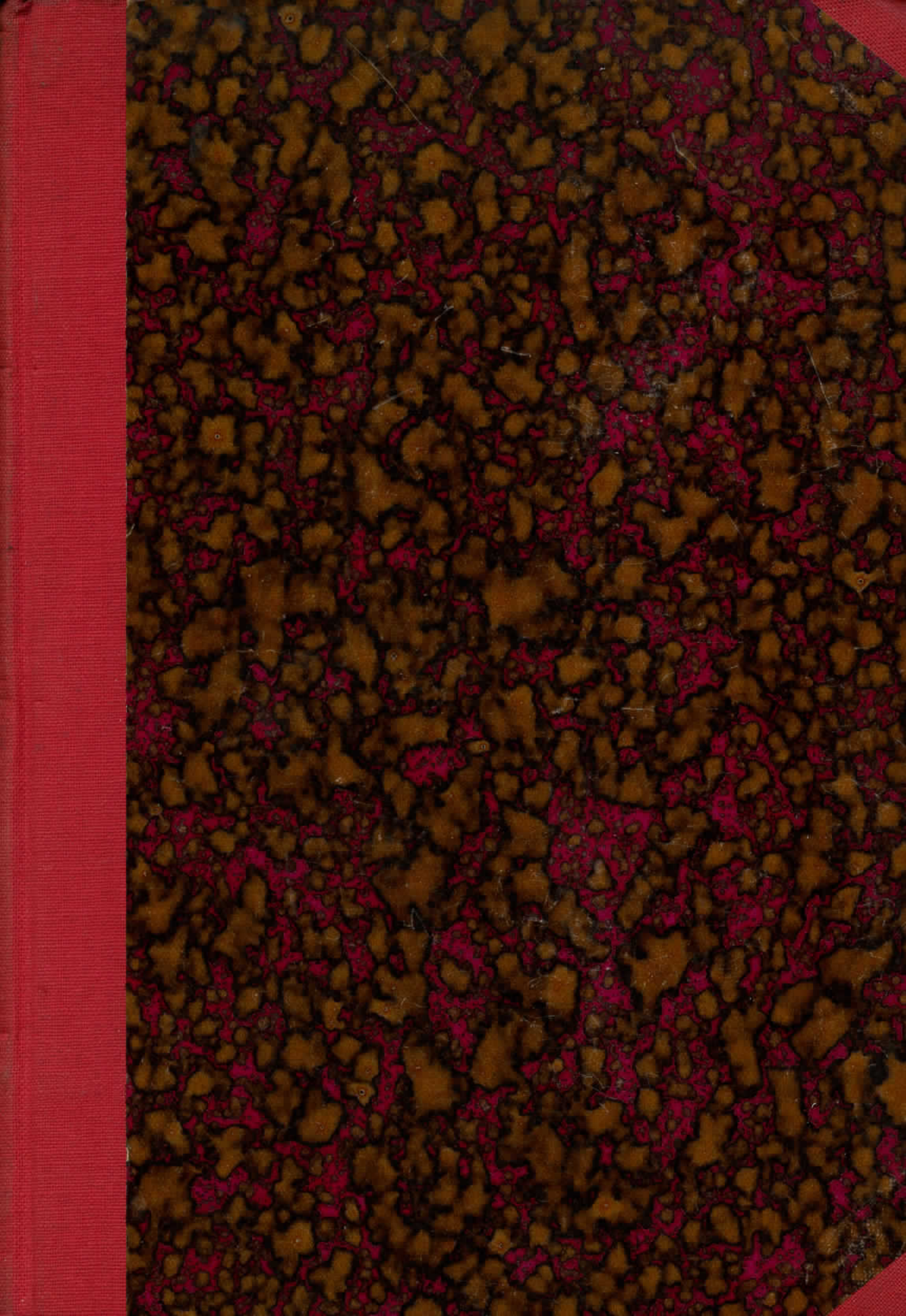

LIBRIS
ARKO VLAHO

VEČERI

NA ŽENEVSKOM JEZERU.

POLJSKI NAPISAO

KS. MARIJAN MORAWSKI D. I.

BIVŠI PROFESOR NA JAGELONSKOM SVEUČILIŠTU U KRAKOVU.

PREVEO I IZDAO

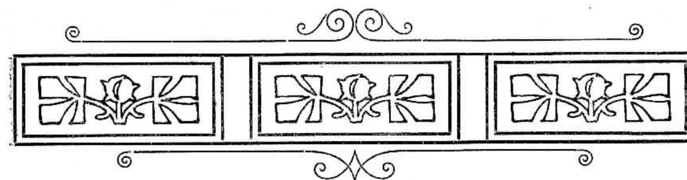
ZBOR DUHOVNE MLADEŽI ZAGREBAČKE.

U ZAGREBU.

TISKARA HRV. KATOL. TISKOVNOGA DRUŠTVA.

1908.

Dragi prijatelju!

Mili i ozbiljni razgovori s Tobom i s drugima po svijetu, koji istražuju istinu kao i Ti, bili su mi pobudom, da napišem ovu knjigu. Odatle oblik razgovora, kojim se u njima poslužujem.

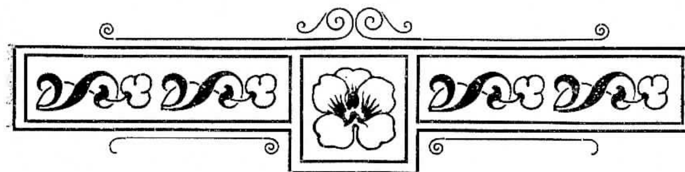
Nijesam zasnovao na široko knjigu; zapravo ovo nije nikakova apologetika. Tražim samo kratak put, kojim bi mogli moderni duhovi kao Vi doći do osvjedočenja, koje im je nužno.

Okolina, u koju Vas prenosim, jest internacionalna. Tä uistinu su različiti narodi stvorili tu duševnu atmosferu, u kojoj dišete, a osim toga su pitanja, o kojima imamo raspravljati, pitanja po naravi i značaju za sve ljude.

Tvoj iskreno odani

Pisac.

Prvo veče.

Putovao sam kući iz južne Francuske, u društvu s gospodinom Bielskim iz Varšave, koga sam upoznao u kupalištu. Nakanismo da ostanemo nekoliko dana na Ženevskom jezeru, da se odmorimo od sumorna nerada, u kom čovjek obično vrijeme u kupkama provodi. Bielski je htio svakako stanovati u Ženevi, jer ljubi gradove. Na moje se neprestane molbe dao ipak nagovoriti, da se odvezemo u Ouchy, ugodno mjestance kraj Lausanne, tik uz jezero, gdje sam znao, da je ugodno i lijepo svratište Beaurivage.

Naskoro smo sjedjeli na terasi pod sjenom dviju krošnjatih akacija kod ručka. Do naših se nogu igrali modri valovi jezera, na kojem su se blistale zlatne zrake sunca, što je zapadalo. Pred nama su stršili na drugoj obali modrikasti bregovi sa svojim bijelim glavicama fantastično u plavetno nebo i odijeljeni od kopna opalnom maglom. Desno na dogledu bila je Ženeva u plamenom sjaju zapada sunčanoga. Lijevo se prostiralo beskrajno jezero i stapalo se, a da nijesi mogao vidjeti, gdje, s nebom u nekoj ljeskavoj boji.

U malenom, ali izabranom društvu za stolom zamijetismo odmah svima zajedničko odlično vladanje i različnost narodnosti. Kraj mene je sjedio gospodin Semenov. Njegove lijepe modre oči imale su nešto čarobna tajanstvena. Činilo se, da gdjekad gledaju za nečim, što je moralo biti negdje u neodre-

đenoj daljini. Imao je modrikastu bradu, koja je bila nešto preduga, no lijepo uređena. Njemu je nasuprot sjedjela dostojanstvena osoba ozbiljna i dobrohotna izgleda. Bila je kose već prosijedjele, lica punana i čisto obrijana, a uske usnice bile su joj nešto sklopljene. Bio to gospodin Deville, pastor iz Lausanne. Do njega je sjedio gospodin Leroy, suha i crnomanjasta pojava s finim potezima i živahnim i duhovitim očima. Njegova mimika i laki akcenat podsjećali su na južnu Francusku. Bio je pisac više uvaženih drama i romana, a radio je još uvijek na ovom polju. Dalje je sjedio gospodin Hainberg s naočalima, takodjer umna pojava. Bio je prije docenat pravne filozofije u Lipskom, a sad je živio kao otac obitelji i posjednik u Hessenu. Stolu je presjedala napokon Miss Wilson. Imala je velike jasne oči s tamnim obrvama i velike, bijele zube u lijepim klasički zaobljenim ustima. Dob joj je bilo teško odrediti, ali ona je već napisala jedan filozofski roman pod naslovom »Excelsior«, o kojem se u Engleskoj javno mnijenje i kritika živo bavila.

Naskoro smo se međusobno upoznali, jer Bielski, koji je već dulje poznavao gospodina Hainberga, upozna mene s njime, a onda smo se stali svi oko stola upoznavati. Razgovaralo se kod našega dolaska o protivuvjerskom pokretu u Francuskoj, a činilo se, da svi žale ove prilike, premda su sudili s različitih gledišta.

Bielski se umiješao odmah u razgovor. Mi Poljaci, reče on, znamo najbolje, kako strašno tišti ugnjetavanje vjere pučanstvo vjeri odano. Ali već u interesu kulture ja sam protiv takovih nasilja. Ta poznato je, da to rađa samo vjerskim fanatizmom, a ovaj treba da mirno iščezne. Njegovi su dani i onako već odbrojeni. Širiti prosvjetu, to je po mome uvjerenju najbolje sredstvo, da se sa svijeta ukloni svaka religija i sve predrasude.

Deville: Meni se čini, gospodine Bielski, da Vi previše na laku ruku uzimate stvar, koja je ipak ozbiljna. Ima li znanost, ili kako Vi kažete, prosvjeta

istisnuti religiju, to mora po mome uvjerenju ona i odgovoriti na pitanja, što ih stavlja religija i koja najviše uznemiruju ljudsko srce. Ali znanost ne može riješiti nijednoga od ovih pitanja. Naprotiv ona je došla do uvjerenja, pošto je neko vrijeme varala sama sebe, da se sva ova pitanja nahode sasvim izvan njezina opsega.

Hainberg: Sasvim pravo. Ja bih samo još dodao, kako nije zgodno govoriti, da su religiji dani odbrojeni, baš onda, kad se vjerski pokret u svijetu sve više širi. Kod nas u Njemačkoj nijesu od Lutera amo u nijedno vrijeme vjerska pitanja toliko zanimala duhove, literaturu, najposlije i život državni, kao u drugoj polovici XIX. stoljeća. Evangelička crkva boluje doduše u svojim dogmama kao i u svojim članovima na mnogoj rani, ali ona živi, ona se preustraja, ona se bori i obasiplje cijelu Njemačku množinom dobrotvornih uredbi, koje oživljuje duh vjere. Isti rimski katolicizam jača, i to mu se mora priznati. Dok nastoje, da ga što više ograniče, skuplja se on i stavlja u bojni red, kao izvježbana hrabra regimenta. K tome radi katolicizam na svim područjima javnoga života, u znanosti, dobrotvornosti i u borbi protiv socijalizma. U svemu moramo s katolicizmom računati. Da se pak ova pojava javlja ne samo u Njemačkoj, nego i po cijelom svijetu, dokazuje to divni procvat papinske moći, koja stoji u naše vrijeme tako visoko, te se mi svi, vlade kao i narodi, njoj klanjamo. Vjerujte mi, gospodine Bielski, kad jednom počme religije sa svijeta nestajati, ne će nijedna vjerska vlast rasti.

Bielski: Kod svega toga, gospodine, igra ulogu politika. Odlučujući krugovi mnogih zemalja svijesni su velikomu utjecaju, što ga religija imade još uvijek na puk. Zato hine, da su prijatelji religije, štite njezine interese i dolaze čak, kad je to potrebno, Vatikanu u poklone. No pri tom ostaje.

Hainberg: Ne uviđam nikako, zašto ne bi odlučujući krugovi, barem u koliko u narodnom zastupništvu, u štampi, u cijelom svom javnom djelo-

vanju brane religiju, radili prema vlastitomu vjerskomu uvjerenju. Ne znam, gdje bi to i u kojoj zemlji tako bilo. No da to i bude, da vlade jedino iz politike podupiru religiju, bio bi to još uvijek dokaz, od kolikoga je utjecaja vjera, dok joj se i ljudi nereligijozni moraju klanjati. U vrijeme, kad demokracija jača kao danas, jest široka podloga što je ima religija u puku, svakako silna moć, i to moć, koja neprestano raste.

Bielski: Ha! Socijalizam će prodrijeti u sve slojeve puka i izbrisat će svaki trag religiji.

Hainberg: Ovo je proroštvo nešto presmjelo. Što sve nije imala takozvana velika revolucija izbrisati iz svijeta, a kad tamo, nije maknula čestito ni kraljeva. A socijalizam je još daleko od triumfa, kakovima se diči velika revolucija.

Deville: Da li će socijalizam pobijediti, to je još veliko pitanje, kako Vi pravo rekoste. Da li će u slučaju, da pobijedi, biti protivnik religije, jest drugo pitanje. Ali to je sigurno: kad bi socijalizam posve prevladao i religiju sasvim potisnuo, potkopao bi u isti čas temelje ljudskomu društvu, a tim bi bio nemoguć i svaki daljnji njegov vlastiti opstanak. Ipak je jasno, da ljudska društva stoje na moralnim temeljima. Od moralnih veza zavisi početak i opstanak porodice do moralnih veza stoji zajednički život ljudi. Državna vlast može moralno djelovanje samo podupirati, ali nikada ne će ona moći da potpuno nadoknadi savjest. Državna vlast ne seže dalje nego t. zv. područje njezinih prava, a i tu kazni samo najgore izgrede. Ali opstanak društva zahtijeva osim toga cijelo područje dužnosti, što izviru iz ljubavi prema bližnjemu, a na tom polju s uspjehom djeluju samo poticaji. Baš tu i griješe i varaju se socijalistički učitelji, što misle, da je moguće sve društvene odnošaje staviti pod zakon i državnu silu. Ove bi opsjene nestalo u tren oka, kad bi oni znali nešto psihologije, po gotovo kad bi i malo iskrenije promatrali ljudski život.

U nižim društvenim slojevima ima državna vlast razmjerno širi djelokrug, premda i tu ona sama nikako ne dotječe. I sam car sviju Rusa ne drži, da je njegova samovlada sigurna bez religijozne veze, koja ujedinjuje milijune njegovih podanika. Ali čim se društveni život bujnije razvija i poprima više forme, umanjuje se zadaća, koja pripada sili, a raste djelokrug i važnost moralnih načela, pak se danas manje, nego li ikada prije, može pomisliti društvo, koje se ne bi temeljilo na moralnom osnovu.

No moralni ovaj osnov mora posve prirodno da se oslanja na religiju. U naše se vrijeme doduše pokušalo više puta, da se izmisli nekoliko etičkih sistema bez obzira na Boga, ali ovi se sistemi i u samoj teoriji kidaju poput paučine, čim ih se najlakše dodirne kritika, a još manje vrijednosti i snage imadu oni u životnoj praksi. Bilo bi doista smiješno misliti, da će se na ovim paučinama moći temeljiti moral naroda i egzistencija društva.

Leroy: Ali kakogod se imala stvar morala bez Boga napram filozofskoj kritici, svakako ima religijozni moral golemu prednost. Dok onaj zahtijeva, da se apstraktna krepost i poštenje poštuje samo po sebi, postavlja ovaj Boga, pravu i živu savršenost kao predmet poštovanja i ljubavi. A to ljudskomu srcu mnogo više prija i uvijek će prijati.

Miss. Wilson: Doista, tako je.

Deville: Da, upravo tako. No Vi treba da uvažite, da ljubav prema kreposti i ljubav prema Bogu nijesu dva temelja morala, nego samo jedan, u koliko ga shvaćamo jednom napola, a drugi put potpuno. Ako radimo svijesni svojoj dužnosti, iz ljubavi do kreposti, naš je postupak moralan, mi se približujemo idealu, ako i ne znamo, što nas u poštenju i u kreposti toliko privlači. Dođemo li pak do spoznaje, da je svaka krepost, svaka ćudoredna ljepota samo slabi odsjev Boga, apsolutnoga ideala, i da mi u kreposti ljubimo Boga i njemu se približujemo, ne otkrivamo time nikakav novi moral, nego shvaćamo posve isti moral s većom silom i

potpunom svijesti. Filozofija nalazi doduše lako taj odnošaj morala prema Apsolutnomu — to dokazuju sistemi gotovo svih znamenitijih filozofa, — ali ipak se čini katkada, da filozofija kao u tami traži nit, koja onamo vodi. Religija nasuprot pokazuje Boga odmah i najprostijim dušama, kako na početku, tako i na svršetku moralnoga života — i u tom je njezina moralna snaga.

Bielski: Iz svega mi se toga čini, da samo jedno slijedi, da je naime religija još uvijek potrebna širokim slojevima. Toga ne ću nikako da poričem. Ali je ipak istina, da viši razredi čovječanstva više ili manje mogu biti i bez vjere. Vjerskoga je elementa potpuno nestalo iz duševnoga života ovih razreda, nestalo ga je iz znanosti i umjetnosti. Tako sam to našao u Francuskoj, odakle se upravo vraćam. U Engleskoj i u Njemačkoj i drugdje će po svoj prilici biti isto tako.

Miss Wilson: O, oprostite! Nijedna evropska zemlja nije došla tako daleko u bezvjerju kao Francuska.

Leroy: Ne ću ispitivati, kako je dugo gospodin Bielski proučavao Francusku. Ipak smijem ustvrditi, da se danas opaža i u Francuskoj, pa i u izobraženim krugovima, u znanosti i umjetnosti neki, rekao bih, povratak k vjeri. Već je prije nekoliko godina ustvrdio de Vogüe u svom znamenitom djelu o ruskom romanu, da mlađa francuska generacija budi više nade, nego li stara. Ona se osjeća stegnutom u verigama materijalizma, u koje je prošla generacija u ime znanosti pokušala sapeti cio svijet. Mlađa generacija hrli za idealima, osobito za idejom dužnosti, i traži načela, koja će joj tu dužnost razjasniti. Sad se vidi, da je Vogüe imao dobro oko. Mladi naraštaj iznosi na vidjelo uvijek temeljitija djela, puna etičkih i religijoznih problema. Niti na stari gotički toranj katolicizma ne gleda više s porugljivim pogledima, nego prijatno i gotovo s nekim čeznućem. Pišu se djela kao: La crise chrétien od Petra Lasserre-a, Le sens de la vie od Edu-

arda Roda, koje je djelo bilo nagrađeno od akademije, Les idées morales du temps présent, također od Roda, La montée od Gabriela Sarasina, Les idées modernes et M. de Vogüé od Henrika Bérengera itd.

Jedan od njih, Pavao Desjardins, izdao je pače pod naslovom La devoir présent u ime onih mladih mislilaca neku vrstu manifesta, u kojem izriče njihovo uvjerenje i poziva sve, neka im se priključe. On dijeli ljude u dva razreda: u negativne — u moralnom pogledu — i u pozitivne. Negativni živu samo za ugodne osjećaje, pa idu samo za osjetnom nasladom kao svojom svrhom. Ti osjećaji mogu biti veoma različiti: kod jednih u pijanstvu i prostoj pohoti, kod drugih u istančanom epikureizmu mišljenja, koji se sa svim igra, što se u svijetu nalazi. Ali uvijek im je samo putenost i oćutna naslada svrhom. Drugi, pozitivni, dokazuju na sve ruke iz religije, iz filozofije, iz života opstanak neke moralne dužnosti i ispunjuju je, ili bar priznaju, da bi je morali ispunjavati. Za negativne kaže Desjardins, da sačinjavaju danas možda većinu u Francuskoj, ali od nekoga vremena slabe njihovi redovi poradi jake duševne bujice, a broj pozitivnih raste sve više. Pošto je on to interesantnim opažanjima utvrdio, potiče one, koji su dobre volje, neka ovo osvjedočenje usvoje. Upitaš li ga, kakovo bi to bilo osvjedočenje, mislim, da će ti odgovoriti: Ima neka obveza, čovječanstvo imade neko određenje, na koje težimo, a moramo i druge potpomagati, da za njim idu. Što je ovo čovječanstvo i ovo određenje, ne znam još pravo. Ali kročimo mirno putem dužnosti naprijed, ako i deset koraka samo daleko pred sobom vidimo. Kako ćemo dalje prodirati, bit će pomalo sve svjetlije oko nas.

To dakako sigurno još nije nikakova religija, ali je ipak neki put do nje. De Vogüe kaže, da je to neko čeznuće, neko traženje nečega, što se zaista samo u religiji nalazi. U ostalom već je neobična popular-

nost i utjecaj Vogüe-a — pored njegove očite sklonosti katolicizmu — neka osobita prognoza duševnoga stanja. On danas igra ulogu, koja je donekle nalik onoj Chateaubriandovoj u prvoj četvrti prošloga vijeka.

Semenov: Iz francuske književnosti ja poznajem poglavito romane, i tu sam se od nekoliko godina začudio očitomu preokretu, o kom govori gospodin Leroy.

Francuski roman, koji je još prije malo vremena crtao gotovo jedino preljub za preljubom, obrađuje od nekoliko godina samo moralna pitanja, a i vjerskih se problema rado dotiče. Pisci doduše ne rješavaju tih pitanja uvijek sretno, ali se uvijek vidi, da se trude, ne bi li ih riješili, kako mogu; vidi se, da uvijek imaju pred očima osobitu važnost moralnih načela u životu.

Leroy: Tako je doista. Povratak na viši niveau jest u našoj beletrističnoj literaturi posve očit. Prije sam govorio o mladima, ali i među onim piscima, što se pribrajaju k starijima, i koji su prije posve drugim putem lutali, od nekoliko se godina opaža isto nastojanje. Kako je daleko bio n. pr. jedan Bourget, predstavnik dekadence, pisac tolikih lakoumnih djela; iz koje se daljine godinu za godinom približavao moralu i kršćanstvu, dok nije našao potpunu vjeru! Kako n. pr. prikazuje on u drugoj zbirci svojih crtica doista s ljubavlju pojavu svečevu. U svojim dojmovima s italskoga putovanja on se zadržava najviše pred slikama predšasnika Rafaelovih, obuzet vjerskim mislima, što ih promatra u tim slikama. Kad pohađa stare rimske grobove, časti njihov pepeo kao relikviju i ćuti, da današnji svijet imade vjerskoj srčanosti ovih muževa zahvaliti, što najbolje u svojoj duši krije. U »Disciple« riše on strašnu duševnu pustoš, do koje dosljedno dovodi dvojba o temeljima morala, i svršava s »Očenašem« na ustima skrušenoga materijaliste. U »Cosmopolisu« raščinja sličnu misao u

još snažnijim potezima, a svršava opet pred vratima Vatikana — s bolnim uzdahom za vjerom.

Ne samo roman, već kao što je poznato i lirika, a što je još čudnovatije i kazalište je pod tim utjecajem. Ja bih volio, kad se ne bi svećenik i uopće vjerske stvari na pozornicu iznosile. Ali dok se to do nedavno činilo samo zato, da se ruglu izvrgne religija, opažamo sad, da se svećeniku daje plemenita i važna uloga, a utjecaj vjere i molitve da se prikazuje ozbiljnije i ljepše. Ozbiljne komade, koji su pisani na temelju sredovječnih misterija, primilo je općinstvo na pariškoj pozornici s odobravanjem, a kad je vlada zabranila, da se prikazuje Copée-ov »Očenaš«, malo da nije došlo do javnih nemira — a to se prije dvadeset godina jamačno ne bi bilo dogodilo.

Miss Wilson: Čini se, da se može opaziti taj preokret i u francuskom slikarstvu. Kad sam posjetila palaču umjetnosti na svjetskoj pariškoj izložbi godine 1889., nijesam mogla stvoriti još nikakova suda o mnogim stranama umjetnosti. Ali se sjećam, kako mi je udarilo u oči, da se cijela ta sjajna umjetnost pričinjala, kao da nema u svijetu još nikakova kršćanstva. Djela naših engleskih prerafaelita nijesu pokazivala ovdje baš nikakva utjecaja. Kad sam nakon pet godina na svom putovanju kroz Paris opet posjetila umjetničke dvorane, opazila sam u tom pogledu već golemu razliku. Na Martovu se polju kao i na elizejskim poljanama nalazio znatan broj vjerskih predmeta, koji su bili izrađeni s počitanjem i s istinitom iskrenošću. Publika i kritika bavila se potanko tim slikarijama. James Tissot bio je svima na jeziku i potamnio je čitavu izložbu. Nakon desetgodišnjega studija, što ga je pun vjere i ljubavi poduzeo u svetoj zemlji, razvio je pred Parižlijama preko dvjesta prizora iz života Hristova i obećao je još toliko u buduće.

Ne treba da spominjem, kako vjera u mnogim drugim zemljama često očituje svoju snagu na polju mišljenja i znanja. Ali budući da se gospodin Bielski

pozivao osobito na Francusku kao na zemlju, u kojoj je bezvjerstvo najdalje došlo, zato sam svoj odgovor upravo na nju ograničila.

H a i n b e r g: Po riječima gospodina Bielskoga zaključujem, da duševni pokret, koji se na zapadu budi, polagano prodire prema istoku. Jamačno ondje još vjeruju, da materijalizam vlada i danas neograničeno duševnim svijetom.

S e m e n o v: Oprostite, ako se s vama ne slažem. Barem moralno vjerski pokret, o kom govori gospodin Leroy, ne samo da nije prekasno dospio na istok, nego je s istoka, t. j. iz Rusije došao. On se krio već dugo u spisima ruskih pisaca, koji više ili manje naginju misticizmu; u Dostojevskoga se očituje kao religija sućuti, a napokon je našao u Lavu Tolstoju svoj najpotpuniji i najmoćniji izražaj. Trenutak, u kom je de Vogüe u svom »Roman Russe« upoznao Francusku s ruskim prvacima, bijaše za pravo početak toga novoga orijentiranja duhova, o kome govorimo. Ponajprije su Tolstoja hvalili, a onda su počeli i sami pisati u njegovu duhu. Tolstoj stajaše upravo na granici između romana, što ga je ostavio, pošto ga je u »A n i K a r e n i n i« dotjerao do vrhunca duševne snage, i između moralnoga misticizma, kome se sad sasma posvetio. De Vogüe ga je još onda zaklinjao, neka ostane na svom prvotnom putu, jer će inače izgubiti svaki utjecaj na šire slojeve. Tolstoj se nije dao smesti, već je pisao i piše još i danas vjerske i moralne rasprave, uči zatajivanje sama sebe, uči život za bližnjega i potiče upravo pretjerano na ozbiljnu krepost. I Francuska, i Engleska i druge zemlje čitaju i ispituju te raspre još više, nego njegove romane. Dà, i sam je de Vogüe priznao poslije nekoliko godina u svom znamenitom članku »L e s C i g o g n e s«, da se prevario; on ga je, kaže, prosuđivao kao književnika, dok danas svijet ide više za moralnom uzvišenošću, nego li za literarnim ljepotama.

D e v i l l e: Nema sumnje, da je Tolstoj preko de Vogüe-a znatno pospješio današnji povratak

k moralnim idejalima, ali ipak ne bih ustvrdio, da ga je on prvi potaknuo. Ako se radi o početku, tad je taj bez sumnje potekao od filozofije. Naš nezaboravni S e c r é t a n, profesor lausanskoga univerziteta, s kojim sam imao čast prijateljevati, pisao je već davno u tom smjeru. Godine 1882. izdao je svoje monumentalno djelo »C i v i l i s a t i o n e t C r o y a n s e«, u kome nalazi ključ današnjim političkim i društvenim problemima u moralnom pitanju, a ključ ovome u priznanju slobodne volje i osobnoga Boga.

U Francuskoj se već davno zaboravilo na Comte-a i Littré-a. Pod vodstvom Renouviersa i Ravaissana zahvatila je snažno oko sebe novokantovska struja, koja čini moralnu obvezu ugalnim kamenom čitave filozofije ne samo praktične, nego i teoretičke — i u tomu stoje ovi filozofi više nego Kant, a bliže kršćanstvu. Isto su toliki utjecaj razvili u spiritualističkom smjeru tako znameniti umnici kao Lachelier, Nourisson, Fouillée. Sad izlazi sve više filozofskih spisa u tom smjeru. I mladež se također živo zanima metafizičkim pitanjima i izabire ih za predmet svojih doktorskih disertacija. U Njemačkoj se mnogo trudi Wundtova škola, da ljudskom duhu očuva neku samostalnost u mehanici psiholoških faktora. U Engleskoj su se otrijeznili mislioci, kojima je za neko vrijeme Darwin zavrtio glavom, pa brane osobito temelje morala protiv prigovora materijalizma, kome su prije osobito naginjali. I englesko im društvo posve to odobrava.

M i s s W i l s o n: Najbolji je dokaz tomu golemo udivljenje, što ga pobudila knjiga A r t u r a B a l f o u r a »T h e F o u n d a t i o n o f B e l i e f«. To djelo dokazuje sveukupnom naturalizmu, da je nesposoban, da dade osnov za moralnu obvezu, uopće za bilo kakovu etiku, šta više, da se na njem ne može graditi nikakova estetika, pače ni logika. Na koncu veli Balfour, da se jedino od kršćanstva možemo nadati pravomu rješenju velikih svjetskih zagonetaka.

D e v i l l e: Konačno dakle taj duhovni pokret hrli običnim putem svih takovih pokreta u ljudstvu. Nalazimo zato u povijesti više primjera. Ideje, koje se propovijedaju pod imenom droits de l' homme (ljudska prava), imaju svoje ognjište, kako je poznato, u filozofiji; iz filozofije dođoše u literaturu, a napokon nakon nekoliko promjena učvrstiše se u društvu. Tim je putem išao i materijalizam, iz koga se baš sad teškom mukom izvlačimo: došao je iz filozofije u literaturu, a odatle u šire slojeve. Tako je započeo i sadašnji spiritualistički pokret u filozofiji, sada se pokazuje u višoj literaturi, a s vremenom će se sigurno saopćiti puku....

H a i n b e r g: Ako taj puk ne bude tada već imao od nekud druguda vjersko-moralne osjećaje od veće zanimljivosti.

D e v i l l e: Razumije se.

B i e l s k i: Meni se ipak čini, moja gospodo, da vi taj cijeli pokret prikazujete u krivom svijetlu. Ako dodate k pojavima, što ste ih nabrojili, još čudni taj spiritizam, koji sad na objema hemisferama bujno cvate, uzmite dalje budhizam s njegovim, ne znam kojim tajnama, kako se javlja u Londonu i Parizu, uzmite spise i čitavu literaturu okultizma, društva Rosse-Croix, obrede svećenika, magičara i šarlatana u dugim odijelima i s lepršavom kosom, kao Sâr Péladan, koji nude svijetu stare čarolije egipatske i asirske, ako sve ovo promotrite s vašim novim kršćanstvom, s vašim tolstoizmom itd., opazit ćete, da je sve to neko bolesno glavinjanje, neka bolest za neobičnim utiscima, za nekim općenjem s drugim svijetom, sve je to neka duševna epidemija, koja ovaj čas prodire Evropom i udomaćuje se, u slabim možđanima. No takove epidemije i brzo prolaze.

L e r o y: Ne diram u teoriju duševnih epidemija. Ne znam, da li se ona dade znanstveno dokazati i da li se tom teorijom išta razjašnjuje. No s takovim se miješanjem posve različitih stvari ne ću nigda sporazumjeti. U kakvoj je svezi Tolstojev i Rodov zahtjev više moralnosti s tajnim spletkama spiritista i s opsjenama okultizma? Ovo se i jedno i drugo u isto vrijeme pojavilo, ali sama suvremenost dviju pojava nije nikakav dokaz za njihovu unutarnju svezu.

D e v i l l e: U jednom bih priznao, da su u nekoj svezi. Sve su ove pojave neka reakcija čovječje duše protiv pozitivizma ili, što je isto, protiv materijalizma. Još pred dvadeset godina zavrtio je materijalizam glavama znanstvenim doskočicama.

On je sapleo čitavi svijet u besmisleni determinizam atoma i zabranio je svako daljnje razmišljanje kao grieh protiv znanosti. No s vremenom je i sam ljudima dodijao. Bili su razočarani. Duša je ljudska osjetila, da su je sputali u okove i dali, da gladuje — i za to se pobunila. Jedni, koji su o tom više ili manje razmišljali, što im manjka, traže moralni ideal, nauku, vjeru ili filozofiju, koja bi im mogla opravdati taj ideal. Drugi, slabe glave ili bolesnoga srca jure nepromišljenim skokovima naprijed, dok ne dospiju do budalaština misticizma i ne upadnu u ruke šarlatanima. U toj je bujici to najskrajniji val, koji nosi pjenu i baca je na obalu.

B i e l s k i: Uzmimo, da jest tako, da je materijalizam predaleko pošao, da se usudio tumačiti stvari, kojih sadanja znanost ne može razjasniti, i da je time izazvao valove reakcije. Ali tad se prema općemu toku u svijetu smijemo nadati, da će se ti valovi sami o sebi razbiti i primiriti, čim jednom postignu svoj cilj. Znanost će se okoristiti tim iskustvom i poći će to sigurnijim korakom, da zavlada čitavim svijetom.

L e r o y: Ha, što će jednom biti, to je posve drugo pitanje. Ja sam samo ustvrdio, da mi dakle nemamo prava, da religiju preziremo. Što će se uopće u daljnjoj budućnosti dogoditi, ne znam. Pa tko bi to mogao napokon i znati? Svjetska formula, za koju se zagrijavao Laplace, da iz sadašnjosti matematički zaključi na budućnost, — nije još pronađena.

Miss Wilson: Kako sam ja uvjerena, ne može religije nikad posve nestati, jer ne može nikada biti ljudi, koji bi imali samo razum, a ne srce.

Hainberg: Dobro i lijepo rekoste! U istinu razum ispituje, stvara pojmove, kritizuje — po tom poriče sve, što ne može pojmiti i kritički istraživati. Ali srce čezne neodoljivo za nečim višim, što se ne da ni definirati, ni dokučiti, i zato vjeruje, što traži. Pod tim dojmom srca stvara fantazija prema različitosti rasa i vremena različite forme religije, ali vjerski osjećaj ostaje zapravo isti. Čovjek je posebno biće, animal religiosum, kojemu nije dosta, da udovolji svojim fizičkim i socijalnim potrebama, već još uvijek nešto izvan svijeta traži. A to nešto nije za nj tek kakvi dodatak, kao n. pr. književnost, nije tek luksus, na koji bi mislio istom onda, kad je udovoljio ostalim svojim potrebama. Ovaj se vjerski nagon pokazivao već u zipci čovječanstva, u prvim počet-cima naroda, kad još nijesu ljudi imali ni prave hrane ni odijela.

To je neki posebni zakon ljudske prirode, što su ga već stari otkrili i što ga je novija znanost nakon istraživanja čitave zemaljske kruglje u potpunom opsegu utvrdila. Odatle se razvila posebna grana znanosti, koja se već na mnogim univerzitetima predaje, a predmet joj je povijest religije kao dio antropologije.

Sve, što je gospodin Deville ustvrdio o potrebi religije za porodicu, za državu, za čitavi moralni red, jest čista istina. Budi uza to mimogred rečeno, što se u ovaj mah u Francuskoj događa, pokazuje nam, kamo mora prispjeti društvo, u kome se religija sistematski iskorjenjuje, pa bilo to samo za jedan ljudski vijek. Ali sve je to tek posljedak osnovnoga zakona ljudske prirode: animal religiosum. Dirneš li u taj zakon, moraju se u društvenom organizmu, u kom su ljudi stanice, pokazati simptomi bolesti.

Miss Wilson: Ovo ste mi iz duše govorili. To mi također tumači tajnu neku tugu i nemir, što ih nahodim na dnu srca vašega Bourgeta, Renana,

vašega Lemaitra i drugih velikana novije literature, kojima je razum oteo vjeru. Ova se tuga i nepokoj to većma opaža, što se više jadnici trude, da je prisiljenom vedrinom sakriju pred samim sobom. Bol je znak, da u organizmu prirode nešto nije u redu.

Bielski: Ako je vjera ljudima nešto tako prirodno, kako tvrde gospoda, tad pitam: zašto se ne pozivaju sve religije na razum, pače i na srce, već uvijek na nešto, što imade biti po srijedi, na objavu nadprirodnih bića? Vazda imade tu svetih knjiga, — Veda ili Zendavesti, King ili Pentateuh, Evanđelje ili koran, ili konačno knjiga čudesa Mormon, a uvijek treba da ljudi tim knjigama vjeruju zato, što su ove knjige s neba. Ne dokazuje li sve to, da je vjera umjetno uvedena? Ne dokazuje li to, da su u davnoj davnini mudri ljudi hinili općenje svoje s nevidljivim silama, da to lakše mogu duševno zavladati svojim zemljacima? Stara priča o Numi i Egeriji!

Hainberg: Gospodine Bielski, što Vi to govorite! Ideja o objavi, što više, sama pomisao, da se makar i hini odnošaj s božanstvom, predmnijeva već religiju. Njezin se dakle početak ne da izvesti isključivo iz tobožnje objave. Najviše se može uzeti, da su se s pomoću religije, koja se već nalazila u ljudstvu, mudri ljudi u davnini katkada služili objavom, da pospješe neki posebni oblik religijski ili političku moć.

Miss Wilson: Ako je ideja o objavi tako općenita, kako tvrdi gospodin Bielski, to dokazuje najviše, da ljudsko srce teži za nekom Božjom objavom.

Deville: Možda se to srce još opominje, makar i nejasno, da je božanstvo jednoć s njime doista općilo i njemu se objavilo.

Bielski: Jednom riječju, da vjera nalazi saveznika u srcu, a neprijatelja u razumu — to ću donekle rado dopustiti, ali onda preostaje još pitanje, ne može li se s napretkom čovječanstva dotle doći, da će se srce dati od razuma uvjeriti, da su njegove sanjarije i čežnje bezrazložne, pak će zaželjeti

*

nešto drugo, konkretno, n. pr. umjetnost ili čovječanstvo.

Semenov: Meni se čini, gospodine Bielski, da ono, što je malo prije rečeno o vjerskom osjećanju kao prirodnom čovječjem zakonu, takovu promjenu posve isključuje. No što zapravo znači vaš predlog, neka srce upravlja svoje čežnje na nešto konkretno, na umjetnost i na čovječanstvo? To je srce već od vajkada činilo i čini. Ali se radi o tom, da njegova žudnja preko ovih ciljeva teži za nečim, što mi zovemo religijom. To je najnutarnija priroda one žudnje. Mi smo to nazvali neizvjesnim, a u istinu je to beskonačno. Radi toga, kako je poznato, ove žudnje ne udovoljavaju empirička dobra, a dobro je spomenuti i to: što su savršenija, ljepša, izglađenija ta dobra, to više bûde onu žudnju i to nam jasnije daju slutiti njenu beskonačnost. Nada u daljnje usavršivanje ljudskoga roda ne da nam uzdanja, da će se ono čeznuće smiriti, nego baš protivno. Ne ću, gospodo, kod dobrog objeda da govorim o tomu, što se posvuda čuje, kako ništa, što je stvoreno, ne može da zadovolji ljudsko srce — premda opet mislim, da u tom imade mnogo filozofije, a napose mnogo psihologije, — ali ću se ipak usuditi, da promotrim oba surogata za religiju, što ih predlaže gospodin Bielski.

Kad gledate sliku srednje ruke, uvjeren sam, da ćete je kuditi i pri tom misliti na ljepšu sliku. Ali ako gledate savršeno, uzorno koje umjetničko djelo kista, ili ako slušate savršenu glazbu, što se događa? Možda možete sebi predočiti svoje uspomene. Ili promatrajte čovjeka, koji se pred takovim umjetničkim djelom posve predao estetskomu užitku, kako najednom postaje ozbiljan! On se posve zaveo u misli na svijet, da je u ovom času sretan. Ali oko i uho čini se, da prodiru dalje preko platna, preko orhestra. On gleda kao u snu apsolutnu ljepotu: sama ljepota, sama harmonija otkriva se njegovoj duši.

Svi estetici ili pjesnici, koji su pokušali da opišu estetsko uzbudjenje, u tome se slažu, da umjetničko djelo čovječju dušu diže, i rekao bih nekom je silom

dovodi do apsolutnoga ideala, koji razum tek tamno naslućuje, jer ga ne može shvatiti, ali za kojim srce posve jasno čezne.

Dakle i kod same umjetnosti, kod najsavršenijih njezinih tvorevina i to baš u času, kad smo uživajući je najdublje u nju zaronili, — zamjećujemo, da je ideal, za kojim težimo, izvan umjetnosti, da je u višim visinama.

Gospodin je Bielski govorio još i o tome, da bi srce jednom moglo čežnju svoju upraviti na čovječanstvo. Mislim, da Vi ne mislite pri tom na onaj instinkt simpatije, kojoj čovjek i životinja dobacuje suvišnje droptinice sućuti, već na moralnu krepost, kojom se čovjek posvećuje čovječanstvu. Da li je jedno takovo moralno duševno raspoloženje moguće i pomisliti bez odnošaja prema apsolutnomu? Dakako ovakova krepost ne gubi ni časka vremena istražijući motive, kad treba da radi; ona je nasuprot to ljepša, što prirodnije i u neku ruku besvjesnije radi i sebe žrtvuje. Ali u dubini ovakove duše mora biti idejalni i apsolutni motiv, koji je kao druga priroda s njom srastao — a to joj i daje osobiti čar. Pomislimo, da netko ovako radi čisto mehanički. U takovu djelu nema ni kreposti, ni ljepote. Pomislimo, da radi samo iz relativnih motiva, kako ih n. pr. pomišljaju utilitaristi, da rastumače moralnost, tad je takovo djelo ne samo nelijepo, nego nije i moguće. Hoće li se čovjek uzdići do pravednosti, do ljubavi prema bližnjemu, hoće li, da vršeći dužnost, žrtvuje u službi samoga sebe, a da se ne obazira na teškoće, koje mogu doći, na svoju dobit ili gubitak, mora ga iznutra nešto apsolutnoga tjerati, što mu nalaže, da moralni idejal stavi nad sve drugo. I to je nešto u duši, ne u komori, gdje su znanosti, poslovi i zabave, nego i najdubljoj dubini, gdje duša dolazi u doticaj s apsolutnim.

Možda sam se nešto previše udaljio od našega predmeta, no htio sam pokazati, da ni moral, a ni umjetnost ne idu za tim, da odstrane religiju. I moral i umjetnost, a i religija djeluju u istom smjeru, jer

dovode duše k idejalima, koji su samo različite strane istoga beskonačnoga bića. Ali religija, ma i najprimitivnija, uvijek imade ovdje prvenstvo, jer je ona najbliža beskonačnomu tomu biću. Umjetnost postoji još u sferama pojava, pak zato u umjetnosti možemo da preko njezinih pojava tek naslućujemo ono, što je apsolutno; u onome, što je lijepo, mi možemo tek da nagađamo sjenu beskonačnoga, kako kažu Platonovci. Moral diže čovjeka upravo nad zakone materije k višim zakonima duha i apsolutnoga reda. Moral daje čovjeku razumjeti, da se približuje k biću apsolutnome, da postaje njemu sličan, da je krepost, koju je postigao, plemenitija nego sve, što može u nižim sferama pojava ma i u snu pomisliti. Ako dakle i sama umjetnost podaje katkada, koji nju razumiju i u nju se mogu zadupsti, nešto mira i sreće, moralna djela čine to mnogo obilnije. Ali religija dovodi dušu, ako i nejasno, u neposredni dodir s apsolutnim, kad uči u molitvi, kad čovjeku u srce ulijeva vjeru u božansku providnost. Promatrajmo ovdje siromašnoga kakova Arapa, koji u pustinji svoj posvećeni sag rasprostire i moleći se diže pogled svoj k beskonačnomu, a ondje pak vrsnoga kakova estetika, koji stoji ushićen pred Tizianovim Uzašašćem — obojica su u svezi s apsolutnim, no Arapin je njemu mnogo bliže. Iz toga također zaključujem, da religija mora da čovjeku podaje mnogo većih užitaka, nego li umjetnost i krepost.

D e v i l l e: Mi držimo, gospodine Semenove, da nas zanimljivo ovo posmatranje nipošto ne udaljuje od predmeta naše diskusije, već da je to najljepši zaključni ukras našega razgovora. Ali, velečasni oče, zašto i Vi ne sudjelujete u našem razgovoru? Zar Vam se možda čini, da nije dosta ozbiljan?

S v e ć e n i k: O ne. Pače, ja s interesom pratim cijeli Vaš razgovor. Mnogo mi se vrlo svidjelo. Vi ste dokazali neophodnu potrebu religije. Dokazali ste, da je religijozno osjećanje čovjeku prirođeno, a to ste osjećanje izvrsno označili kao težnju za nečim nadprirodnim, a kod pomnjivijega promatranja — rekoste — opaža se, da ovo nije drugo, no čeznuće duše za beskonačnim. No ipak mi se čini, da ne vrijedi konačni sud, kod kojega ste vi ostali.

M i s s W i l s o n: Kakov sud?

S v e ć e n i k: Ako se ne varam, rekoste prema kraju, da srce teži za religijom, a razum da je zabacuje. Takove oprjeke u prirodi čovječjoj ne mogu nikako dopustiti.

S e m e n o v: Velečasni oče, čovjek je na žalost neka skupina samih oprjeka; moramo ga držati takovim, kakav jest.

S v e ć e n i k: Ja bih rekao, da su oprjeke, kako ih nalazimo u čovjeku — a nalazimo ih doista mnogo — samo stvorene i prolazne. Tako je oprjeka među našim načelima i našim djelovanjem, među našim ukusom ili našim sposobnostima i dužnostima, što nam ih nalažu prilike, a često i protuslovje u našim vlastitim nazorima. Sve su to oprjeke, što ih čovjek ili sam sebi stvara, ili ih već nalazi stvorene od ljudi, a od kojih se, kako svatko znade, mora osloboditi, a oslobodit će se, ako uznastoji da dođe u logičku i etičku harmoniju sa samim sobom. A da se u dubini samog bića čovječjega nahodi tako radikalna oprjeka, da srce teži za religijom, a razum da je zabacuje, toga ne mogu shvatiti, i takova ljudska priroda čini mi se apsurdom.

Mnogi duhovi poriču danas religiju, to je istina. No da li je to razum kao takav, koji je poriče? Svakako je razum tek u najnovije vrijeme počeo religiju tako općenito zabacivati, a to bi bio znak, da je i ova protivština među religijom i razumom stvorena i nestalna, i da je čovjek ima odstraniti.

Gospoda su rekla, da srce čezne za beskonačnim. Tragove toga čeznuća pokazali ste ne samo u religiji, već i u ćudoređu i umjetnosti. A zar ne čezne i razum na svoj način za apsolutnim? Što znače ona načela, što ih razum u sebi nalazi ili sebi stvara, — o čem se sad ne radi, — načelo uzročnosti, koje vodi do posljednjega uzroka, ili načelo,

da sve što je relativno, što je u nekom snošaju, pretpostavlja apsolutno, prema kojemu je u snošaju. Što znači onaj nagon, koji nas tjera, da istražujemo neprestano daljnje i daljnje uzroke i svrhe, a koji nagon gotovo od djetinjstva živi u duši čovječjoj? Istom pozitiviste pokušaše, da taj nagon obuzdaju, a gospoda su sama malo prije spomenula, kako se ovaj pokušaj pokazao neuspjelim. Mogao bih ustvrditi, da je čitava povijest filozofije, a to je povijest ljudskoga duha, dokaz, da razum neprekidno teži za apsolutnim. Tä čitava je filozofija do malo iznimaka bila u svojim skrajnim granicama vječno traženje apsolutnoga.

Zato zaključujem, da čovjeku prirođena religioznost, koju s pravom gospoda izvode iz čežnje za beskonačnim, ima svoje sijelo ne samo u srcu, već i u razumu, da, u čitavom čovjeku.

M i s s W i l s o n: Velečasni, vi kvarite posao. Razdor među srcem i umom jest žalostan, ali neizbježiv. Srce teži za beskonačnim, koje ne treba da definuje, a razum naprotiv ne može drugojačije misliti, nego da predmet na svoj način u sebi obuhvati, dakle da ga ograniči i nakazi. A do kakovih nije sve pojmova došao razum u različitim religijama i filozofijama! Nijesu li svi ti pojmovi poricanje bića apsolutnoga? Iz razuma su kao leglo pustih, grdih gmazova proizašli idoli i napuniše zemlju strahom i užasom. Katkad se rasplinuše ti bogovi u mutnu panteističku maglu, koja je skučila borbu i nadu srca. A kad je razum konačno stvorio sebi najviši pojam o božanstvu i mislio, da je s toga božanstva skinuo fantastičko odijelo, tada je tek opazio nedostatak i protivurječje svoje umjetničke tvorevine, pa je sam najrevnije išao za tim, da tu tvorevinu razori. Doista, kad ne bi bilo srca, razum bi davno već uništio Boga, ideale i svaku religiju.

D e v i l l e: Ja pristajem u toliko uz vas, gospođice, što dajem prednost srcu u pitanju o bitisanju religije. Ali sam opet s velečasnim ocem istoga mnijenja, što u toj stvari ne opažam radikalne oprjeke

između srca i razuma. Vi ste, gospođice, posve pravo rekli, da su stari oblici vjere bili vrlo manjkavi. Ali prije svega nijesu ti oblici bili tvorevina samo razuma, već i mašte i srca, pače i samih strasti, riječju, njih je stvorio čitavi čovjek. Drugačije nije bilo i moguće. Zatim je u onoj vjeri doduše bilo nezgrapnosti, ali je bilo u njoj i momenata, koji odavaju pravo poimanje o Bogu, u kojim su momentima tragovi vječnoga bitka, providnosti i pravde. I kraj toga je osjećalo ljudsko srce, a razum je naslućivao, da su one forme religije još preuske, da nijesu dotjerane. Odatle činjenica, da je jedna forma religije potisnula drugu, odatle nastadoše pored religija razna misterija, razne ezoteričke nauke, naprezanja siromašne filozofije, koja se, koliko joj je bilo moguće, dizala nad tadašnje religije, da gleda u lice apsolutnoga, ali je konačno iscrpljena klonula i priznala, da nema spasenja, ako ne dođe tko s neba, da nas pouči.

Što praktično iz svega toga slijedi? Rekoste sami gospođice, da ljudsko srce čezne za tim, da mu Bog progovori. Da ste vi u Božjem vijeću, pa da iz visine gledate, kako ljudski rod u svojoj tami i slaboći bez pokoja traži Boga, jamačno biste svjetovali tomu Bogu, neka se smiluje i ljudima objavi. No gledajte, kad je Pavao došao u Areopag, da govori Grcima o onom Bogu, koga su oni poštivali, a da ga nijesu poznavali, tada im je govorio gotovo riječ po riječ, što smo sad mi rekli, naime da su ljudi Boga tražili, ne bi li ga nekako naslutili ili našli, premda nije daleko ni od kojega između nas, a Bog da je promatrao s visine ova vremena neznanja, i sad se ljudima objavljuje.

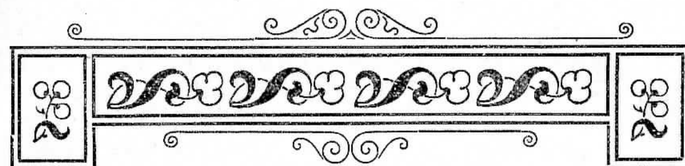
L e r o y: Meni se čini, da još nijesmo dovršili pitanje o borbi srca s umom. No već je sumrak, gospodo moja, i tko ne će da propusti svakidašnju šetnju za mjesečine kao ja, mora da lijepomu društvu zaželi laku noć.

Nakon tih riječi ustadosmo i ogledasmo se unaokolo. Tu i tamo se pokazivala blijeda zvijezda, pun

je mjesec već stajao visoko na nebu. Na modrikastoj površini jezera vukle se amo tamo srebrne svjetlucave magle i spuštale se polagano na obalu. Vladala je čarobna tišina a pod njezinim dojmom sabirahu se misli. Nedaleko od nas stupao je kraj jezera uzbrdo neki čovjek, dok nije iščeznuo u magli, koja se spustila nad obalu. Deville pokaže rukom onamo i reče ozbiljno:

— Neka samo smjelo kroči u visinu, jer će izaći iz magle i hodati u svijetlu.

Drugo veče.

Drugi dan u veče sjeđasmo opet na istoj terasi kraj jezera. Samo Semenova nije bilo, koji je otišao na izlet u Noyon. Za jela pripovijedao je svaki, što je lijepa vidio i što je ugodna preko dana doživio. — Kod crne kave započne Bielski opet razgovor prošloga dana, jer očito nije mogao nešto pregorjeti, pa reče: Gospodo, slobodan sam Vas potsjetiti, što je gospodin Leroy na koncu našega jučerašnjega razgovora spomenuo, da oprjeka između vjere i razuma nije izdaleka još iscrpljena. I doista, mi smo stvar u par lijepih rečenica završili, a ipak je ta oprjeka tako velika, te je duhove do dna potresla i povijest ljudsku krvlju okaljala. — Sokrat je radi uvrede bogova bio na smrt osuđen. Žrtve inkvizicije bile su mučene, jer su se usudile bibliju na svoj način tumačiti. Giordana Bruna dovelo je njegovo slobodoumlje na lomaču, a Galilej je dospio u zatvor, jer je tvrdio, da se zemlja okreće. To su krvavi spomenici ove borbe na putovima povijesti. Što danas nema više novih žrtvi, znak je, da je razum već blizu potpunoj pobjedi.

M i s W i l s o n: Čini mi se, g. Bielski, da ste se od jučerašnjega pitanja nešto odmakli. Mi smo zapravo govorili o borbi između razuma i srca.

D e v i l l e: Jest, mi smo govorili o borbi između srca i razuma u religioznim stvarima. Ali kako smo

se u tom složili, da se srce od vjere ne može odružiti, možemo prijeći na daljnje pitanje, da li razum vojuje za religiju ili je zabacuje. Kako ja mislim, gospodin je Bielski u svom odgovoru ovo pitanje posve promašio. U spomenutim žalosnim događajima, a takovih bismo mogli još mnogo više navesti, — nije se radilo o borbi između religije i razuma, nego ponajviše o borbi između različitih religija. No strogo govoreći bijaše to borba ljudskoga uvjerenja, potjecalo to uvjerenje odkuda mu drago, — iz razuma, iz vjere ili iz hira. Čovjek je bio uvijek spreman, da svomu uvjerenju pomogne i silom do pobjede, ako mu je bila pri ruci. Snosljivost tuđega mnijenja cvijet je civilizacije našega vremena. Nekoć je samo onaj trpio tuđe uvjerenje, koji nije imao svoga, ili pak nije imao snage, da svomu uvjerenju pribavi važnosti. Svaka religija ima krvavih mrlja u svojoj povijesti, a na žalost i Ženevski kalvinizam. No tomu nijesu krive religije, već ograničenost i strasti ljudske. Religija daje čovjeku samo jako uvjerenje, a to je svakako nešto dobra, no ljudi žele ovo svoje uvjerenje drugima silom narinuti, a to je bezumnost.

S v e ć e n i k: Dozvolite mi, da ovdje nešto dometnem. Kad je rimsko carstvo, koje je već postalo kršćanskim prvi put upotrijebilo silu protiv Donatista, što se odmetnuše od vjere, podigne se sv. Augustin protiv toga i označi jasno načelo građanske snosljivosti, o kojoj eto govorimo. Dakako da je razvoj događaja prosvijetljenoga crkvenoga učitelja domala uvjerio, da za nevjerne palikuće takova blagost na temelju tadanjega prava nije moguća. On je izrično odustao od svoga prijašnjega nazora, ali nije nikada pristao na to, da se krivovjerci smrću kazne. Nije crkva, već država izdala drakonske zakone protiv krivovjerja. Crkva nije tada bila podobna, da spriječi strogost koja se onda upotrebljavala i za mnogo neznatnije krivnje, nego što je grješni otpad od vjere. Jer to se ne smije zaboraviti: veoma se dobro lučilo između izdaje vjere, koja je imala sve

znakove istine, i između zablude, koju je tko bez svoje krivnje baštinio. Pa i u surovom srednjem vijeku je crkveno poglavarstvo više no jednom pokudilo silu i u načelu označilo kao zlo, da se židovi ili pogani silom obraćaju. Stoga ne bih ustvrdio, da je naše doba otkrilo načelo snosljivosti, nego bih rekao samo to, da ga se više u životu drži. To je posljedica opće oplemenjenih običaja i postepenoga dozrijevanja civilizatornih načela, kojih je sjeme kršćanstvo već od početka u sebi nosilo. I kako gospoda znadu, snosljivost na žalost nije još ni danas posvuda u Evropi provedena.

L e r o y: Sigurno sama ova nasilja nijesu ni u kakovu savezu s bitno duševnim bojem između razuma i religije. A isto je tako sigurno, da se u povijesti ova borba — izuzevši pojedine slučajeve — do svršetka srednjega vijeka ne javlja. Ljudi su tadanjega vremena umjeli, da razum u neku ruku podvrgnu vjeri. Oni su držali, da se oba ova svijetla međusobno snažno podupiru. U vrijeme renaissance pokazuju se već tu i tamo simptomi nesloge. Ali tek u 18. vijeku planu borba na život i smrt i vodi se strastveno s obje strane. U 19. vijeku nije to već toliko borba, koliko prelom. Ljudi uvidješe, da se ni vjera, ni razum ne dadu uništiti, ali između njih zijeva jaz, koji se još uvijek dalje širi. Znanosti, što su se od početka 19. vijeka nasilno razvile, zaoštriše oprjeku i danomice je sve više zaoštruju tako, te o kakovu sporazumu ne može biti i govora.

Ja ne mogu ove povjesne pojave bolje označiti, nego da vaš sjetim, što je naš veliki kritik Taine u svojim posljednjim studijama o povijesti revolucije u »Revue des Deux Mondes« napisao.

Već su u polovici 18. stoljeća, veli on, otkrića učenjaka pod utjecajem filozofa orisala potpunu skicu za veliku sliku, na kojoj se još danas radi, da se dovrši. To je slika fizičkoga i moralnoga svijeta. Makar je ona skica bila orisana obćenito, bila je tako zgodno i dobro složena, da oni, koji su dalje radili na slici, nijesu imali ništa drugo da rade, nego

da već označene konture samo ispune i da pojedinosti izvedu. Od Herschela i Laplaca, od Volte, Cuviera, Ampèra, Fresnela i Faradaya sve do Darvina i Pasteura, do Burnoufa, Mommsena i Renana ispunjaju se praznine slike, figure se jasnije ističu, novi potezi objašnjuju i upotpunjuju prijašnje, a da ipak ne mijenjaju smisao i lice cjeline. Pače glavna misao koja je prvim majstorima lebdjela pred očima, izbija sve snažnije, dublje i savršenije, a to stoga, što svi — i prije i sada — rade uvijek, kako to slikari kažu, prema prirodi, i svoje djelo neprestano sravnjuju s uzorom. No između ove slike svijeta i one, što je vjera stavlja pred vjernike, postoji velika razlika, golema oprjeka, koja svakomu udara u oči. Dok se prva slika vazda novim otkrićima znanosti usavršuje, druga postaje sve točnija i određenija zbog novih dogmatičkih odluka. Dok se prva oslanja na razum i na dokaze, namiće se druga uvjerenju bogoslužnim svečanostima, crkvenom stegom, a osobito djelima milosrđa, za koja religija umije oduševiti i koja su njezina snaga i dika.

Prosvijetljeni se duhovi obraćaju sve više k prvoj slici, a mnoga se plemenita srca drže još druge. Ali i gdjekoji vjernik dolazi u naše dane u teške nutarnje borbe. Što da ostavimo, pitaju se oni, vjeru ili znanost? Neki se trude, da veoma nerazumljivim — uza sav bistar vid — načinom ove dvije slike svedu u sklad, pa kušaju graditi među njima umjetne mostove ili stepenice. No sve je to, veli Taine, fantasmagorija riječi, koja im podaje samo umišljenu, kratkotrajnu utjehu.

To je gotovo riječ po riječ duboko mišljenje Taineovo. On ne izvodi zaključka, ali taj se može odgonetnuti. Religija ne će moći jakoj navali znanosti odoljeti, pa će napokon u nekoj budućnosti, koja je sigurno još daleko, podleći.

M i s s W i l s o n: Za cijelo taj nazor iznenađuje. U njem se oprjeka između srca i razuma snažno ističe. Ali ja mislim, da se sve, što je ovdje rečeno o religioznoj slici svijeta, koja se temelji na dogmatskim definicijama, odnosi jedino na rimski katolicizam, koji je Taine kao Francuz morao pred očima imati. Evangeličko je kršćanstvo od tih veriga slobodno, pa se može ravnati prema zahtjevima znanstvenoga napretka. Ne treba nas dakle ni posljednji zaključak o budućoj propasti religije uplašiti.

D e v i l l e: Ovdje Vam, gospođice, moram protusloviti. Mi ne možemo ustvrditi, da se evangeličko kršćanstvo može pred onim Taineovim nazorima održati. Ono doduše nije kakav tvrdi kristal, kao katolicizam, no ipak je pozitivna religija, koja se temelji na vjeri u Krista.

Bez sumnje je Taine mislio osobito na katolicizam, ali tobožnje znanstveno poimanje o svijetu, koje on stavlja u oprjeku s poimanjem religijoznim, priznaje samo ono istinitim, što baš spada u područje znanosti i što se eksperimentalnom metodom utvrđuje. Ovo poimanje o svijetu isključuje dakle ne samo katoličku dogmatiku, nego svaki utjecaj Boga na svijet, poslanstvo Kristovo, isključuje istu neumrlost duše i osobnoga Boga. Ne ostavlja dakle ni traga kršćanstvu i ne dopušta uopće samu mogućnost kakove religije.

H a i n b e r g: Ja se držim načela, da znanost i religija nemaju ništa zajedničkoga. Kršćanski učenjak mora stajati na visini znanosti i njezin razvoj slijediti neograničenom slobodom, ali uz to imade vjerovati, što mu savjest zapovijeda. On mora u svom duhu podići čvrsti međašni zid između ove dvije sfere i sebi jednom za uvijek reći, da ne će nikad i pomisliti, da ove sfere izjednači.

D e v i l l e: O! To je samo polovično sredstvo, moj gospodine. To bi moglo imati subjektivne koristi, a moglo bi također mnogima ljudima osigurati kakav takav mir srca, osobito onima koji živu veoma zaposleni ili su posve zabavljeni samo jednom specijalnom granom znanosti. Ali čovječjemu duhu polovično ovo sredstvo baš ne dostaje, jer čovjek ima samo jednu svijest. Objektivno pak se ova misao ne može nikako održati, jer je istina, kad se uzme

objektivno, samo jedna. Ili je primjerice prekogrobni život, ili ga nema. Čovjek može ostati miran, ako na oprjeku obiju ovih izreka ne misli, ali objektivno i faktično je nužno jedna izreka istinita, a druga lažna.

Hainberg: Koje sredstvo dakle imadete, da izmirite ove oprjeke?

Bielski: To bih rado čuo.

Deville: Ja ne mislim na izmirenje oprjeka, nego držim, da je sva oprjeka između znanstvenoga i religijoznoga poimanja svijeta samo veliko nesporazumljenje.

Bielski: Što? Nesporazumljenje?

Deville: Jest, nesporazumljenje, i ja ću pokušati, da to s nekoliko riječi objasnim.

Da se sravni religija s bilo kojom filozofijom, n. pr. s Hegelovom iz početka 19. vijeka, bilo bi lako moguće, da se između oba nazora o svijetu nađe neka oprjeka. Filozofija upravlja svoj pogled na vaskoliki svijet pa se zato u mnogim znamenitim pitanjima susreće s religijom okom u oko. Ali danas stavljaju religiju s drugom znanošću u oprjeku. Moderna ova znanost je zadaću svoju i svoje stanovište jasno označila, pa je baš zato tako velike uspjehe postigla. Ona se od metafizike i od filozofije uopće potpuno odijelila i ovoj prepustila, da ispituje bit i dublje uzroke stvari. Kao vlastito svoje polje ova je znanost označila jedino vanjske pojave i njihove zakone, a kao metodu svoju posmatranje tih pojava i zakona, i logičke zaključke, koji se na tom posmatranju osnivaju i koji se uvijek dadu eksperimentima kontrolirati, pa stoga ne prelaze nikada granice iskustva. No ova znanost ne nastoji ni najmanje, da nam odgovori na pitanja o svijetu, ona uopće za to i nije sposobna. Sfera, u kojoj se ona kreće, barem je tako daleko od sfere religije, kao i od sfere filozofije. O kakovu zbiljskom sukobu ne može biti i govora.

Znanost istražuje, kako iz svemirske magle nastaju sunca i planeti. No odakle je materija, imade li

ona svoj bitak sama od sebe ili od koga drugoga, o tom znanost ne zna ništa, a za to ona i ne pita. A to je eto baš polje vjere, a može to biti i predmetom filozofskoga umovanja. Znanost utvrđuje rezultat, do kojega dovodi razvoj svemirske magle. Da li se taj rezultat već unaprijed predviđao, da li je već unaprijed bio određen, za to se znanost ne brine, ali se brine filozofija i religija. Znanost istražuje, pod kojim se uvjetima u kojem organizmu javlja svijest; ona slijedi promjene ove svijesti sve do časa smrti, gdje joj svijest ova iščezne iz područja opažanja. No da li je nosilac te svijesti duh ili tvar, da li taj duh poslije smrti živi u drugoj formi, to su pitanja, na koja znanost ne treba da odgovara. Ali baš o tom sudi vjera, a i filozofija se time na svoj način bavi.

Istina jest, da se mnogi učenjaci, osobito drugoga i trećega reda, ne nećkaju, da sebi stvore metafizički sistem. S metodom i pomoćnim sredstvima prirodnih znanosti, na koje su privikli, ostavljaju svoje vlastito polje i prelaze na polje metafizičkih i religijoznih problema. Oni rješavaju ove probleme u ime znanosti, pak ih priznavaju ili poriču na temelju empiričkih pojmova i principa, a da kod toga i ne misle, da se nalaze izvan sfere znanosti, u kojima vrijedi iskustvo, te da principi, na koje se oni pozivlju, nemaju nikakove vrijednosti na tuđem polju. Tako stvaraju oni sebi neko poimanje svijeta, tako primjerice, da svemir imademo shvaćati monistički, a ne dualistički, da se je razvio prema jedinstvenim zakonima, koje možemo u laboratoriju motriti; da nema prvoga uzroka, ni konačne svrhe; da izvan svemira nema ništa itd. I to poimanje svijeta, koje je, kako svatko vidi, metafizika — istina loša metafizika, no ipak metafizika, — zovu oni znanstvenim. Faktično imade takovo poimanje svijeta samo oblik znanosti, kako smo je prije označili. Način, kako dokazuje, samo je formalno znanstven,no taj način ne dolikuje znastvenomu predmetu. U opsegu iskustva, iz kojega proizlazi, bio bi izvrstan, na polju metafizike je besmislen. Rečenica:

»bez mozga nema mišljenja«, je u granicama našega iskustva istinita i doista utvrđena. Ali ako tko tu rečenicu razumijeva općenito, pa misli, da je nemoguće, da bilo koje biće bez mozga misli, postaje ona upravo smiješna radi svoje smjelosti i neosnovanosti.

Bielski: No znanstvena metoda, koju je naše vrijeme u prirodnim znanostima tako sretno okušalo, jedina je, koju možemo upotrijebiti. Bez nje nije ništa sigurno.

Deville: Baš ova rečenica, što ste je sad izrekli protivi se znanstvenoj metodi. Znanstvena metoda tvrdi samo to, da u opsegu iskustva čovjek mora prema tim zakonima postupati, da dođe do istine, a zabranjuje, da tvrdeći što ili poričući i za korak dalje ide. Ako bilo koja filozofija ili bilo koja religija izjavljuje, da ona štogod preko toga na drugi način znade ili vjeruje, eksperimentalna znanost kao takova ne može drugo na to odvratiti, nego da se to nje ništa ne tiče.

Leroy: Ali znanost smije ipak i preko onoga, što je ispitala, stavljati svoje hipoteze. Ove se hipoteze s vremenom poradi novih uspjeha tako razviju, da su napokon — ako i nijesu potpuno dokazane — ipak veoma blizu izvjesnosti. Kad bismo ovakove hipoteze bez obzira zavrgli, radili bismo protiv pojma znanosti.

Deville: Nitko bez sumnje ne brani znanosti, da stavlja hipoteze o onom, što se nalazi izvan područja, koje je već ispitano, samo neka se uvijek drži opsega, gdje odlučuje iskustvo, to jest, neka ostane u sferi, u kojoj se može istraživati sredstvima, što su svojina eksperimentalnih znanosti. Hipoteza je u toliko znanstvena i znanosti korisna, u koliko naša misao prodire naprijed preko granica, do kojih smo već stigli, ali u smjeru, koji joj je udarilo dosadašnje naše iskustvo, i u nadi, da će joj novo iskustvo doći u pomoć. Od ove nade živi hipoteza, na njoj se osniva njezina opravdanost. Ako se dakle hipoteza zaleti slijepo izvan sfere, gdje je iskustvo moguće, nije više

znanstvena hipoteza. Mi možemo zamisliti različitih hipoteza, kako se iz magle razvija planetni sustav, jer je to sve još u području iskustva: mnogo toga možemo u tom pogledu opažati na nebu, što je nad nama, a mnogo toga možemo ustanoviti pokusima u laboratoriju. No da li materija magle imade apsolutni bitak ili je zavisna od stvoritelja, o tome se ne da postaviti nikakova znanstvena hipoteza, jer je tu eksperimenat isključen. O sijelu različitih psihičkih funkcija u različitim dijelovima mozga možemo stvarati znanstvena mnijenja, jer u toj stvari nije nemoguće, opažanje, koje će to pitanje riješiti. Ali mnijenje, da svijest nije ništa drugo nego li proizvod gibanja mozga, ne može se uzeti kao znanstvena hipoteza, jer se eksperimenat, koji bi mogao takovo što dokazati, ne da i pomisliti.

Miss Wilson: Kod toga dokazivanja moram samo to istaći, da je veoma apstraktno. Ne biste li mogli, gospodine Deville, nešto konkretnije pokazati, kako odatle slijedi, da će se obje slike o svijetu, znanstvena i religijozna, izmiriti, ili kako vi kažete, da je jedna posve izvan druge.

Deville: Ako zapovijedate, gospođice, pokušat ćemo razviti konkretnu sliku svijeta, kako nam ju podaje znanost, pa ćemo se uvjeriti, da o kakovu protuslovlju s religijom ne može biti i govora. Ja Vam ne ću dosađivati s pojedinostima, nego ću Vam samo glavne crte istaknuti.

Današnja znanost nastoji uopće, da i fizičku i moralnu stranu svijeta shvati sa stanovišta razvoja. To je za religiju već u načelu zgodno, jer ništa ne potiče duh tako sigurno na istraživanje početka i stvoritelja, kao misao o razvoju. Gdje je razvoj, tu nema kaosa ni slučaja, nego težnja k nekomu cilju, koji se već u početku potencijalno u razvoju nalazio.

Osobito materijalni svijet stavlja pred znanost sliku razvitka, koji se s pomoću mehaničkih sila, što se nalaze u tvari, provlači od prvotne magle, pa do tvorbe našega sadašnjega planetnoga sustava. Tu ne dolazi nijedna tvrdnja, nijedna hipoteza s religijoz-

*

nim poimanjem svijeta u koliziju. Religija se zanima, kako je rečeno, samo za to, da tvar imade svoj bitak od nekoga stvoritelja i da je rezultat razvoja, koji se prirodnim silama vrši, taj stvoritelj zamislio. A u tom iskustvene znanosti, kako smo vidjeli, nijesu kompetentne. Nadalje kuša znanost protumačiti također i različitost oblika, što ih u organskom svijetu opažamo. Ona je u tom pogledu još malo mogla ustanoviti; na mnoge je teškoće naišla i lebdi za sada u smjelim hipotezama. Ali ni u tim hipotezama ni u njihovim mogućim zaključcima nema ništa, što bi se s religijoznim poimanjem svijeta kosilo. Samo jedna hipoteza, koju darvinisti često iznose, stoji u oprjeci s ovim poimanjem svijeta, naime da je razvoj tek lanac slijepih slučajeva bez misli vodilje Stvoritelja, pa upravo ova hipoteza nije znanstvena, već filozofska, koju uzeše iz metafizike materijalizma.

Svećenik: Na jedno bih želio u kratko da upozorim. Od općenitoga razvitka života na zemlji ja bih svakako čovjeka izuzeo. I u tom nema nikakova protuslovlja, nikakova nesklada. Mi možemo posve lijepo prihvatiti, da se organski svijet baš tako, kao prije njega anorganski, malo pomalo razvijao do stanovitoga stepena savršenstva, i to s pomoću unutarnje sile, što mu ju je Stvoritelj usadio. Tada je uveden čovjek kao biće više vrste u dodijeljeno njemu gospodstvo.

Činjenica, koja je u uspomeni naroda ostavila dubokih tragova, da je prvotno stanje čovjeka bilo njegovo najsavršenije i najsretnije stanje, a ne kao kakovo živinsko divljaštvo, čini se, da ide meni osobito u prilog.

Deville: I ja nemam ništa protiv toga, velečasni oče, da se postanak čovjeka odijeli od sveopćega razvitka. No recimo, da znanosti pođe za rukom rastumačiti postanak čovjeka u smislu razvitka — od čega je ona u ostalom još vrlo daleko — ja držim, da se ta predmnjeva još ne udaljuje od religije uopće. Kako god je čovjek postao od gliba zemlje svakako je on stvor Božji, koji je sav ovaj razvitak svemirski u svim njegovim pojedinostima unaprijed odredio. Došao čovjek kako mu drago do moralnih, estetskih i religijoznih pojmova, čim dođe do spoznaje samoga sebe, do spoznaje prirode i Boga, on je dužan Boga štovati i ćudoredni zakon, što ga nalazi u svom srcu, kao zakon božanski slijediti. I u tome je bit religije.

Da se u ostalom opet vratimo k descendentnoj teoriji uopće, vidim, da ona imade svojih pristalica i među katoličkim učenjacima. Ja se pače sjećam, da već Augustin u svojoj knjizi »De genesi ad literam« prihvaća, da je Bog sve, što se imalo kasnije razviti i postepeno doći na svijet, stvorio kao u klici, u koju je usadio snagu za razvitak. Ovu hipotezu proteže Augustin pače i na čovječju dušu, ne kao da drži duh i tvar za jedno te isto, nego zato, što on i dušu smatra za princip, koji je u početku bio samo kao u potenciji, a kasnije se razvio do aktuelnoga bitka.

Ovdje imate, gospodo moja, primjer kršćanske tvrdnje, koja zahvaća preko polja, ne samo tadanje, nego što valja dobro uvažiti, i današnje eksperimentalne znanosti. Znanost istražuje, jesu li se i na koji su se način različite forme iz svojih elemenata razvile, a kršćanstvo tvrdi na usta Augustinova samo to, da je plodonosno sjeme tako bogatoga svijeta posijala ruka Božja.

Hainberg: Moram Vam priznati, gospodine Deville, da mi se ovaj nazor posvema sviđa. I ja sam često požalio, što se metafizika uvijek želi opet ugnijezditi na polju eksperimentalnih znanosti. Vi ste dobro označili granice: na jednoj strani polje iskustva, što pripada znanosti, na drugoj strani stvar sama o sebi, njezina bit, a to je carstvo metafizike i religije. Posve dobro.

U ostalom mi se blistava misao Tainova o dvjema slikama — da njegov vlastiti izraz protiv njega upotrijebim — s više gledišta pričinja fantas-

magorijom. Zastupnici eksperimentalnih znanosti ne stvaraju doista nikakove slike vasionoga svijeta; oni obrađuju samo pojedinosti i to samo na empiričkoj površini. Filozofi naprotiv upravljaju svoj rad na cjelinu; ali oni ne rade, kako bi Taine htio »prema prirodi«, nego s pojmovima. Jer se cjelost, koja se njih tiče, ne da promatrati. Dokle su tečevine znanstvenoga istraživanja valjano ispitane, ne kose se međusobno; one se pače krasno popunjuju. Nasuprot konstrukcije filozofa protuslove jedna drugoj i jedna drugu obara do temelja: u 19. stoljeću više nego ikada. Općenito poimanje svijeta, koje bi se bilo održalo u glavnim crtama iz prijašnjih stoljeća, samo je skromna želja Tainova. Ništa nam danas toliko ne manjka, kao baš oni čvrsti temelji. U ostalom počeci modernoga razvoja znanosti ne datiraju nikako od konca 18. stoljeća, od Herschela, Laplaca, i Volte, nego sežu u 17. i 16. stoljeće. Već su Kopernik, Kepler, Descartes, i Newton začetnici onih velikih i korisnih otkrića, koja su znanost na nove puteve upravila.

Leroy: Ja ne bih Taina tako strogo osudio, ali priznajem, da mi se nazor gospodina Devilla dopada. Ja sam očekivao, da će gospodin Deville pokušati da izmiri pojedinosti, pa da će od točke do točke graditi umjetne mostove između znanosti i religije. Mjesto toga dobili smo na jednom međašnu crtu, koje se ispravnost ne da tako daleko pobijati. No time smo tek manji i mnogo laglji dio puta prevalili. Ja sam radoznao, gospodine Deville, kako ćete Vi taj nazor prenijeti na moralni red, na historički razvoj čovječanstva. Tu dolazimo i do nadprirodnih pojava, koje religija uči, a znanost poriče. Tu nam dolazi u susret providnost, koja — kako vjera tvrdi — ravna čovječanstvom, dok znanost naučava, da čovječanstvo ravnaju povjesni zakoni. Hoćete li i ovdje opredijeliti takovu među, kao što ste opredijelili u carstvu prirode?

Miss Wilson: To bih također i ja željela čuti.

Deville: Ja sam uvjeren, da i na tom polju postoji ista razlika, samo što ona našemu oku nije tako jasna. Historijske znanosti mogu sasma slobodno istraživati historijske događaje, tumačiti ih kao posljedice prijašnjih uvjeta i tražiti zakone, kojima se ravna udes ljudski i po kojima se civilizacija razvija. Sve to ne smeta posve ništa, da iste povjesničke činjenice s višega gledišta, nego što je znanstveno, budu podvrgnute Božjoj providnosti, koja ih je unaprijed odredila i koja ih ravna. Providnost se ne sastoji u tom, kako to gdjekoji nešto naivno shvaćaju, da Stvoritelj neprestano pripomaže svjetskomu stroju i da daje kišu i sunce, ne prema zakonima prirode, već na ljudske molitve, koje se dan na dan k njegovu prijestolju dižu. Bogu je u njegovoj vječnosti bilo sve zajedno poznato i nazočno, što je zaključio učiniti, sa svim motivima, na koje se htio obazirati. U prvom onom činu, kojim je prirodi kao i razvoju čovječanstva podao njihove zakone, vidio je unaprijed i htio sve posljedice tih zakona sve do vlasa, što s naše glave pada. Na taj se način događa sve, što na svijetu biva, po zakonima prirode i povijesti, koje znanost istražuje, ali podjedno i prema osnovi, što ju je odredila Božja providnost. Pa baš taj prvi čin Stvoriteljev, koji sadrži u sebi sve posljedice, do kojih dovode vijekovima zakoni prirode i povijesti, nije ništa drugo, nego obična Božja providnost, koja ravna svijetom. Time nije isključeno u stanovitim slučajevima izvanredno djelovanje Božje, nadprirodna objava. Dokaz tomu je činjenica pojedinih religija, koje se baš pozivlju na nadprirodnu objavu. Ali ne gledeći na to, već je i obična providnost, koju sam netom opisao, dovoljna za religijozno poimanje svijeta i za svezu religijoznih odnošaja s božanstvom.

Miss Wilson: Nipošto nije dovoljna ovakova providnost! Kakav je to vjerski snošaj prema božanstvu, gdje nije moguća nikakova molitva? Jer kako ću se moći moliti, ako moram sama sebi reći, da je već od početka svijeta sve stalno određeno, što se događa i što se ima dogoditi?

Deville: Jest, Vi možete moliti, gospođice, i to pouzdano i s uspjehom. Jer u onom prvom činu imao je Bog i Vašu molitvu pred očima, pa ako ju je pronašao vrijednom, da bude uslišana, obazrio se na nju, kad je odredio prvo ono stanje, što ga je svijetu dao. Ako Vam danas služi lijepo vrijeme ili zdravlje, za koje se molite, biva to, kako mi obično kažemo, prema tečaju fizičkih uzroka, što ih je Bog od početka svijeta odredio. A njihov je tečaj bio u tom posebnom slučaju baš zato tako, a ne drukčije određen, što ste se Vi molili. Za nas, koji smo u mislima svojim vezani na vrijeme, nije takova vrst uzročnosti lako shvatljiva, ali za biće, koje nije vezano vremenom, nije ništa prirodnije.

Ja sam prije govorio o prvom činu Stvoriteljevu, a govorio sam tako zato, da prema našemu poimanju kažem, da je taj čin već na početku svijeta sasvim bio gotov. Isto sam tako mogao dobro reći: čin, što ga Bog sada vrši, ili: što će ga u buduće izvršiti, jer faktično je taj čin vječan, dakle, uvijek sadašnji.

Ako providnost na taj način shvaćamo, može učenjak u svakom pojedinom slučaju u prirodi ili u povjesti naći djelo fizičkih uzroka, vjernik će u tom vidjeti djelovanje Božje, a učenjak, koji vjeruje, vidjet će djelovanje Božje u prirodnim uzrocima.

Leroy: Ja Vam se klanjam, gospodine Deville. Vi ste ideju providnosti zaista tako filozofski rastumačili, kako toga nijesam još nigdje našao. Tko tako stvar promatra, razumjet će, da se znanost i religijoznost dadu lijepo dovesti u sklad.

Ali još je tu jedna točka, koja mi cjelinu muti, a to je baš, na što se Vi ne osvrćete: izvanredno naime djelovanje Božje u prirodi. Kad bi se tu radilo samo o iznimkama, o zahtjevima pojedinih religija, ne bih imao ništa protiv toga, da se na njih ne obaziremo. No mi smo rekli jučer, da se gotovo sve religije pozivlju na nadprirodne događaje, na objave nebeske. Osobito kršćanstvo, koje nam je najbliže, i na koje moramo uvijek misliti, kadgod izustimo riječ religija, puno je čudesa i objava, koje ono iznosi kao povjesne činjenice, dok kritična znanost na usta Renanova i mnogih drugih učenjaka njihov opstanak poriče. Ove antinomije po mom mnijenju ne možemo mimoići, kad je govor o religiji, niti joj izbjeći onim lučenjem metafizike i eksperimentalne znanosti. Tu se iste konkretne činjenice i tvrde i poriču.

Svećenik: Ja bih odgovorio sa svoga stanovišta, a da ipak ne napustim slijed misli gospodina Devilla. Ovdje doista nema objektivnoga odijeljenja eskperimentalne znanosti s jedne od religije i filozofije s druge strane, kako je to gospodin Deville za područje prirodoslovnih znanosti vrlo lijepo dokazao. No ovdje postoje dvojaki motivi, koji izlaze iz istoga vrela. Tako Renan, koji svoju metodu historičke kritike bez okolišanja razlaže, izjavlja a priori, da svaku nadprirodnu činjenicu imademo smatrati, kao da je nema, ili je imademo svesti u red običnih događaja. Drugi ne priznavaju toga tako otvoreno, ali se isto tako točno toga drže. Dakako da ovako shvaćena kritika ne može nikakove nadprirodne činjenice ustanoviti, kad već unaprijed izjavljuje, da toga ne će.

Leroy: Ali, velečasni oče, to je najpametnije načelo historijske kritike. Ta nadprirodno se ne događa ništa. Tko je ikada vidio čudo?

Svećenik: Ja ne ću sada dokazivati opstanak čudesa. Ja ću Vas samo na to upozoriti, da Vi ne naginjete s povjesničkoga ili prirodoznanstvenoga stanovišta, nego sa stanovišta filozofskoga k ovoj misli, da nadprirodnih objava nije bilo i da ih ne može biti. Stanovito neko poimanje svijeta sili Vas, da nadprirodne činjenice držite nemogućima. Kakav biste mogli iznijeti povjesni dokaz proti takvim činjenicama? Zar ih ne spominju često vrela povjesnička, spomenici prošlosti? Zar možda danas nema nikoga, koji bi ustvrdio, da je vidio čudo? Pa da je i to, radio bi smjelo i nipošto znanstveno, tko bi ovo opažanje svoje od danas protegnuo uopće na sva vremena. U ostalom, da ne idemo predaleko, koliko

Vaših zemljaka prisiže, da su u Lurdu vidjeli čudesa? Ja tu ne ispitujem, da li je u tom štogod istine, nego samo tvrdim, da Vi, Renan i svi drugi, koji tako rade, ne poričete čudesa, zato, što ne biste za njih imali povjesnih dokaza. Razlog je tomu, kako rekosmo, više u stanovitoj filozofiji, koju ste Vi i drugi stvorili, bilo, što shvaćate svijet kao apsolutno biće, koje postoji bez Stvoritelja, bilo da mislite, da Bog ne može nikakovih čudesa tvoriti, bilo da Vam inače, što smeta. Svakako je to nekakova metafizika svijeta ili Boga, koja po Vašem uvjerenju isključuje mogućnost čudesa i koja Vas u historijskoj kritici do toga dovodi, da prolazite pokraj njih, a da ih ne istražujete.

Kad biste imali drugu filozofiju, ne biste u tom opažali nikakove nemogućnosti, što je Bog, koji je htio ljudski rod u najvažnijim istinama prosvijetliti, pojedine ljude posebno nadahnuo i opremio ih stanovitim znakovima svoje mudrosti i moći, koji nadvisuju obični tijek stvari, da tako pred cijelim čovječanstvom posvjedoči njihovo poslanje. U istinu ne bi to bilo nikakovo poricanje prvoga uzroka i reda u svijetu, nego bi samo bio dokaz, da nad prirodnim silama imade još viši uzrok i da nad zakonima i svrhom prirode može biti još viših zakona i svrha.

Dok se čovjek drži ateističke one filozofije, propinje se njegov duh dakako proti svakoj nadprirodnoj objavi. Ona je za nj nešto tuđe, nešto bezumno. Mora je dakle poricati ili barem tako izvrnuti, da izbriše svaki nadprirodni trag, ma izišla iz toga rada i karikatura, kao Renanov Isus.

Tek kad se čovjek digne do teističkoga poimanja svijeta, bude uopće sposoban, da u stanovitim povjesnim činjenicama opazi nadprirodni karakter, što je u njih utisnut, prst Božji, koji mu pokazuje, da se Bog ovdje udostojao očitovati svoju istinu ili svoju volju.

H a i n b e r g: No dobro, znanost sama po sebi nije na putu vjerskomu poimanju svijeta; sve zavisi od toga, kako tko svijet promatra, s kojom se filozofijom daje tko na znanost. Ali to stvar povlači samo dalje i dovodi do pitanja, koje se filozofije valja držati? Što može razum nagnati, da svijet rađe promatra sa stanovišta teizma, nego monizma ili panteizma ili kakova drugoga sistema?

D e v i l l e: Mi smo, vrlo poštovani gospodine, ustvrdili, da naše doba ne stavlja religiju u oprjeku s filozofijom, već s eksperimentalnim znanostima. Radilo se o tomu, da li je ona moderna znanost zaista u oprjeci s religijom, i to smo netom pretresali.

Pitanje o izboru filozofije, kojega se Vi sada dotakoste, široko je kao more, a ja i ne mislim, da ga iscrpem. Ali držim, da već kod površnoga pogleda u povjest ljudskoga duha u 19. stoljeću udaraju u oči dva jasno različita smjera. Na jednoj strani nižu se, kako ste sami protiv Taina primijetili, različiti filozofski sistemi, od kojih svaki razara do temelja, što je god prijašnji sagradio. Najprije je došao iz Engleske i Francuske skrajnji materijalizam, zatim varavi idealizam njemačkih učitelja, onda opet materijalizam, koji se brzo izrodio u pozitivizam, a danas napokon nova neka reakcija protiv materijalizma, priznanje, da mora nešto biti izvan onoga, što je vidljivo.

Na drugoj je strani sred ovih krajnjih promjena teizam, koji je podjedno i klasična filozofija i vječna religija. Svi mu se ekstremi klanjaju protiv svoje volje baš time, što poriču protivni ekstrem. On pak se obogaćuje svime, što oni dobra iznađu. Već je ovaj, da tako reknemo izvanji pogled veoma poučan.

Ako pak čovjek hoće da uđe u samoga sebe, pa ako mirno, daleko od vanjske borbe, a slobodan od unutarnjih strasti, poređuje teistično poimanje svijeta s pokušajima, da se svijet shvati bez Boga, i ako promisli, što više prija cijeloj njegovoj prirodi, njegovu razumu, njegovu srcu, ćudorednim i estetičkim njegovim čuvstvima, ne može dugo smišljati, na kojoj strani imade tražiti istinu.

Pravo je kazao moj prijatelj Karlo Secrétan, da je temelj za prosuđivanje svake filozofije — i kad

se gleda na njezinu korist, i kad se gleda na njezinu istinu — ćudoredna nauka, koja se logički iz nje izvodi. Svaki se sistem, koji dovodi do poricanja moralnosti, mora zabaciti, ne samo što je zao, nego što je i lažan. Jer je apsurdno, da bi među istinitim i dobrim bila oprjeka. Ćudoredna obveza, što je savjest utvrđuje, isto je tako nepokolebljivo sigurna, kao i zakoni mišljenja, na kojima razum gradi svoje znanje. Može li se s toga stanovišta održati i koja filozofija pored one, koja priznaje osobnoga Boga, slobodu volje, odgovornost ljudi na apsolutnom osnovanu razliku između dobra i zla?

Hainberg: Mislite li, da ova razmatranja rješavaju pitanje o izboru filozofije?

Deville: Ja mislim, da nam barem pružaju dovoljan osnov za orijentaciju i za praktični izbor, kako to život zahtijeva.

Svećenik: Meni se nekako čini, da je u naše doba za religijozno poimanje svijeta vrlo povoljno ne samo stanovište filozofije, već i smjer empiričkih znanosti. Dakako, svaki i najjednostavniji zaključak od znanstvenih posljedaka na zadnji uzrok prelazi granice moderne znanosti, kako je to gospodin Deville točno pokazao. U tomu je dakle znanost ravnodušna naprama daljnjim zaključcima, što ih filozofska ili religijska metafizika izvodi. Ali već smjerovi, kojima istraživanje polazi, mogu od pitanja filozofskih i religijskih ili odvoditi, ili k njima dovoditi.

Tako genetički i evolucionistički način promatranja, po kojem nastoji današnja znanost shvatiti svijet, približuje duhove, kako je gospodin Deville spomenuo, teističkomu nazoru o svijetu. Dok su ljudi s Aristotelom mislili, da svijet nepromjenljivo postoji, nije im se misao na njegov početak tolikom silom namitala. Početkom 19. stoljeća počelo se govoriti o napretku i tim se učinio korak naprijed. Sad naime svratiše učeni ljudi pažnju na jednu točku, iz koje su izašli i na svršetak, kojemu su u susret pošli. Danas govore o razvitku, a nova ova lozinka, koja se razliježe na svim područjima znanosti, još je korak dalje,

još se više približava k teističnomu poimanju. Radi li se o napretku, tad nije još jasno, odkuda dolazi, gdje su mu uzroci. Mi ga možemo izvanjskim faktorima rastumačiti. Stari transfomisti, kao Lamarck, pripisivahu sve promjene utjecanju okoline. Naprotiv evolucija, razvitak, znači napredak iznutra prema vanka. Što se god razvilo, mora da je ipso facto bilo u nutrinji potencijalno, kao u klici sadržano. Evolucija pretpostavlja princip, koji buduće savršene forme potencijalno sadržaje i teži za tim, da ih doista razvija. To je Nögelijev princip usavršivanja, Wigandova, Weismannova, Kernerova unutarnja razvojna sila, Copeova growt force i gotovo isto, što potencijalno stanje stvorova kod sv. Augustina. Darwin se sam nije uzdigao do toga nazora, no današnji ga evolucionisti shvaćaju sve bolje. Jedan još samo korak preostaje, a znanost ga zapravo više i ne treba učiniti. Dosta je, da se učenjaci ogledaju, gdje stoje, i uvidjeti će, da posljedak njihova ispitivanja, t. j. onaj princip, koji budućnost potencijalno sadržaje, očito pretpostavlja stvaralački duh, koji ovu budućnost shvaća.

No više još, nego li prirodna znanost, kreću povjesne znanosti k religiji, pa i k samomu kršćanstvu. Točnost i savjesnost današnjega povjesnoga istraživanja mnoge je tvrđave u prah satrla, što ih je nekoć sagradio duh religiji protivan, da ljudima zakrči put do kršćanstva. One povjesne činjenice, koje su uporište objavljenoj religiji, pričinjale su se prije tako daleko i tako nerazumljive, kao planeti prostomu oku. Zato je bilo onda moguće, da je svatko o njima mislio, što ga je bilo volja. Danas nam se otkrićima moderne znanosti kao kakovim jakim dalekozorom približiše i tako postadoše jasno vidljive. Različite povjesne znanosti, kao arheologija, povijest jezika, povijest starih umjetnosti, pretpovjesna etnografija, povijest religije itd., za koje se isprva činilo, da udaraju smjerom protivnim bibliji, danas se vraćaju k njoj i osvjetljuju je tako živo, te u naše dane svaki učenjak u njoj nahodi preznamenito vrelo po-

vijesti, dok se još u 18. vijeku mogla smatrati kakovim romanom.

Osobito počeci kršćanstva, vjera i ustrojstvo stare crkve, vrijeme, kad su nastale knjige novoga zavjeta — sve nam je to doduše ne sasma, no ipak već dosta približno i jasno pokazano, tako su se krasno sastavili novo otkriveni tekstovi i grobni natpisi, slikarije i posuđe, poput ulomaka staroga mozaika, pa nam tako plastički prikazuju one činjenice, te gotovo mislimo, da ih možemo rukama dohvatiti. Imade još uvijek učenjaka, koji sa stajališta svoje filozofije poriču nadprirodni karakter ovih činjenica. No već to, što oni u tim činjenicama priznavaju kao povjesno, dostaje onomu, koji je bez protuvjerskih predrasuda, da u njima zamijeti Božji elemenat. Centralni događaj svjetske povijesti, okružen povjesnim pojedinostima, koje današnja znanost sve jasnije rasvjetljuje i nama sve većma primiče, tako je jasan iskrenomu duhu, koji Boga traži, da u njemu opaža Božje milosrđe, koje se čovjeku objavlja.

Meni se stoga čini, da smijemo ustvrditi, da je evolucionistička misao i povjesni smjer u današnjoj znanosti religiji prijatan, pa da nas baš time uče, koje se filozofije moramo držati.

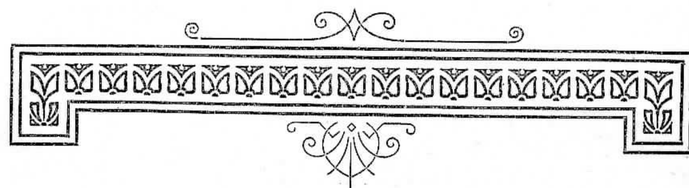
M i s s W i l s o n: A ja mislim, da se na pitanje, koju bi filozofiju čovjek imao slijediti, najbolje odgovara, čovjeku valja izabrati čednu filozofiju. Bacon negdje kaže, da nam valja k istraživanju prirode pristupiti ponizno, da joj ne narivavamo svoje ideje, nego da nastojimo samo spoznati, što je Bog u njoj htio učiniti. Kud i kamo se više moramo čuvati sistema, koji bi nam mogli smetati, da shvatimo, što Bog hoće da se shvati ondje, gdje se radi o poimanju svijeta, o spoznaji međusobnih odnošaja između Boga, svijeta i ljudi. Tu nam valja dušu našu sa svom pomnjom pripraviti, da prizna istine, koje nam se Bog udostojava povjeriti.

L e r o y: Krasno!

D e v i l l e: Vrlo dobro! Ova je nauka potrebna našemu vremenu. Tu oholost poradi izvanrednih uspjeha u znanosti i industriji, koji pomutiše glave, možemo doduše razumjeti, no ona ipak prouzrokuje neku vrst filozofske vrtoglavice, koje prijašnji vijekovi nijesu poznavali. Zaista je čudnovato, da je 19. vijek u znanstvenom istraživanju bio tako do skrajnosti trijezan, a da se ipak uza to u filozofskom umovanju kao pomamio. A ova ista oholost našega vremena objašnjuje i onu nevjeru, koja dopire do samoga nijekanja Boga. To je logička posljedica i zaslužena kazan.

H a i n b e r g: Današnji naš razgovor nije bio lagan. Ja se čudim ustrpljivosti gđice Wilsonove. No govorili smo baš o predmetu, koji se drugačije nije dao riješiti. Svakako smo mnoge zanimljive točke razbistriti, a za to treba da smo zahvalni današnjemu leaderu, gospodinu Devillu.

Treće veče.

Treće večeri nije manjkao nitko u našem društvu. Vez među nama očevidno je postajao tješnji. Ali svijetla nije bilo! Cio je dan kišilo. Kad smo sjedali k objedu, nije doduše više kišilo, ali je čitavo nebo bilo naoblačeno, a zrak mrk i neproziran. Jezero je bilo uz obalu tamno modro, a u daljini miješalo se kaotički s mračnom atmosferom. Mjesto lijepih brda na horizontu gledali smo u magli tek nejasne njihove sjene. Kod ovakova vremena nijesu dakako ni gosti bili veseli kao inače. Ta općenit je zakon, da su stanovnici našega planeta veseli ili turobni, da li ih obasjava više ili manje sunčanoga svijetla.

Bielski je pače odmah poslije jela pobjegao i uklonio se hladnomu zraku u svoju sobu. Deville je potanko pričao žalosni neki događaj, što se prošle noći desio u Lausanni. Siromašni neki mladić dovukao se na tuđi prozor i s nekoliko spratova visine pao te ostao na mjestu mrtav. Miss Wilson bila je radi toga slučaja materijalne i moralne nevolje čovječanstva duboko ganuta.

Gospodin Hainberg bio je tako dobar, pa mi je potanko ispripovjedio sve, o čemu su gospoda jučer raspravljala. Iskreno priznajem, da mi baš nije žao, što me juče nije bilo ovdje. Ne, kao da bih jučerašnjemu razlaganju imao što da prigovorim, — ne, Bože sačuvaj — ali mene sve to ni malo ne zanima.

Da li se znanost i religija slažu, ili ne, stvar je, ja držim, vrlo neznatna. Jedna — a možda i druga — još se razvija. Dok dođu do svoga cilja — ako u opće do njega dođu — mogu se stotinu puta još razdvojiti i iznova pomiriti. Miru između razuma i religije jedna je samo velika i nesavladiva zapreka na putu, a ove se gospoda nijesu dotakla. Bog treba da je dobar — drugoga kakova Boga ne možemo častiti, da, ni razumjeti — a eto svijet — koji je djelo njegovih ruku — je zao.

S v e ć e n i k: Ovu poteškoću ne iznosi samo razum, već više srce.

S e m e n o v: Može biti. Ali to je samo povećava. Vjerujte mi, gospodo, nije u znanstvenim pitanjima, već u velikom problemu zla uzrok, koji najviše ljudi religiji otuđuje, i one, što ne vjeruju, i one, što sumnjaju.

Molim Vas, kako izgleda u ovom dijelu svijeta, koji nam je najbliži i koji najbolje razumijemo, u čovječanstvu, što se na ovom planetu tare. U prošlosti njegovoj barbarstvo, koje graniči s divljaštvom, čete, što se poput zvjeradi međusobno progone, religije, što poput grdne möre pritištu savjesti, a žrtvenici ljudskom krvlju okaljani. Tu i tamo zasvjetluca iskra civilizacije, koja samo okrutnost poljepšava, ropstvo umnaža, a gulenjem satrapa tjera ljudstvo u očaj. Glasovi starine, koji dopiru do nas preko spomenika literature i umjetnosti, dolaze iz usta viših krugova, koji mogahu uživati. Pa i ovi glasovi pjevahu kod čašice Falernca uz zloradni smijeh:

Eheu fugaces, Posthume, Posthume,
Labuntur anni! Non pietas moram
  Rugis et instanti senectae
  Afferet indomitaeque morti...

Visendus ater flumine languido
Cocytus errans — itd.

A pod ovom tananom površinom bio je čitav život čovječanstva u starini trajna strašna bijeda. A da li je danas, kad je uvedeno kršćanstvo, kad se civilizacija tako intenzivno i ekstenzivno razvila, da li je danas u svijetu bolje? U velikoj blaženoj Rusiji vide milijuni ljudi suhi kruh kao rijetku poslasticu — ni posija nemaju oni za hranu. A i na zapadu ne čini se, da su siti, dok se za kruh bore i ubijaju. Civilizacija bržim korakom stvara potrebe, nego što im udovoljava, a uništuje pored toga i vjeru u nebo, koja blaži boli ruskoga puka. Uzalud dokazuju nacijonalni ekonomi crno na bijelom, da radnik danas zasluži više, nego pred stotinu godina. Oni u svojim računima zaboravljaju napetost požuda, što se probudiše u čitavom čovjeku od želudca do mozga, zaboraviše i sve ono ogorčenje, što se sabralo u njegovu srcu. Slike iz života radnika i seljaka, što ih Zola onako oštro orisao, prenose nas u špilje prethistoričkih troglodita. — A sada pomislite, moja gospodo, što se u ostalim dijelovima svijeta događa, dok je u Evropi ovako! Despotska tiranija i milijuni, što umiru od gladi u Aziji, karavane sputanih robova u Africi, barbarska okrutnost trapa u Americi, na otocima....

Vi ćete mi reći, to su boli, kojih svatko ne osjeća. Jest, ne osjeća ih svatko, ali ih u istinu osjeća i snosi ogromna većina ljudkoga roda. No imade i zala, koje nikoga ne mimoiđu. Tuj Vam je neukloniva strašna smrt, koja dan i noć na nas vreba. Dugo se prije, nego će doći, javlja u mukama bolesti. Bez milosrđa nam trga iz zagrljaja bića, koja nam bijahu najmilija. Ona plaši svoju žrtvu sa užasnom posljednjom borbom, a još više strahom pred tajinstvenošću prekogrobnoga života. A napokon utapa sve, sve, što smo učinili, što smo ljubili, o čemu smo snatrili, u ništavilo. Kad ne bismo ništa drugo imali trpjeti, ne bi li ovo jedino zlo dostajalo, da iz ljudskoga života učini nesmisao, okrutnu šalu? Nad ulazom u život, nad kolijevkom trebalo bi da se napišu Danteove riječi, što ih on stavlja nad vrata pakla:

»Lasciate ogni speranza voi ch' entrate!«

Oh kad bi siromašno čovječanstvo bilo samo nesretno! Ali ono je i opako, gadno, grješno, puno poroka bez broja i bez imena, pače i u svojim najsvjetlijim dijelovima ono je puno crnoga licemjerstva, puno zlobe, zavisti i laži — a zato i sto puta nesretnije.

I takovo čovječanstvo da ja držim za djelo dobroga Boga! U to da vjerujem?

Leroy: Ovo je doista zagonetka, koja muči mnogo plemenito srce. Sličan je izraz našao za to pred pô stoljeća Musset, pjesnik ljudskoga srca, u svojoj izazovnoj molitvi, što ju je nazvao Espoir en Dieu. Ova mi se pjesma duboko usjekla u pamet, te se je i danas živo sjećam:

Nada u Boga.

O ti, koga ne spozna još nitko,
Nit zan'ječe, a da laž ne reče,
Reci ti mi, kog se moću rodih,
I koj činiš sutra mr'jet me veće,
— — — — — — — — — — — — —

Zašto dakle, velji Gospodaru,
Zlo ti tako, zlo veliko stvori,
Štono razum, štono krepost samu,
Kad ga zgleda, straši, plaši, mori?

Na toj zemlji kad tolike stvari
Moćno, jako javljaju božanstvo,
Te se čini, očevu da kažu
Ljubav, milost, silno veličanstvo,

Kako to je, da pod sv'jetlom svetim
Toliko se vidi čina gadnih,
Radi kojih molitva se gubi
Na ustima nesretnika jadnih?

*

Zašto u tvom nebeskome djelu
Tolko stvari s tako malo sklada?
Čemu zločin, i nevolja čemu?
Zašt', o Bože, zašto smrt svim vlada?

Bol duboku morao si ćutjet,
Kad je s dobrim i sa zlima bio
Taj sv'jet divni, taj sv'jet bolni
Iz kaosa plačuć izlazio.

Kada ti ga podvrgnuti htjede
Bolim, kojih pun je, i svih b'jeda,
Tada n'jesi trebao mu pustit,
U beskrajnu da te, Bože, gleda.

Zašto dade nama b'jednicima
Slutit i gonetat sama Boga?
Sumnja zemlju opustoši pustom;
S nje il ništ il odveć znamo toga.

Ako stvor tvoj kukavan i jadan
Nevr'jedan je, da kraj tebe žije,
Trebalo je prirodi toj dati,
Da te taji, da te svega skrije.

— — — — — — — — — — — — —

Ako trpnja i molitva topla
Veličanstvo ne dosiže tvoje,
U samoći silu svoju čuvaj,
Čini zagrad beskrajnosti svoje.

Ali ako smrtničke nam muke
Do tebe se mogu primaknuti,
Ako tamo, po ravnima vječnim,
Začuješ nas kada uzdahnuti,

Razbij tada svod taj velik, silan,
Što pokriva sve stvorenje tvoje,
S ovog sv'jeta koprenu daj digni,
Kaž' se, Bože, kaži lice svoje.

Na toj zemlji ti ćeš gledat moći
Samo ljubav, vjere ljubav cvasti,
I čitavo čovječanstvo rado
Pred tobom će na koljena pasti.

Suza, s kojih obnemože ono,
I koje mu s očiju se lile,
Nestajat će prema nebu plavom
Kao rose blage, rose mile.

Miss Wilson: Vi prikazujete, gospodo moja, Boga u veoma rđavu svijetlu. Bog nije takav... Može biti, da je čovječanstvo samo postalo zlo, ali priroda barem, što je Bog učini, dobra je i lijepa.

Semenov: Tako se pričinja Vama, gospođice, a i nama svima, ako je površno promatramo. Mi vidimo lijep zeleni sag, ispretkan šarolikim cvijećem i ukrašen kristalnim prugama. Do našega uha dopiru samo slatki zvuci vesele pjesme. Što vidimo u životinjskom životu, ptice, što se dižu prema nebu, ribe, što se u vodi praćakaju, blago, što se u daljini pase, — sve čini na nas dojam slobode i mira. A nad svim tim prosiplje se čarobno sunčano svijetlo, sunca, koje i samomu kamenju podaje nešto kao život i veselje. No to je samo zamamljiva varka, lažni plašt, kojim prevarljiva priroda prikriva svoju bijedu. Kad s pomoću znanosti uronimo u dubine toga organizma, i u tajne ovoga života, naći ćemo na dnu na naš užas tek — bol. Uporni rat, pun izdaje i okrutnosti bijesni neprestano među svim stvorovima. Glad i strah, dva su glavna pokretača zvjerskoga života. I na oko mirno bilje bori se međusobno za prostor, za zrak i za svijetlo. Ono se guši međusobno i živo se isisava, a jamačno da je bilo kako i ono svijesno ovoj međusobnoj mržnji. I tako je pod vedrim pokrivačem čitava priroda tek velika kaljuža.

Miss Wilson: Ne, to nije moguće. Ovaj nazor o prirodi ne može da bude istinit! Kad bi bilo

više boli, nego li životne radosti, morao bi se svijet raspasti, već ga odavna ne bi bilo.

S v e ć e n i k: Ova izjava, gospođice Wilson, veoma je filosofska. Zlo nije u svijetlu metafizike ništa drugo, do li neki nedostatak, praznina neka u kojoj stvari ili kakovu stanju, koje je samo po sebi dobro t. j., koje neko stalno biće traži i zahtijeva. Bol je samo svijest o ovoj praznini ili o ovomu manjku kod bića, koja mogu imati svijest. Ne da se dakle i pomisliti, da bi zlo uopće moglo prevladati dobrim, jer nedostatak seže samo dotle, dok iscrpe ono, što jest — a iza ovoga je ništa.

L e r o y: Ovako možda kaže metafizika, ali iskustvo govori drukčije. Ono na žalost govori posvema u smislu gospodina Semenova.

M i s W i l s o n: Gospodin Semenov izbire iz prirode samo časove borbe i krik boli, te iz njih savija svoju kitu žalosti. No u životu životinja imade ipak više, neprispodobivo više časova, u kojima one radosno uživaju svoj život, kad se hrane ili su zasićene, kad se na sunčanim tracima griju, kad se igraju i čiste, kad se raduju gnijezdu svome i mladima svojim. Pak ako drvlje i bilje — što danas prvi put čujem — osjeća pritisak svojih susjeda, imade sigurno i ono neki ugodni osjećaj zdravih sokova, koji se u njemu rasprostiru, ćute i milinu svijetla, za kojim tako željno, milo čeznu. Zašto bi uostalom priroda na površini bila tako vedra, kad ne bi u njoj bilo više veselja, nego li boli?

Ova izvanja slika mora ipak da iznutra dolazi!

S e m e n o v: Uzaludno bi bilo, kad bih se još dulje htio o tom s Vama prepirati, ima li u prirodi više boli ili radosti. Ja vidim, gospođice, da vi znate na svaku tamnu sliku, koju bih ja orisao, sipati snopove cvijeća i bistrih svjetlila. Teško je u toj stvari objektivno se držati mjere. Stoga pitam samo općenito: Zašto, u koju svrhu imade boli u prirodi?

H a i n b e r g: Bol je u prirodi i nužda i dobro. Bića, što su obdarena sviješću, određena su za neku autonomiju i samostalnost. Ona moraju sama da skrbe za svoj život i za svoj podmladak, inače ne bi bilo razloga, zašto osjećaju i zašto se mogu gibati. One moraju tako osjećati, a doista tako i osjećaju, da ih korisne stvari ili zdravo djelovanje svojom ugodnošću privlače, a škodljivi predmeti i tjelesne ozlijede naprotiv da ih se neugodno doimlju i nagone ih, da takove stvari izbjegavaju, a pretrpljene štete da liječe. Pomislite samo jednu životinju, koje ne bi glad nagnao, da se nahrani, koje ne bi umor podsjetio, kako je potrebno, da se odmori, koje ne bi bol upozorila na ranu kojega uda — ne bi li takova životinja u najkraće vrieme iscrpla svoju životnu snagu, ne bi li ona u grmlju i šikari svoje tijelo izderala? A hoćemo li naprotiv pomisliti, da ovakovu životinju majka priroda hrani i čuva, da nema dakle nikakove vlastite samostalnosti, imat ćemo pred sobom nekakovo odurno, besmisleno tovljenje, ali ne život. Da svijesno biće može trpjeti, jest prema tome nešto pozitivno, pače nužno. Visoki dar osjećanja zahtijeva, da se sjedine oba pola, ugodno i bolno, inače se osjećanje ne može ostvariti.

U prirodi mora ugodno, kako je dobro Miss Wilson rekla, da bude pretežnije od zla. Jer zdrave funkcije čine normalno stanje, protivno je iznimka. Život traje kraće ili dulje vrijeme, a smrt, isporedi li se s njime, tek je jedan trenutak. A osim toga treba da imademo na umu, da životinje u svakom pogledu neprispodobivo manje trpe od ljudi. I fizične su boli kod njih slabije, jer njihov živčani sustav uopće nije tako razvit i tako nježan, kao u ljudi. Niže su vrste za boli tako malo osjetljive, te možemo često vidjeti kukca, koga je progonič po srijedi pregrizao, ili koji je na igli naboden, a ipak s tekom troši hranu, što je u blizini nalazi. Moralnih naprotiv boli, koje su najgorče, koje mi kod svake fizične boli sve više osjećamo i koje ćutimo kao predteče boli fizičkih, tih moralnih boli životinje i ne poznaju. One ne vide unaprijed smrti, ne dršću pred njezinim posljedicama, one ne znadu nimalo za duge bolesti ni za staračke nevolje. Ovo su boli, koje samo mi ljudi mo-

žemo sebi kao luksus priuštiti, koji sa svim mogućim umijećem kušamo gotovo zamrli već život jošte uzdržati. Kad u krilu slobodne prirode sile koje životinje malakšu, nađu se odmah protivnički faktori, koji toj životinji otmu život, da ista tvar u drugoj formi u pomlađenom životu nanovo svane. Coruptio unius est generatio alterius.

S e m e n o v: Ali zašto je nas ljude priroda tako iznimice odlikovala, da nas snahode sve boli, moralne, a dvostruko jače i fizične?

H a i n b e r g: Prije svega mislim, da je turobna slika, što si je Vi o čovječanstvu stvoriste, crnija, nego li doista jest. Ja bih o tom rekao isto, što je Miss Wilson ustvrdila o Vašoj slici o prirodi: Vi ste neke prave crte zadržali, ali pri tome njima protivne izostavili. Ali i tih crta imade, i one podavaju cjelini posve drugo lice. Recimo, da ja pokušam s Vašim talentom, kojega na žalost nemam, da razvijem sliku o pozitivnim stranicama ljudskoga života, kako ih nalazimo svagdje, pače i kod najdublje palih ljudskih plemena, o krepostima i radostima porodice, o čuvstvu pravednosti, koja barem donekle među nama vlada, o poštenju, o vjernosti, o gostoljublju, o vezovima prijateljstva, o društvima i igrama: sigurno bi se vaše umjetne sjene u velike rasteple. Zašto se gnjeve ljudi, kadgod naiđu kod drugih na nepoštenje, ako ne zato, što obično nalaze vjernost? Zašto traže društvo s drugima, ako im to ne donaša nikakve sigurnosti ni ugodnosti? Iz svega toga možemo zaključiti, da je dobro i pravedno u ljudskom životu normalno stanje, dok je zlo i ono, što boli, iznimka.

Ne poričem međutim, da čovječanstvo mnogo trpi, ali mislim, da je ovim bolima ono samo krivo. Prije svega je i gospodin Semenov priznao, da su opačine ljudske i zlo, što ga ljudi sami sebi međusobno nanose, orijaški dio ljudskoga trpljenja. Ove opačine i ova zla očevidno su svojevoljna. Ali i druga nevolja nije bez njihove krivnje. Ljudi trpe od mnogih teških bolesti, no pitajte liječnike, odakle su ove

bolesti. Od izgreda, od pretjerivanja, od presmjeloga neopreza samoga onoga, koji trpi, ili njegovih predа, od kojih je baštinio nezdravu krv. Ima krajeva s veoma nezdravom klimom i opasnim životinjama. Ali zašto se ljudi ondje nastanjuju a da nijesu prije prirodu dovoljno za se savladali? Na žalost vlada među nama siromaštvo; čini se kadikad, da će ljudima na ovom planetu biti pretijesno, no možemo li mi u istinu sami sebe uvjeriti, da smo pametno uredili društvene prilike, da se siromaštvu stane na put? Imademo li pravo tužiti se na nedostatak prostora, doklegod je najveći dio zemlje još neobrađen i gotovo posve bez koristi? Pojedinci trpe u ovim prilikama često bez svoje krivnje, ali čovječanstvo kao takovo treba da samo sebi pripiše slabo gospodarenje na ovoj zemlji, pa zato mora dakako onda snositi i posljedice njegove.

M i s s W i l s o n: U tomu, što rekoste o trpljenju čovječanstva, nalazi razum mnogo, ali srce, kako se meni čini, ništa.

S e m e n o v: Izvodi gospodina Hainberga bili bi dobri, kad ne bi bilo Boga. Onda bi čovječanstvo samo odgovaralo i to pred svojim vlastitim sudištem. Ali ako ima Bog, koji je sama dobrota i svetost, i ako je ovo nesretno, zlo čovječanstvo njegovo djelo, njegovo dijete — tada se svi oni izvodi rasplinjuju u ništa. Zar nije Bog mogao svoje stvorenje očuvati oda zla? Zar se nije mogao uzdržati, da ne stvara? Dakako da je ljudstvo grješno i opako, ali to ga čini, kako sam prije rekao — i to je moje uvjerenje — samo još nesretnijim i nevoljnijim. Uostalom vrebaju na nj grijesi s nekim fatalizmom, kojemu se ne može da otme. Koliko se god puta u historiji pokušalo, da se uzdigne, da se malo civilizuje, da se uzvine do ideala, vratila se sila zala, oborila se mnogobrojnija no prije na društvo i izjedala njegov život. Kako bi se moglo čovječanstvo održati proti ovim paklenim silama?!

Ne pomaže ništa! Ateist ne mogu da budem — od svih gluposti ateizam mi se pričinja najglupljim; ali kadikad se pitam: nije li Zoroaster možda imao

pravo? Ne ima li kakav stožer protivan dobromu Bogu, vječni neki princip zla, koji se bori s Bogom i sakriva u dubini materije, dok Bog stanuje na visinama duha? U cijeloj se prirodi bore bol i grdoba tako neobično s ljepotom i životnom radosti, a kroz čitavu se povjesnicu svijeta provlači žestoka borba opačine s krepošću. Zar su priroda i povijest samo bojište onoga boja bogova?

D e v i l l e: Gospodine Semenove, mora da su to već veoma crni momenti, kad zalutaste mislima do Ormuzda i Arimana. Takovo riješenje nije mnogo bolje od ateizma, što ga zabacujete. Jer, ako pojam Boga obuhvata dobrotu, to on isto tako obuhvata absolutni bitak, koji isključuje svaku zavisnost i svako upoređeno biće. A iz onoga, što je velečasni otac rekao o negativnoj prirodi zla, razabire se, da uopće ne može da postoji kakav absolutni princip zla. Stari mogahu lako u ideji dvostrukoga božanstva tražiti razjašnjenje protimbi, što su ih u prirodi i u sebi samima opažali. Ali pred novijim filosofskim i religioznim pojmovima rasplinjuje se ovaj nazor kao dim i ukazuje se najviše još kao projekcija stanja u nutrinji ojađenih duša, što se odrazuje na nebu.

Da se razumije veliki problem zla, moramo ga prije svega po mogućnosti svesti na pravu njegovu mjeru i otresti se pretjerivanja fantazije, koja se kod ovoga predmeta lako raspali. Za oto su razlaganja gospodina Hainberga veoma zgodna. A onda moramo zlu njegovo pravo mjesto u svijetu odrediti i nastojati, da duševnim okom pregledamo čitavo djelo Božje u cjelosti njegovoj.

Promatramo li život čovječji na zemlji kao jednu cjelinu, to je on zaista gledom na dobrotu Stvoriteljevu veoma bijedan i nevoljan, trpljenje je u njemu često bez svrhe, a smrt okrutna i, kako gospodin Semenov kaže, besmislena. Ali ako je ovaj život samo posve maleni dio našega bivovanja, samo prolazno stanje, i ako on prema određenju svome nema da služi uživanju, već našoj naobrazbi; ako je ovaj život za čovjeka ono, što je mirovanje sjemena u

zemlji za život biline, koja se poslije u sunčanom žaru razvije; ako uopće priroda razumnih i slobodnih stvorova zahtijeva, da im se udes njihov narivava kao bićima, koja nemaju volje, već da oni sami moralno određuju i sebi izvojšte svoju konačnu savršenost, ako napokon treba da su u njihovu životu dvije faze, dva doba, jedno doba postajanja, upravljanja k cilju, napredovanja, što mi zovemo moralnom zaslugom, a drugo doba mirovanja u postignutom cilju, u savršenstvu: ako su to uvjeti našega bivovanja ovdje, onda lako razumijemo, kako se može s dobrotom i mudrošću Božjom složiti, da mi u ovom životu moramo trpjeti. Ja mislim, da se sjeme, ako je po mnijenju gospodina Semenova obdareno sviješću, ako je u njega čuvstva, mora u zemlji veoma nesretnim osjećati. Ono mora da čezne za zrakom i svijetlom, a sigurno drži, da ga kiselinom zasićena vlaga, koja ga okružuje, hoće da muči i ubije, dok ga u istinu na klijanje budi.

L e r o y: Ovo je u lijepim riječima stara, danas već na žalost pusta utjeha: Čovječe, trpi u ovom životu na račun drugoga svijeta! Ljudima je već dosadila ova pjesma.

S e m e n o v: Ja živim na ovom svijetu, i mogu samo na njemu svoje sudove osnivati. Ovaj svijet mora mi se prikazati u sebi kao dobro i mudro djelo, ako hoću, da dođem do spoznaje mudroga i dobroga Stvoritelja. Ta on nije stvorio samo onaj tajanstveni prekogrobni svijet, već također i ovaj vidljivi, u kojem se mi ljudi nalazimo.

D e v i l l e: Gospodo moja, ne narivavajmo Bogu naših nazora, već nastojmo, da shvatimo, što je učinio, kako je to juče Miss Wilson na sveopće odobravanje rekla.

Predstavimo sebi maloga ograničenoga patuljka, kojega milosrdni koji i bogati knez dade dovesti u svoj dvor i obeća mu, da će se za nj kao otac brinuti. Pratimo ga onamo. Kamene stube vode u dvor. Na drugoj ili trećoj stubi sjedne patuljak, okrene se od palače i počne grditi i plakati: »Kakova je to pa-

lača. Mjesto sagova i jastuka tvrdo kamenje, a nada mnom vedro nebo i tako sjedim ovdje na zimi i nemam što da jedem! Ovdje je gore, nego u seljačkoj kolibici!« Kušamo, da ga dalje povedemo. Govorimo mu, da je to samo vanjština zgrade. On se mora stepenicama uspeti, gore u sobama naći će sagova, jastuka i jela u izobilju. Sve uzalud, patuljak sjedi na stubama, okrene se od palače i ponavlja tvrdoglavo: »Kakova je to palača. Ovdje je tako tvrdo, ja se smrzavam i gladujem!«

Vi se smijete, gospodo moja, ali sudite sami, nije li to vjerna slika, kako danas mnogi ljudi, mislioci, filosofi pesimizma zabavljaju Božjemu stvorenju. Oni uzimlju jedan maleni dio svijeta, kako daleko seže njihova ruka i njihovo kratkovidno oko, pa hoće, da ovaj dio kao potpunu cjelinu protumače i tvrde na koncu, da je takovo djelo zlo, odurno i besmisleno. Doista ne imadu stepenice nikakova smisla, ako se uzmu kao palača, ta to su samo, stepenice, ali kao stepenice imadu smisla, jer vode u palaču.

Isto je tako sa životom. Promatramo li ga, kako razum i religija zahtijevaju, kao prolaznu periodu za izobrazbu, bit će nam odmah, ne samo smrt razumljiva, nego ćemo i poimati, da može biti posve opravdano što u ovom životu trpimo. U čemu je vrijednost i ćudoredno dostojanstvo čovjeka? Nije u kakovoj prirođenoj sklonosti na dobro — jer ova sklonost još ne ima obilježja ćudorednosti, — niti je u samim pojedinim dobrim djelima — jer za njima mogu lako doći zla — već je vrijednost i ćudoredno dostojanstvo čovjeka u savršenoj i razvijenoj ćudorednoj kreposti, koja čovjeka sklanja, da se postojano vlada prema zakonima ćudorednoga ideala. A što usavršuje krepost? Kao što naprezanjem i radom jačaju i razvijaju se mišice, koje bi inače slabile i propale, tako u duševnom životu jačaju i učvršćuju krepost teškoće i boli, koje smo s mukom svladali i prepatili, pak je onda istom krepost prava i savršena, kad je sposobna za ovaki pobjedonosni napor. Odatle stara riječ, koja se s najnovijim psihološkim

opažanjima posvema slaže, da se u trpljenju kuša krepost.

Kad ne bi dakle bilo nikakova trpljenja na zemlji, ne bi se božanski cvijetak kreposti mogao rascvasti do takove ljepote, a ni tako bujno. Koliko bi kreposti bilo na zemlji nepoznato, kad ne bi bilo trpljenja! Strpljivost, milosrđe, odvažnost, što prezire pogibao i smrt, požrtvovnost u službi za više ciljeve, sva gotovo veledušnost, kojoj se osobito kod kršćanskih junaka divimo, sve se to razvija samo u trpljenju. Ali i čednijih onih kreposti, koje s radošću i poštovanjem gledamo, kako oko nas cvatu, najvećim bi dijelom nestalo, čim bi prestalo biti nam moguće da trpimo. Možda bi nam tada bilo ovdje udobnije. Ali ako ova zemlja nije mjesto za udobno uživanje, već bojište za ćudorednu borbu i usavršenje čovječanstva, onda su boli potpuno opravdane.

Miss Wilson: Ovo je živa istina! Bez trpljenja bio bi svijet mjesto zabava — a sada je visoka škola.

Ja bih pače ustvrdila, da je trpljenje do nekoga stalnoga stupnja potrebno, da dušu privede k Bogu. I radost to čini na svoj način. Kad promatramo krasotu prirode, dobrotu i ljepotu tolikih stvorova, zapjeva nam čitava duša Stvoritelju pjesmu zahvalnicu. Ali lijepo i dobro u stvorovima brzo nam osvaja srce, privezuje nas za svijet i čini, da mu se posve predamo. Naprotiv trpljenje dovađa dušu, da se vraća sama u se, i raspršuje čarobnost svijeta. Trpljenje nas dovodi do spoznaje istine, što počiva u dubini. Mi osjećamo, da stvorovi nijesu ona čista dobrota i ljepota, za kojom čeznemo, i poradi toga se duša prirodno počinje uzdizati do Božanstva. Ja sam to sve oćutjela, kad sam prvi put okusila bol. Bilo je to ona tri mjeseca, što sam ih sprovela do kreveta umiruće mi majke. Od toga vremena pričinja mi se svijet i život sasvim drukčijim, ne tako tragičnim, kao gospodinu Semenovu, ali ipak rekla bih svečanim — kao uloga u kojoj ozbiljnoj drami, koje ja nijesam spjevala.

S v e ć e n i k: Od trpljenja imademo sigurno tu korist, što unapređuje krepost i kako ste Vi, gospođice, lijepo rekli, što blistavome svijetu oduzimlje njegov varavi sjaj. Ali ako pomislimo, da imade na svijetu ćudoredno zlo, tada se čini bol svakako potrebna kao protuteža i spasonosan lijek. U trpljenju je neka pomirna sila. Može biti, da se ovaj princip dade teško razjasniti, ali se ne da tajiti, i korijen mu je duboko u čovječjoj duši. I najgadnije nedjelo prestaje nas ljutiti, čim je trpljenjem dolično kažnjeno. Pače i zločinac, što na stratištu umire, pobuđuje sućut i štovanje, jer on, kako mi kažemo, udovoljava pravdi. A koliko puta nagoni savjest čovjeka, da sam sebi zadaje boli, da se pače i preda sudu, e da sebe kazni za koje nedjelo! Mi osjećamo, da čovjek moralnim zlom ranjava ćudoredni red i da stoga trpljenje ranjava čovjeka, a kao fizično zlo opet uspostavlja rasklimano moralno ravnotežje. Dokle god dakle imade na svijetu grijeha, mora da bude i boli za okajanje njihovo.

I tako je često bol lijek! Kako često ustavlja bol čovjeka na putu opačine, i vraća ga na pravi put! Savjest govori, osobito kod takovih ljudi, tako tiho, te se njezin glas ne čuje, kad kao bijesni, gonjeni bičem putenih naslada ili drugih zlih strasti, jure u pakao. Istom kad ih kakova bolest obori, kad ih nesreća liši njihova dobra, istom onda budu silom zaustavljeni, ulaze u se — i tada istom postaju sposobni, da čuju glas savjesti i da u svojoj nutrinji otkriju iskru religije, koja ondje još uvijek tinja. — Događa se možda, kadikad, da trpljenje odvraća od Boga i tjera u očaj, ali za jedan ovaki slučaj nalazimo barem tisuću drugih, u kojima trpljenje odvodi od zla i privađa k Bogu.

A koliko, gospodo moja, koliko ih ima, koji su bez Boga živjeli, a u smrtnom se času k njemu povraćaju! Koliko se drugih za posljednje bolesti od života srednje ruke uzdiže, do zamjerne visine! Jednom riječju, kako se često u posljednje dane života, iza godina i godina najvećega nehaja staza ži-

vota upravi opet k onome cilju, koji je, kako je gospodin Deville pokazao, ovdje zadaća našega života. Pitajte nas svećenike! Duge bolesti, preko kojih se često smrt javlja, tajanstveni strah, sve, što se gospodinu Semenovu pričinja tako strašnim i besmislenim, sve je za čovječanstvo veliko dobročinstvo, koje svatko razumije, koji ima pred očima načelo kršćanstva, da je ovaj život tek vrijeme priprave, gdje se imademo ćudoredno usavršiti.

L e r o y: Iz svega toga vidim, kako gospoda tvrde, da ima moralno zlo i da poglavito time opravdavaju trpljenje, koje zovu fizičnim zlom. Ali kažite mi sada: odakle dolazi moralno zlo? Zar da se možda u okrugu vrtimo?

S v e ć e n i k: Moralnomu je zlu izvor u slobodnoj volji stvorova. To je njegov apsolutni početak.

D e v i l l e: Tako je! I filozofija i kršćanstvo daju ovaj odgovor. Drugi kakav izvor moralnomu zlu ne da se zamisliti.

L e r o y: Što će to reći: zlu je izvor u slobodnoj volji stvorova? Zar nije Bog unaprijed vidio, kad je ova slobodna bića stvarao, da će ona zlorabiti ovu slobodu? Ili zar nije on to mogao prepriječiti? Kako se sve to može složiti s Providnošću, o kojoj nam jučer rekoste, da je u prvom momentu stvaranja sve unaprijed vidjela? To se doista ne da razumjeti. A kršćanstvo na koje se pozivljete, ne pomaže riješiti problem zla, nego ga još u velike otešćava, jer dogma o vječnome prokletstvu uzdiže zlo na stotu, da, na neizmjernu potenciju.

D e v i l l e: Ako je Bog htio da stvori razumna bića, koja će biti sposobna, da ga spoznaju i posjeduju, morao ih je stvoriti slobodna. Jedno proizlazi logički iz drugoga. Ako pak je htio da stvori slobodna bića, morao je već unaprijed računati na mogućnost, da ne će sva izabrati dobro, nego da će se nekoja obratiti k zlu. Ako se s kimegod igrate kocke i tisuću puta bacite isti broj, kažete, da su kocke krive i da su na jednoj strani teže. Isto je tako

i sa stvorovima. Kad bi stvorovi u svom izboru nepromjenljivo naginjali k dobru, kad bi se svi obraćali k Bogu rekli bismo, da izbor njihov nije slobodan, da su jednostrano određeni. To je zakon visokih brojeva, koji se jednako uporavlja na događaje slobodnoga izbora, kao i na slučajeve. Manjka li ovdje, kao što ondje, određenje na jednu stranu, to su događaji kod velikoga broja slučajeva vazda na obje strane porazdijeljeni.

A ima li stvorenje slobodnih bića za posljedicu mogućnost, da nekoja pođu po zlu i ako je smjer, koji ova bića sebi na zemlji dàju, za njih konačno odsudan, kako smo to vidjeli, tad je ujedno i neuklonjiva posljedica toga, što su stvorena, da neka svoj cilj za uvijek promaše. Da li je broj siromašnih ovih, što propadaju, velik ili je malen, ili je veoma malen, o tome ne znamo za pravo ništa. Ja se u tome razilazim potpuno od Ženevskoga reformatora, a priključujem se nazoru, da će blaženika biti neprispodobivo veći broj. Ja mislim, da ćemo se na vratima vječnosti više začuditi milosrđu Božjemu, nego li njegovoj pravdi.

Vi kažete, gospodine Leroy, da kršćanstvo diže zlo na neizmjernu potenciju. To je donekle istina; ali pridodajte k tomu, da kršćanstvo i dobro još neizmjerno više uzdiže. U ovom nam se životu jedno i drugo čini kao nešto vrlo relativno. Apsolutna razlika između dobra i zla, što je traži moral, i apsolutna vrijednost, što moral sebi pripisuje, oboje nam je sa zemaljskoga stanovišta nerazumljivo. Istom se u svijetlu kršćanstva sve razjašnjuje: tuj se otkriva apsolutna vrijednost ćudoređa i ozbiljnost naše životne zadaće.

H a i n b e r g: To je istina, gospodine Leroy. Ako hoćemo da sudimo o kršćanskom Bogu, moramo ga uzeti onako, kako ga kršćanstvo predočuje: u svezi s drugim svijetom. Ako pak ovoga Boga zabacujemo, moramo da posegnemo za sistemima, u kojima je sve nužno — a onda nema nikoga, na koga bismo mogli svaliti krivnju radi bijede ovoga života.

L e r o y: Ja ne poričem nipošto, da je razlaganje umno. Sa svim tim dalo bi se još mnogo toga i pitati i prigovoriti. Uopće, meni bi bio miliji Bog, koji bi sa svoje visine još uvijek zlo ponešto svladavao. Ali to je možda samo subjektivno mnijenje, kojemu smo u ovom pitanju osobito izvrgnuti. Ja moram otvoreno priznati, da je gospodin Deville za veliki i teški problem zla dao razjašnjenje, koje je u svojim glavnim crtama duboko zamišljeno i u sebi dosljedno. Možda je gospodin Semenov samo zato zašutio, što i on to priznaje.

S v e ć e n i k: Kome se čini, da zagonetka o zlu nije dovoljno riješena filosofskim izvodima gospodina Devilla, neka sluša, kako objavljeni dogmat prenosi isti motiv na viši stepen. Ja držim, da će se onda posvema ispuniti i želja gospodina Leroya, neka naime Bog odozgo zlo savlada.

Što je Bog, da se tako izrazim, u prvi mah stvorio, bila je sama dobrota i sreća. Mjesto da je čovjeka podvrgnuo boli i smrti, što je prirodna posljedica njegova sastavljenoga bića, on ga je odmah podignuo na viši stepen. Bog je stavio čovjeka u neki nadprirodni red, gdje bi imao u neprekidnoj sreći živjeti životom kušnje, a onda bez smrti unići u vječno blaženstvo.

Čovjek se svojevoljno Bogu usprotivio. Mjesto da kuša samo dobro, on je htio da okuša plodove i dobra i zla. Bog mu to dopusti — ne kao da bi ga premoć zla bila na to prisilila i osnove njegove pomrsila, već zato, što je u zlu vidio planove, u kojima će još veličajnije pokazati namjeru svoga milosrđa. Ajde, reče on čovjeku, putem, što si ga odabrao. Za kazan ti ćeš mnogo na njem trpjeti. Ali osnov spasenja, koji mi je pred očima lebdio dok sam tebe stvarao, ne mijenjam. Na krivudastom putu, koji ti se mili, još ću te uzvišenije voditi k istomu cilju.

I čovjek i čovječanstvo ne idu sada ravnim putem od istine do istine, od radosti Edena do blaženstva nebeskoga, kako im je Bog u početku ponudio, već se veru oborene glave kroz grmlje i trnje, kojim

im zemlja rađa. Traže istinu, a lutaju. Sve se više gube, i padaju iz jedne zablude u drugu, a na koncu svih puteva svojih gorko iskuse, da su se prevarili. Oni se okreću i upravljaju pogled svoj onamo, gdje je onaj prvi put, što su ga ostavili. U isto vrijeme gramzi njihova požuda za zadovoljstvom i srećom, a oni se bacaju u sve grdobe. Iz sviju stvorova hoće da istisnu sok, koji bi im podao života. Oni kušaju sve radosti i užitke, koje pojedinac ili društvo dokučiti može. No sve uzalud — svagdje razočaranje. Sve jasnije osjećaju, da su izgubili neophodno nužni elemenat sreće, oni sanjaju o tome i katkada podižu svoje oči k nebu. Hoće li Bog bez smilovanja gledati na lutanje i težnje čovječanstva? Već onda, kad je iza prvoga grijeha istjerao čovjeka iz raja, obećao je Bog pun očinske dobrote, da će doći i pružiti mu ruku. A kad se kasnije uspomena na ovo nada sve dragocjeno obećanje počela gubiti, darovao je Bog izabranim posrednicima dah svoje sile. Od Boga proizašla religija vuče se kao svijetla zraka od neba ovamo kroz tamnu povjesnicu čovječanstva. Riječi istine, za kojima gladuju duše, sve češće padaju s božanskih visina. Obećanje spasenja, što ga sam Bog donosi, sve se jasnije opetuje. Već se okreću duhovi umoreni varkama k onoj svijetloj zraci. Srca, koja je izjedala čežnja za Bogom, počinju brže kucati. Čas, kad se ima ispuniti veliko obećanje, evo ga, došao je. Duhovi su dosta lutali, srca dosta trpjela, da se posve uvjere, kako im samo odozgo može doći spasenje.

Obećanje je Bog ispunio, milijun puta uzvišenije, nego li je čovječanstvo iščekivalo, nego li je samo i sanjalo. Kad je dubokoumni pjesnik, kojega je gospodin Leroy prije spomenuo, svu tu čežnju i lutanje čovječanstva u svom srcu proniknuo, zavapio je očajno k Bogu, neka bi se svijetu pokazao:

Razbij tada svod taj velik, silan,
Što pokriva sve stvorenje Tvoje;
S ovog sv'jeta koprenu daj skini,
Kaž' se, Bože, kaži lice svoje!

On je to govorio izazivajući, bez nade, a ipak je Bog to već odavna učinio! On sam postade čovjek i spusti se kao učitelj i Spasitelj na ovaj mali planet noseći nam svijetlo i život.

Pa što se dogodi ? Je li se ispunilo, što je pjesnik u svom oduševljenju Bogu zajamčio, što bi se prema osjećajima sviju nas moralo dogoditi:

....Čitavo čovječanstvo rado
Pred Tobom će na koljena pasti — ?

Čudno je i nepojmljivo: nakon dvije tisuće godina samo je maleni dio čovječanstva u broju onih, koji pred utjelovljenim Bogom padaju na koljena. Veći dio zemaljske kugle izgleda upravo onako, kako i prije utjelovljenja. Moglo bi se pričiniti, da Bog nije bio sretne ruke.

Tako se može nama činiti, jer mi smo kao muhe od jednoga dana i ne možemo da zaronimo u misli onoga, pred kojim je tisuću godina kao jedan dan. Religija, što ju je Bog-čovjek donio, proniče čovječanstvo pobjedonosnom silom, ali djeluje polagano kao i svemirske sile, koje su satvorile materijalni svijet. Religija djeluje polagano, jer Bogu nije do materijalne pobjede, već do toga, da zavlada ljudskim uvjerenjem, da osvoji ljudska srca.

On hoće, da se čovječanstvo svojevoljno k njemu podigne, jer je religija vez ljubavi između Boga, koji se iz čistoga milosrđa priklanja svojemu stvoru, i stvora, koji se s voljom i iz ljubavi k Bogu uzdiže. Za to pak treba vremena.

Utjelovljeni Bog jest sred čovječanstva u čarobnom svijetlu svojih božanskih ljudskih ljepota i sve se više duše obraćaju k njemu u vjeri, ljubavi i u nasljedovanju. Sve zagonetke života postaju njihovoj prostodušnoj vjeri jasne, sve im se boli pretvaraju na mnogo uzvišeniji način nego u prirodnom redu u stepene kreposti i svetosti. Kršćani osjećaju u svojim bolima otajstveno neko jedinstvo s raspe-

tim Isusom. Oni nazivlju boli križevima i tako su duboko uvjereni o njihovoj spasonosnoj sili, te se ne rijetko uzdižu do nadljudske gotovo ljubavi k ovim križevima, a na zemlji procvate množina divnih i junačkih kreposti. Duh, koji je s epopejom mučeništva ulazio u ovaj svijet, nije iščeznuo. On se razlio u stotinu i stotinu djela svete požrtvovnosti, koja se uvijek jasno ne vide, ali u skupnosti podavaju veliku sliku ćudoredne savršenosti.

Mnoge duše ne upoznaše jošte utjelovljenoga Boga, one se još nijesu obratile onamo, gdje on jest. One još uvijek traže istinu na stranputicama zabluda ili sreću u opačinama. No i one spadaju k stadu, koje će pastir u svoje vrijeme privesti u ovčarnicu. Ali samo ih njihovo lutanje nagoni, kako sam prije rekao, da se vrate k putu istine. Ako ne prije, ljudstvo će barem tada prispjeti do božanske istine, od koje se namah u početku udaljilo, kad preleti do konca strahovitu krivulju zabluda. Ali koliko će se čvršće i tjesnije tada k ovoj istini priljubiti, kad će iz iskustva znati, kako je daleko do nje iz daljine zabluda! Sve će religije uzmaći pred jednom pravom religijom. Sve će znanosti, koje se još danas nalaze na putu poricanja, prignuti koljeno pred ovom religijom i svjedočit će za nju. I ljudska će iznašašća tada dostići svoj cilj, ona će služiti ovomu životu i pomagati nas k onomu gore — samo ako gorka iskustva ponište oholost, poradi koje danas mnogo iznašašće umnaža boli čovječanstva mjesto da ih blaži, a mjesto da donese zemlji svijetlo i mir, rasprostire laž i mržnju. Nije uzalud pozvao Bog čovjeka, da bude gospodar prirode i svih sila, što se u njoj kriju, kad je rekao blagoslovene one riječi: »Podvrgnite je sebi«. Društvene i državne uredbe, koje su danas još pune divljih, poganskih principa, poprimit će napokon duh evanđeoski, koji pomalo proniče cijeli svijet. Evanđelje je dosad predobilo neki stalni broj pojedinaca, ovdje i ondje vlada i u porodicama, ali u javnom životu, u politici, u internacijonalnim odnosima još nije došlo do svoga prava. A ipak nije u

evanđelju samo toliko snage, da posveti pojedince, u evanđelju je socijalna moć, koja nastoji, da uredi društvo prema zakonima Božjim. Ova nebeska moć evanđelja treba da se oživotvori! Mnogi misle, da je ona već u srednjem vijeku bila ostvarena u res publica christiana. Ali to je bio naprama čitavomu čovječanstvu samo pokus u malenom, a k tomu s veoma surovim i barbarskim materijalom. U srednjem vijeku bijaše duhovna i svjetovna vlast u neku ruku stopljena u jedno, pak se nije jedna od druge pravo i razlikovala. U novije vrijeme dođoše obje vlasti do samosvijesti, i one se postaviše kao neprijateljice jedna protiv druge. Istom na koncu ovoga procesa pružit će one sebi ruke u potpunoj svijesti i slobodi i spojit će se organski u jedno kraljevstvo Božje na zemlji.

Sv. Pismo staroga i novoga zavjeta ne obećaje kraljevstvu Kristovu nešto polovična, ne obećaje mu kraljevstva, koje bi bilo ograničeno tek na stanovite narode, već gospodstvo na čitavoj zemlji. Jedan od proroka naviješta: Dat ću ti narode u nasljedstvo i u posjedovanje tvoje granice zemlje. Drugi jedan opet kaže: Svi narodi, plemena i jezici služit će mu, i kraljevstvo njegovo ne će propasti. Treći gleda ovo kraljevstvo u slici brda, što se uzdiže nad brežuljke, a k njemu vrve, veli on, svi narodi i uče putove Gospodnje i idu stazama njegovim. I oni prekivaju svoje mačeve u rala i svoje sulice u srpove. Narodi ne će više dizati mača jedan protiv drugoga i ne će se više vježbati za boj.

Od ovoga smo cilja još veoma daleko — možda smo tek na početku puta. Nestalnost, kojom napredujemo, u nekim nas se ekstremnim epohama dojimlje, kao da smo se odmakli od cilja. Ali ako uočimo čitavi tok povijesti, opazit ćemo, da se u istinu, ako i laganim korakom, kraljevstvo Božje približava.

Ovo nije doduše dogmat, ali to slijedi iz čitave ekonomije Božjega djelovanja u svijetu, i iz smisla

sv. Pisma. Apostol kaže, da će Isus biti kralj, t. j. da će kraljevati i kraljevstvo njegovo da će se u čovječanstvu tako dugo širiti, dok mu ne budu pod nogama sve neprijateljske moći. Istom tada će biti uništen posljednji neprijatelj — smrt. I doista ne može konačna era toga božanskoga razvitka da bude što drugo, nego neka palingeneza, novi život, bez sjenke zla i smrti. Jer će sve zlo onda biti pobijeđeno, ne samo od Boga, već i od čovječanstva s Bogom sjedinjenoga. A i sama priroda, završuje tajanstveno apostol, koja sada uzdiše i stenje kao rodilja, bit će oslobođena iz robstva trulosti i imat će na svoj način dio u proslavi djece Božje.

Put, kojim tako idu svijet i čovječanstvo, preko pobjede zabluda do istine, preko kušanja zla do dobra, zapravo je onaj put, što ga čovjek izabrao, ali ga je Bog na božansku promijenio. Čovječanstvo mora da se na ovom putu dulje i teže muči, ono će pretrpjeti možda na tom putu i više štete nego na onom, što mu ga je Bog prvom označio, ali ovakav je put bez prispodobe slavniji. On otkriva i veliča Boga i njegove savršenosti više i jasnije, a ljudima donosi mnogo divnije savršenstvo i blaženstvo. Zato će oni u luci vječnosti o Adamovu padu, koji je ovaj put uzrokovao, pjevati: o felix culpa, kako i sada već crkva sluteći to unaprijed uskrsnomu danu dovikuje i kliče: felix culpa! A da do toga dođe, sigurno je sveznajuća dobrota dopustila onaj prvi sretni grijeh.

Miss Wilson: Velečasni, hvala Vam iz dubine duše za ovo lijepo razlaganje o Bogu.

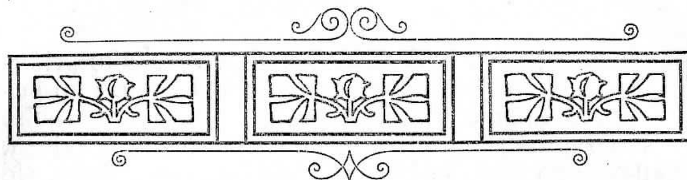
Hainberg: Kamo smo došli? Počeli smo s crnim pesimizmom, pa da svršimo s najsvjetlijim optimizmom?

Svećenik: Posve pravo. Pesimizam je magla, što se samo u nizini može da drži. Gore, nad oblacima zemaljske spoznaje, u svijetlu Bogom objavljene istine, svijetli vječni optimizam.

Semenov: Ah, kad bih mogao vjerovati!

Ove riječi je izgovorio Semenov s nekako pridušenim muklim glasom pogledav prema nebu. I mi pogledasmo onamo. Za našega se razgovora nebo posve razvedrilo. Noć se spustila lijepa i svježa. Zvijezde su sjale tajinstveno, neizmjerno daleko. Ne rekosmo ništa, ali smo osjećali svi, da nas je ljepota, što se odozgo sipala, začarala i zapovjedila nam, da u nju vjerujemo.

Četvrto veče.

Četvrto smo veče sjedjeli opet svi u potpunom broju na svratišnoj terasi i opet poslije jela zametne Bielski razgovor.

— Gospoda su juče po svoj prilici razgovarala o pesimizmu. Šteta, što nijesam i ja bio nazočan. Ja bih rado bio lomio koplje — da li za jednu ili za drugu stranu, to je svejedno. Već prema tome, kako ga čovjek promatra, pričinja mu se ovaj svijet jasnijim i tamnijim. A baš bih jučer ja bio sigurno pesimista, jer je bilo upravo gadno vrijeme, a ja osim toga nijesam bio baš dobre volje.

S e m e n o v: Takav pesimizam ne bi bio osobito dubok.

M i s s W i l s o n: A ni optimizam, što za lijepoga vremena prosine, ne bi bio osobito visok.

B i e l s k i: Vi ste, gospođice, uvijek spremni, da mene progonite. Ja se nesretnik ne mogu na tom tlu braniti, jer nijesam čuo jučerašnje rasprave. Ali, da se još jednom vratimo, o čemu smo prekjučer razgovarali, — znadete li, što mi je palo na um, kad smo se razišli? Vidite, Vi ste između polja religije i polja znanosti ispleli neprobojnu ogradu.

S v e ć e n i k: Ili recimo radije: mi smo upoznali, da sfera religije nadilazi sferu znanstvenih problema.

B i e l s k i: Meni nije do toga. Svakako ste vi jednu sferu od druge odlučili — a pri tom ste zaboravili, da je današnja znanost već i religiju kao ta-

kovu povukla u svoje područje. Mi imademo danas znanost, koja istražuje postanak religija i zakone njihova razvitka u čovječanstvu. Onaj čas, kad ova znanost dosegne svoj vrhunac, bit će čitavo područje religija sa svim dogmatima i objavama znanstveno istraženo.

D e v i l l e: Mi nijesmo zaboravili znanosti o religiji. Gospodin je Hainberg već prvi dan o tome govorio. No ova nam znanost ne može ništa prigovoriti, što dijelimo sferu religije od sfere znanosti. Ona posmatra religije kao empirične pojave u čovječanstvu, te istražuje prema iskustvu zakone njihova razvitka. Religija usuprot uvodi srca i duhove u sferu apsolutnoga, kamo ne može znanost da prodre. U ostalom, ja se nikako ne mogu složiti s time, da se kršćanstvo stavlja u isti red s drugim religijama, kao da bi kršćanstvo bilo tek prirodni produkat njihova razvitka. Kršćanstvo, moja gospodo, potječe odozgo!

B i e l s k i: E, lako je reći: kršćanstvo potječe odozgo! Ja štujem ovu tvrdnju kao izražaj subjektivnoga vjerovanja, ali moram istaknuti, da je ova tvrdnja u potpunoj oprjeci s rezultatima moderne znanosti. Ako je dandanas što znanstveno dokazano i općenito prihvaćeno, to je neprekidnost i jedinstvenost religijoznoga razvitka — baš tako, kao neprekidnost i jedinstvenost svih drugih razvitaka. Religije su se započele fetišizmom. Za svaku novu prirodnu pojavu pronađoše duha, koga su sa strahom štovali. Isto tako, kako se s vremenom razvijalo shvaćanje prirode i proširivalo ljudsko mišljenje, stapali su se i bezbrojni fetiši u stanoviti broj bogova, koje su dijelili u muške i ženske, u dobre i zle: pomišljahu ih sebi, kao da su ljudi. I političko je uređenje naroda djelovalo na njihove religije. U borbi, kojom su narodi izvojevali sebi svoj opstanak, morao je svaki narod imati svoje božanstvo, koje je osobito štovao, a da kod toga nije u načelu porekao časti i bogovima svojih susjeda. Kako se borbom naroda konačno došlo do toga, da se osnuju velike

države, kao asirska, koje su neko vrijeme sanjarile i o gospodstvu nad čitavim svijetom, nastala je, kako je to dokazao Renan u svojoj povijesti naroda Izraelskoga ideja jednoga božanstva, kome je podložan sav svijet, nastao je monoteizam. Ova je ideja, koja svakako nadilazi razne forme politeističkih religija, donijela na svijet kršćanstvo. Kršćanstvo je ove forme raznih religija stopilo u jednu cjelinu s raznovrsnim istočnim mitima i naklapanjima aleksandrijske filozofije o postanku čovjeka, o trojstvu, o logosu (riječi), o prekogrobnom životu. K tomu je pridodalo kao praktičnu stranu načela altruizma, koja je već grčka filozofija ustanovila, pa obrede, koji su doduše bili nešto jednostavniji, nego židovski i poganski, ali su se ipak na ove prislanjali. Takova je cjelina pored svojih pogrješaka i unutarnjih oprjeka bila silan napredak prema prijašnjim religijama. Ljudima je time bio podan idealniji predmet klanjanja i viša ćudoredna nauka, koja im je bila od velike potrebe. Ova potreba čovječanstva, koja se tada osjećala osobito u rimskom carstvu, tumači nam jasno, kako je postalo i zašto se kršćanstvo tako daleko raširilo.

D e v i l l e: To sve je lijepo zamišljeno maštanje pozitivista, komu samo jedno manjka — ne podudara se s pozitivnim činjenicama. A priori bi prema mišljenju pozitivista moralo tako biti, da su religije u čovječanstvu potekle od fetišizma, a razvijajući se završile se monoteizmom. Ali ako promotrimo spomenike ljudskoga duha, kako ih današnja znanost iz zemlje iskapa, nalazimo čvrstih dokaza, da se sve to baš obratno događalo. Ideja monoteizma javlja se u tim spomenicima prošlosti daleko prije politeizma. Tek malo po malo stala se kao rastvarati, a to se donekle opaža i u samim ovim spomenicima, dok se nije prometnula u politeizam.

Egipat, domovina grčke, a po tom i rimske, a i naše civilizacije, koji danas od svih starih država najbolje poznamo, najljepše nam predočuje ovo rastvaranje. Knjiga mrtvih spominje doduše razne bogove, ali govori također, a to osobito u svojim najstarijim dijelovima, o jednom bogu, »kojemu se bogovi duboko klanjaju«, »koji je stvorio sve bogove, duše i svijet«. Ova nam knjiga pokazuje, da su imena, što ih u kasnijim djelima nalazimo razdijeljena na razna božanstva, da su to sve imena onoga jednoga boga. Nebo i sunce su »njegove slike«, on je »jedini, koji vječno živi i pun života«. Još za četvrte dinastije pjevale su se na obalama Nila pjesme, kojima je provejavao ovaj čisti monoteizam. Kasnije su se one slike božanstva neopaženo prometnule u bogove. Sunce, najljepša slika božja u prirodi, bude bog Ammon-Ra, a doskora je sunce drugi bog, kad izlazi, a drugi, kad zalazi, a treće neko sunce, što noću pod zemljom obilazi i rasvjetljuje zemlju mrtvih, bog je Osiris. I planeti, što prate sunce, postadoše redom bogovima, a zemlja, koju sunce oplođuje, božicom. I tako to ide dalje: simboli se množe i postaju neizbježivo — barem u pučkom vjerovanju — sve nižima, sve grđim idolima. Kad su konačno poslije mnogih stoljeća došli Grci, nađoše u Egiptu religiju, koja je doprla gotovo do štovanja fetiša i ismjehivahu štovatelje bilja i gmazova. I nama su još pred 40 godina tako tumačili u školama religiju Egipćana.

U kaldejskim i asirskim spisima pisanim klinovim pismom snebivaju se učenjaci s tragova istoga nazatka. Odgonetaše prastare pjesme, u kojima odjekuje vjera u jednoga boga, stvoritelja prirode, suca mrtvih. A i u kasnije vrijeme nahodi se često u spisima njihovim kao neki spomen na prvobitnu vjeru u jedinstvo božje. Među inim je znamenit hvalospjev Hei, od kojega se hvalospjeva u britskom muzeju nalazi više primjeraka. Znanstvenom se isporedbom pronašlo, da je nekoliko stihova politeističkoga sadržaja u kasnije prijepise umetnuto, dok je najstariji dio čisto monoteističan.

Kod Perzijanaca izbija iz tame mnogih stoljeća uzvišeni, čisti kult Ormuzda, kao najstariji. Zoroaster je samo reformator, koji je ovu staru religiju očistio od tuđega utjecaja. To isto pripisuju sebi u poznatim svojim natpisima Ahemenidovići Kserkse i Darije.

Tek Artakserkse Mnemon i njegovi nasljednici uvode iz političkih obzira prema podjarmljenim narodima kipove i štovanje idola u religiju Irana.

Kod Indijanaca nije prvobitni monoteizam jasno izražen samo u najstarijim Vedinim pjesmama, nego je pače ostavio tragova i u politeizmu, koji danas kod njih posvuda vlada. Najveći evropski poznavaoci Indije tvrde baš kao i današnji indijski učenjaci, da je Vedina religija daleko od politeizma. Imena tobože različitih bogova tek su imena, kojima su razna plemena svako svojim jezikom označivala Stvoritelja. Dokaz je tomu među inim i to, što su svojstva i djelovanja, koja stare pjesme pripisuju tim bogovima, uvijek izrazi za najviše biće. Pače ime jednoga božanstva daje se drugomu. »Ja, Indra«, kaže se u glasovitom četvrtom hvalospjevu »jesam Varuna«.

U Kini otkriše učenjaci istom zadnjih godina molitve najvišemu biću, koje samo car na svečane dane obavlja. One su očito uspomena iz najstarijih vremena, te ih danas kriju pred narodom kao svetinju. U tim se molitvama izrazuje tako nepokvareni monoteizam, da bi ih svaki kršćanin mogao s pobožnošću izgovarati.

Jednom riječi: gdjegod znanost prodire do početaka stare civilizacije, gdje ne gradi tek na nekoliko trunaka kosti svojih hipoteza, nego otkriva i istražuje autentične spomenike ljudskoga duha, svagdje nalazi u najdubljim slojevima monoteizam, a istom u višim i kasnijim politeizam. Nema jednoga samo primjera, gdje bi to bilo obratno, nema jednoga jasnoga dokaza, da bi igdje koje pleme, da bi igdje koji narod prvobitno bio odan fetišizmu i politeizmu, a kasnije da bi samostalnim razvitkom došao do monoteizma. Pa ako se još i danas gdjekad koji orijentalist dade na to i hoće da razvitak starih istočnih religija izvede iz politeističkih početaka, to će nam, promotrimo li točnije njegove tvrdnje, udariti u oči apriornost njegovih konstrukcija i nedostatak

dokaznoga gradiva, a to se ne slaže nikako s običnom pomnjom takih učenjaka.

Moramo dakle, moja gospodo, svakako računati s čudnovatom ali istinitom činjenicom, da je čovječanstvo, koje je u svim drugim smjerovima, u osnivanju država i zakonodavstvu, u znanosti, industriji i umjetnosti priviklo napredku — jedino u religiji uopće nazadovalo.

M i s s W i l s o n: Odatle možemo zaključiti, da u tome čovječanstvo nije tako darovito. U njega nema sposobnosti, da sebi stvori religiju, kako je stvorilo umjetnost i znanost, nego je mora očekivati odozgo.

D e v i l l e: To je baš zaključak, do kojega sam ja htio doći.

H a i n b e r g: Nema sumnje, da se pozitivistička šablona, koju nam je izložio gospodin Bielski, ne može održati pred današnjim istraživanjem. Renan hoće da monoteizam kod židova izvede iz utjecanja političkoga uređenja, ili kako on na drugom mjestu uzima, ma da to nije baš u skladu s ovom prvom hipotezom, iz »monoteističkoga instinkta«, koji je, kako se čini, semitskim narodima vlastit. Ja ne pojmim, kako se mogao dati na tako kukavno tumačenje, kad su već onda bili poznati tragovi prvobitnoga monoteizma kod Egipćana. U Brugschovu djelu: »Religija i mitologija starih Egipćana« mogao je čitati čitavi niz tekstova, koji na dlanu dokazuju, da je starim Egipćanima za čudo jasno svjetlucao pojam duhovnoga neizmjerno savršenoga boga gotovo sa svim svojstvima, što mu ih pripisuju kršćanski bogoslovci.

Ali što slijedi odatle? Samo jedno: pitanje o postanku religija daleko je zamršenije, nego što smo mi do sada mislili. Uz današnju znanost mi možda i ne možemo podati sasvim jasne povijesti njihova postanka. Osobito moramo zabaciti pozitivističke konstrukcije. Ali općenito filozofsko mnijenje, da je kršćanstvo iste vrsti i istoga podrijetla s ostalim reli-

gijama, ne trebamo, kako ja mislim, nipošto napustiti, pače toga i ne možemo učiniti.

Dosele sam pristao uz misli gospodina Devilla. Sve mi se slagalo u prilično zgodnu cjelinu u kojoj sam vidio sklad i jedinstvo — ili bar mogućnost, da dođem do jedinstva. Sad pak mi Vi ovu cjelinu razdirete, jer kršćanstvo izuzimljete iz općenitih zakona svijeta. Ne znam, kako bih još dalje mogao s vama poći.

Semenov: Kršćanstvo bez sumnje nadilazi druge suvremene religije, ali mu još mnogo toga manjka da bude definitivnom religijom čovječanstva. Doći će do toga, da će se kršćanstvo riješiti svih dogmata i sakramenata i postati čista religija ljubavi.

Leroy: Da je između religija, što ih imade na svijetu, kršćanstvo najbolje i najuzvišenije, o tome smo mi svi složni, pa mislim, da je taj sud nešto više, nego naše subjektivno mnijenje. U 20. stoljeću imademo dosta dalekosežni pogled, da možemo religije objektivno ispoređivati.

Ali kršćanstvo nije nikako u tom smislu unicum među religijama, da se ne bi dalo svesti s njima u istu vrstu. Nasuprot pokazuje današnje komparativno istraživanje, a da nimalo ne umanjuje zasluge kršćanstva, da se cio njegov sadržaj do stanovitoga stupnja u nešto različitom obliku nalazi također i u drugim religijama. Kršćanstvo za sebe drži, da je poteklo od Boga, pozivlje se na sveto Pismo — ali i druge se religije pozivaju na objave i čudesa, i one imadu svetih knjiga. Kršćanstvo sadržaje dogme, kojih se jezgra, kako je pravo rekao gospodin Bielski, nalazi i u Aleksandrinaca, u Brahmanovoj religiji i drugdje. Kršćanstvo uči strogo ćudoređe, propovijeda samozataju i odgaja askete — ali Budizam uči sasvim isto, a i samostani, što ih je podigao na Tibetu, baš su začudo slični našima. Time ne velim, da je budizam jednak kršćanstvu, kako to neki rade, za koje se čini, da se time zabavljaju, ali ga stavljam s kršćanstvom i ostalim religijama u jednu kategoriju.

Svećenik: Dopustite mi samo, da pripomenem, da se neke stvari često pričinjaju slične, dok ih iz daleka promatramo. Ogledamo li ih iz bliza, vidjet ćemo, da je sličnost bila samo prividna. Mraz, što zimi pokrije prozore, pojavlja se katkada u oblicima, koji potpuno naliče lijepoj vegetaciji. No pod sitnozorom nestaje te varke: tu ne ćemo naći ni staničja, ni života, već samo izvana združene kristale i mrtvu ukočenost. Baš se tako ukazuje tobožnje trojstvo i utjelovljenje kod brahmanaca, kad se iz bliza ogleda, kao plitko naklapanje, pa gubi i sjenku sličnosti s nedokučivim tajnama kršćanstva. To isto valja reći o mnogim drugim poganskim vjerskim naukama i običajima, koji iz daleka i slučajno potsjećaju na nešto kršćanskoga. Ali čujmo, što će gospodin Deville na sve ovo.

Deville: Mene osobito zanima prigovor gospodina Hainberga, da kršćanstvo ne bi smjelo razorno kidati jedinstvo cjeline svijeta. Ja razumijem da filozofski duh mora svagdje nastojati oko jedinstva...

Leroy: A ta se filozofija nalazi u dubini svake duše, ako i dolazi samo kod nekih potpuno do svijesti.

Deville: Vrlo dobro. Zato ja baš misleći na ovaj prigovor tvrdim, da kršćanstvo ne razdira nipošto jedinstva cjeline svijeta. Samo se mora jedinstvo, kojemu ono pripada, šire i više shvatiti, nego se to obično čini; treba znati, da je razvitak našega empiričnoga svijeta u zakonima cjelokupnosti svega, što jest, što bivuje, samo jedan dio. Dok nije znanost vjerovala u aerolite, što s neba padaju, o kojima je puk pripovijedao, držala je svaku rudu, što se našla na zemlji, za geološku tvorevinu. Kad su se naučenjaci kasnije uvjerili, da doista ima aerolita, što iz zraka padaju, nije zato nastao nikakav jaz u jedinstvu našega znanja o zemlji. Samo se povećalo umno obzorje, jer su ljudi uvidjeli, da na zemlji može biti ostanaka sideričkoga (zvjezdanoga) podrijetla. Tako može i kršćanstvo, makar nije na našem planetu nastalo iz duševnoga razvitka, ipak posvema, a ne

samo slučajno, pripadati u jedinstvo svemira i proizaći iz najviših zakona, koji određuju razvoj toga jedinstva.

A koji su to najviši zakoni? Da smo ograničeni materijalisti, mogli bismo misliti, da su to zakoni teže, slijepa mehanika atoma da je zadnji razlog njih samih i svega, što se nalazi na svijetu. Ali čim se stavimo na više stanovište i znademo ili vjerujemo, da osim gibanja atoma ima i duhovno biće, a izvan svega i nad svim Bog, biće apsolutno, ili kakogod mi to biće nazvali, moramo nužno dopustiti, da je Bog faktor, koji pripada k cjelokupnosti bitka. Dakle zakoni njegove mudrosti i dobrote najviši su zakoni svega bitka. S kojim dakle pravom možemo mi poreći Bogu slobodu, da djeluje u svemiru?

Možda nam se čini — jer smo puni predrasuda, što smo ih baštinili od materijalizma — da slobodno djelovanje Božje u svijetu narušuje njegov sklad. Nipošto. Poremetio bi sklad i bila bi bezumnost, kad bi koji faktor sam od sebe djelovao, kako nije prema njegovoj prirodi. Ali ako u njegovu sferu posegne drugi, viši faktor s vlastitim djelovanjem, razumije se samo od sebe, i u skladu je s logikom i zakonima cjelokupnoga bitka, da je tada uspjeh djelovanja drugi, viši. Vrtlar se namjeri na divljaku i ucijepi u nju ružu. To usavršuje prirodu divljake, koja prepuštena sama sebi ne bi nikada do toga došla. Ali time se nikako ne krše općeniti prirodni zakoni, jer i vrtlar spada u prirodu. Tako pripada i Bog u savršenu cjelokupnost bitka. Zašto se dakle ne bi mogao čovjeku približiti i dati mu višu religiju?

Ako to čini, poseže dalje, nego što može čovječja priroda, ali ne poseže dalje, nego li seže njegova priroda, ne poseže preko zakona svoje mudrosti i dobrote, ne čini nikakva preloma u jedinstvu svega bitka. Nasuprot bila bi najsamovoljnija povreda ovoga jedinstva i općenitoga sklada, kad bismo htjeli Bogu poreći ono pravo, kojega ne uskraćujemo ni čovjeku, pravo naime, da pruži pomoćnicu ruku nižemu biću.

Ali kršćanstvo je, prigovorila su dalje gospoda, slično ostalim religijama, što su proizašle iz čovječanstva. Ja držim, da odgovor velečasnoga oca u mnogim točkama potpunoma vrijedi, da je naime ta sličnost samo prividna. No u drugim točkama postoji ipak prava sličnost. Ali što odatle slijedi? Sličnost može odista biti znak srodstva, može biti znak zajedničkoga podrijetla, ali može sličnost i od drugud potjecati. Dvije stvari, što su načinjene za sličnu svrhu, mogu biti jedna na drugu nalik, premda po svom izvoru jedna od druge ne zavisi. Isto će tako biti slične one stvari, od kojih je jedna služila za drugu kao uzorak, kao sikstinska Madonna i njezina kopija, pravo zlato i patvoreno. Ne može li koja od tih vrsta sličnosti postojati među religijom, što je došla s neba, i religijama zemaljskim? Pogledajmo!

Ako je Bog, koji je dao, da ljudi sve drugo vlastitim silama postignu, ipak htio, da religiju kao nešto osobito važno i nedostiživo imadu odozgo, od njega samoga, on je jamačno ovu religiju udesio prema srcu i duhu ljudskomu, ili je stvorio srce i duh, da bude u skladu s religijom, koju im je htio dati. Svakako je sasvim razumljivo, da između ovakove religije odozgo i između potrebe i težnje ljudske duše ovdje dolje postoji neka skladnost, jer je jedno načinjeno za drugo. Jasno je također, da duša, dok još nije primila ili našla božanske religije, stvara sama od sebe različite oblike religija, da udovolji svojoj težnji. Ta i organizam, koji je slučajno izgubio potrebiti kakav dio, stvara sebi, kako najbolje može, patvorinu, koja nije pravi organ, ali ipak na nj naliči. Vi ste se već juče, velečasni oče, ako se ne varam, taknuli ove misli. Mora dakle u čovječanstvu pokraj prave religije nastati i krivih religija, a u njima mora biti mnogo dodirnih točaka i sličnosti, jer su sve potekle iz iste neutažive potrebe i čežnje duše, za koju je Bog dao religiju, da se duša smiri i potrebe svoje i čežnje utaži.

L e r o y: Time biste objasnili i lijepo objasnili sličnost među kršćanstvom i ostalim religijama. Ali

da time budemo posve zadovoljni, trebali bismo još da promotrimo i drugu, protivnu stranu, bitnu naime razliku među religijama. Patvorina mora se kemijski razlikovati od pravoga zlata.

D e v i l l e: Dakako, bitna razlika mora biti među njima, no tu ne treba da idemo daleko. Teško je samo to, što bismo u lijepom ovakovu društvu izabrali, što bismo najprije spomenuli.

Promotrite na pr., kako se religije javljaju. Obično nastaju u tami povijesti, često u početku civilizacije, u nekoj magli, gdje su mašti slobodna krila. A kršćanstvo se javlja u vrijeme najbujnijega cvata predkršćanske civilizacije, u središtu tadanjega svijeta, u krilu izobraženoga naroda, koji je znao i čitati i pisati i suditi. Ako je htjelo za svoj početak svijetla, nije moglo odabrati boljega mjesta ni vremena. Kršćanstvo ne dolazi iznenada, nego ga naviještaju proroštva, koja se za čudo posve podudarahu s činjenicama njegova osnutka, pa zato uza nj pristadoše mnogi suvremenici. To se kršćanstvo odrazuje u knjigama, koje nijesu nastale istom stoljeća kasnije iza njega, kako je to bivalo kod budizma i mnogih drugih religija, nego su pisane, a to je priznala i najstroža kritika, u istom stoljeću, u kom je Krist naučao. Ove se knjige odlikuju trijeznošću i jednostavnošću, iskrenim tonom istine tako, da se ovomu dojmu ne mogu oteti ni oni, koji su puni predrasuda o tim knjigama. I sva uzvišenost kršćanskih dogmata i sva idealna savršenost njezine ćudoredne nauke, kojoj se već dvije tisuće godina ne možemo dosta da nadivimo i da je sasvim proniknemo, od početka bijaše u onim knjigama. A koja je razlika, kako se kršćanstvo proširilo! Među inim religijama pokazuju tek budizam i islam neku snagu, da podlože sebi zemlje i narode. Ali budizam svuda popušta religijama, što ih je ondje već našao. Kamo je god Buda prodro, vidimo ga, gdje sasvim prijateljski sjedi među bogovima one zemlje. Umjesto da protjera idole, kako je možda mislio, umnožio je svagdje

njihov broj za jedan, a to je bio on sâm. Islam se složio sa strastima. Duši je podao uzvišene pojmove o Bogu i o molitvi, što ih je uzeo iz kršćanstva, a tijelu je laskao niskim stupnjem ćudorednih zahtjeva. Prvim je sredstvom pobijedio poganstvo, a drugim je stao na put kršćanstvu. Vjerom u neizbježivu sudbinu, te opsjenom o osjetnom nebu fanatizovao je masu, a opojen ovim fanatizmom, raširio se ognjem i mačem po svijetu.

Posve se drukčije širilo kršćanstvo! Duševna ova poplava izvire iz svoga izvora odmah u jasnoj savršenosti, koja odsijeva u evanđelju i u listovima sv. Pavla i baca svoje moćne valove na sve strane. Ona kida brane, kojima je htjela sinagoga da zaustavi njezin mladi tijek, ona provaljuje preko nasipa rimske svjetske moći. Ona ruši idole i hramove, odnosi filozofije, igre i raskalašenosti, pa se razlijeva po cijeloj zemaljskoj kugli, a rađa svuda usjevima duhovnoga preporoda i viteških kreposti.

B i e l s k i: Što slijedi odatle, što je kršćanstvo nadvladalo zapreke? U tome nema ništa osobito. Baš je poradi zapreka i progonstva, kako se obično događa, kršćanstvo napredovalo i pobijedilo.

S v e ć e n i k: Oprostite, to je fraza, kojom se ljudi često nameću, no koju treba razjasniti i ograničiti, ne ćemo li, da bude apsurdnom. Zapreke same po sebi ne mogu sila ni proizvesti ni umnožiti. A mnogo manje to može ona potreba, kojoj ste vi prije pripisali postanak kršćanstva. Zapreka ili potreba može onoga, koji radi, samo potaknuti, da prokuša zalihu sila, što ih imade u sebi. Nema li ove nutarnje zalihe ili ako nije veća, nego što su zapreke, on će biti uništen, a o pobjedi kakovoj ne može biti ni govora. Kad su indijski poglavice počeli progoniti budizam, ovaj je u Indiji propao. Kad su pokršteni rimski carevi samo malo pritisnuli poganstvo, iščeznuli su njegovi ostanci za kratko vrijeme iz carstva, a da nijesu podali ni jednoga jedinoga mučenika. U cijeloj je svjetskoj povijesti jedino kršćanstvo nosilo u sebi

tako neiscrpljivu zalihu duha i životne snage, te je kao od šale savladalo zapreke i pritiske svake vrste. U smrt i muke slalo je ono svoje pristalice ne u kratkom času oduševljenja, nego tri duga stoljeća, kad su imali vremena, da se otrijezne i uvide, da li su sigurni za ono, za što se dadu ubijati. No kršćanstvo je pobijedilo ne samo grubu silu, nego je ono isto tako slavno nadvladalo opasnu kušnju, u kojoj se našlo u časovima slavlja i vlasti, nadvladalo je jednako pogibeljni doticaj s grčkom filozofijom, koja bi ga mogla potpuno razrovati i preobraziti, da nije u njega bilo nerazorivih načela. Isto je tako preživjelo unutarnje svađe, koje svaku drugu uredbu uništuju. Ono se nije uskolebalo, kad su se iznenada našli u njegovu krilu poludivlji narodi, što su prijetili, da ga sruše u barbarstvo, u kom su rimsku civilizaciju doista ugušili. Kršćanstvo je nadvladalo i daleko opasniji — jer je ugađao ljudskoj prirodi — zagrljaj poganske kulture, štono se opet stala buditi, a i danas odolijeva navali kritičnoga razuma i znanosti opojenoj svojim uspjesima. Na ovu zadnju izreku kimate, gospodine Bielski, glavom. Ali izvodi gospodina Devilla, što smo ih prekjuče čuli, u tom pitanju uvjeravaju. Takove životne bujnosti i otporne snage nije osim kršćanstva ništa na svijetu pokazalo.

M i s s W i l s o n: Meni se čini, da je jedino kršćanstvo podobno, da obraća narode.

L e r o y: Što poznamo svjetsku povijest, kršćanstvo je u tom zaista na prvom mjestu, ali ja ne uviđam, zašto bismo drugim religijama morali poreći sposobnost, da nađu sebi pristaša. Gospodin je Deville baš čas prije to priznao budizmu i islamu.

M i s s W i l s o n: Da, ali to je nešto drugoga, to nije nikakovo pravo obraćenje.

S v e ć e n i k: Sasvim pravo, gospođice. Naši misijonari, koji iz bliza promatraju istočne narode, na žalost su uvjereni, da budizam tim narodima nije

ništa podao, što bi ih lučilo od pogana. A kamo je islam prodro, — ta ima krajeva, gdje se istom za naših dana proširio — učinio je ljude gorima i strašnijima, nego što bijahu u poganstvu.

H a i n b e r g: To je istina. Njemački putnici nalaze to utvrđeno kod afričkih crnaca, koji su prihvatili islam tek zadnjih 50 godina. Što se tiče zemalja, u kojima već dugo vlada Muhamed, naime onoga širokoga pojasa, koji se vuče preko sjeverne Afrike i južne Azije, čudno je, kako je ondje pod koranom sve opustjelo i zamrlo. U prvi se je čas nakon muhamedovskoga osvajanja pojavila pače neka civilizacija možda stoga, što je muhamedanizam narode potpuno pokorio i time uspostavio opet neki mir, u kom je pleme moglo razvijati svoje sposobnosti. No vrlo je brzo uslijedio kobni marazam. Zemlje, koje su nekoć bile najplodnije i najnapučenije zemlje na svijetu, koje su zrakama svoje kulture prosvjetljivale ostalo čovječanstvo, danas su ruševinama posuta pustara, u kojoj kraj rasutih naselja kukavno životare tek slabe skupine drveća.

Meni je vazda na mom putovanju udaralo u oči, kako su zemlje, kojima je islam zavladao, kao izumrle, pa sam došao do zaključka, da krivnja za to mora sigurno biti na koranu. Čini se, da koran polagano utiskuje u narodni značaj neko negativno obilježje, što bih ga ukratko mogao označiti kao nisku čežnju za uživanjem onoga, što ima danas, a tupu ravnodušnost prema onome, čega nema, bez brige, što će biti sutra, i bez želje, da pokuša poboljšati sudbinu života svoga.

S v e ć e n i k: Jest, tako je. Kršćanstvo nasuprot priučava narode, da teže za idealima, kad im pokazuje nedostiživ ideal. Iz religijozne sfere djeluje to na sva područja života i usađuje narodima onaj spasonosni nemir, koji ih uvijek tjera za napretkom.

L e r o y: Razliku između kršćanskih i muhamedovskih naroda ja bih prije pripisao rasi, ili možda

podneblju, ali ne religiji. Ta grčki i rimski svijet se i prije kršćanstva ipak podigao do znatne civilizacije. To je već u romanskoj krvi.

S v e ć e n i k: Dopuštam, da kod toga nešto vrijedi rasa i klima. Ali da imade velik utjecaj i religija, razabire se iz onoga, što je rekao gospodin Hainberg, da su naime isti narodi i iste zemlje, u kojima je prije kultura cvala, pod koranom zamrli.

Uostalom bilo je civilizacija prije kršćanstva i izvan njega, ali to su bile civilizacije, da tako rečem, samo po formi, samo površne. Ove su civilizacije resile život viših razreda bogatstvom i umjetnošću, ali su u dubini duša i nadalje ostavljale divljaštvo, nečovječnost prema slabijima, robovima, ženama, bolesnicima i siromasima. Kršćanstvo je donijelo sasvim novo načelo: ljubav prema Bogu i ljubav prema svim ljudima u Bogu po Hristu. Ovaj unutarnji preobrat nije doduše jednim mahom uništio čvrstih rimskih uredbi, niti je odmah promijenio surovu prirodu barbara, ali je odmah pokažao svoj blagoslovni utjecaj: društvo je priveo do evanđeoskih ideala i zasijao pustoši zemaljske prekrasnim cvijećem blagotvornih institucija. Sve je bijednike i bolesnike kršćanstvo ljubazno privinulo na svoje grudi, slabe je štitilo od nepravda, priproste je poučavalo, krčilo je pustoši i unosilo u njih luč vjere i prosvjete. Tako je preobratilo rimsko carstvo, što je izumiralo, tako barbarske narode — a toga ni na pola nije učinila nijedna druga religija, a kamo li filozofija. I u tom smislu možemo reći s gospođicom Wilson, da samo kršćanstvo obraća.

H a i n b e r g: Vrlo dobro. Ali naša se rasprava cjepka u svakojaka pitanja. Ne dajemo gospodinu Devillu, da svoju misao razvije do konca, a ipak radoznali iščekujemo ovaj konac.

D e v i l l e: Molim, sve, što je dosele rečeno, spada na stvar. Sve nas ovo dovodi do zaključka, da je životni princip kršćanstva nešta sui generis, da je druge vrste nego što su principi ostalih religija ili ljudskih uredbi. No time smo, rekao bih, ogledali samo vanjštinu kršćanstva, njegovo širenje u povijesti čovječanstva. Sad bismo morali promatrati njegovu unutrašnjost, velike njegove dogme, njegovu nauku o ćudoređu, koja je urodila tolikom svetošću. Ali se bojim, da bi nas to zavelo predaleko — a možda i rascjepkalo.

Samo ću u opće primijetiti nešto o sadržaju kršćanstva, da uzmognem potpuno odgovoriti na prigovor gospodina Bielskoga i Leroya.

Gospoda su prigovorila, da se kršćanstvo sastoji od dijelova, koji se nalaze i u drugim religijama. Ja sam već rekao, odakle može da bude ova sličnost u pojedinim točkama. Sada dodajem, da baš u tom, rekao bih, komprehenzivnom karakteru kršćanstva vidim jedan dokaz više, da je baš kršćanstvo apsolutna religija. Promotri li se kršćanstvo izbliže, ne pokazuje se kao smjesa raznovrsnih sastavnih dijelova, nego kao divna jedinstvena cjelina, koja u sebi sjedinjuje sve, što se nalazi plemenita u pijesku i mulju ljudskih religija. Kršćanstvo se pokazuje kao meta, za kojom one sve očito ginu, a da je nikada ne dostignu, pa stoga i kao religija, koja velebnim načinom odgovara sveukupnim potrebama i zahtjevima ljudske duše.

Tako primjerice posljednji izražaj indijskoga genija, budizam, dolazi samo napola do istine. On upoznaje, da vidljivi svijet nije apsolutno dobro i istinito, ali iz toga izvodi krivi zaključak, da je »ništa« apsolutno. U praksi podaje ovo naučavanje samo na pô dobar životni nauk: mrtvenje tijela. Ova askeza utoliko naliči kršćanskoj, što oslobađa duh iz ropstva sjetila, no jer je spojena s očajnim vjerovanjem u nirvanu, pada u bezumno pretjerivanje, za koje kršćani ne znadu. Grčki genij dopire već dalje, jer naslućuje, da iza varave pojave prolaznih stvorova ima apsolutna dobrota i ljepota. Ali i on sustaje na pô puta. Umjesto da označi dužnosti čovjeka prema

apsolutnomu i tako između njega i čovjeka stvori živi snošaj, zadovoljava se apstraktnim promatranjima i napunja život veseljem nad odsjevom apsolutnoga u ljepoti stvorova. Upoznavši Boga, veli Pavao o njima, nijesu ga štovali kao Boga.

Ali ne samo ove pojedine filozofije, koje se tako visoko dižu, ne samo prvotne religije čovječanstva, o kojima smo prije govorili, nego i isti onaj niski politeizam, u koji kasnije zapade većina naroda, u takovu je snošaju prema kršćanstvu. Sama misao, da bogove umnože, čini se, da je potekla iz teškoće, što su Boga shvaćali kao biće samotno, nerodno. To je kao neko tamno naslućivanje otajstva presvetoga Trojstva, koje se imalo po kršćanstvu objaviti i ovu teškoću riješiti. Antropomorfizam, teofanije, bogojavljenja, silaženje bogova na zemlju — sve je to kao neki izražaj čeznuća, prošnje ljudskoga roda, e bi mu se Bog približio, e bi mu postao pristupačan, drugim riječima, sve je to neka žudnja za utjelovljenjem Riječi. Štovanje mrtvaca sadržaje kraj svega svoga praznovjerja i nezgrapnosti ipak uzvišeni jedan princip, a to je ulomak našega prekrasnoga dogmata o prekogrobnom životu. Same krvne i ljudske žrtve proistječu iz nekoga tamnoga čuvstva ili možda zastrtoga nekoga opominjanja prastarih predaja, što je ljudskomu rodu dalo naslućivati svoje stanje i potrebu, da se iz toga stanja izbavi.

Uzmite sada, gospodo moja, sve ove religije s ulomcima istine i ljepote, što su razasuti među nepreglednim mnoštvom zabluda, bajki i posvećenih opačina i grdoba. Stavite kraj ovih religija kršćanstvo s čistim njegovim posvećujućim moralom ljubavi, s njegovim dogmatima o vječnom Ocu, koji je beskrajno savršen, a ipak, jer je on Bog osobni, dokučiv je umu i srcu, s dogmatima o određenju čovjeka za vječno blaženstvo, što ga ima steći slobodnim djelovanjem, o Kristu, koji nas čudesnim združenjem Boga s prirodom čovječjom, koja nas približuje Bogu, a nas same diže nad zemlju... A sada prosudite, da li je ovo kršćanstvo među onim religijama kao jedna između njih, pa makar i najbolja, ili ne naliči li više originalu uz loše kopije, pravomu zlatu kraj krivoga, jednom riječi, nije li kršćanstvo takova religija, kakova mora biti ona, koju je Bog htio dati čovječanstvu.

M i s s W i l s o n: Nema sumnje, da je kršćanstvo ono, što čovječja duša traži.

D e v i l l e: U starih bijaše lijep običaj, da su dvojica, što su sklopili prijateljstvo, razbili kamenu pločicu zvanu tessera. Kad bi se nakon mnogo godina iza rastanka opet vidjeli, položili bi dijelove, koje su sačuvali, jedan uz drugi, pa bi po tom, što jedan posvema pristaje uz drugi, znali, da su prijatelji. Tako, gospodo moja, pristaje čovječja duša uz kršćanstvo. Tisuće je i tisuće godina tražila ona religiju, tražila je riješenje najviših pitanja, tražila je svezu s Bogom, koja bi joj odista odgovarala. Ona se hvatala svakojakih vjerskih mnijenja, petljanija i filozofija, ali jedna joj nije utišavala žeđe za istinom, druga joj je vrijeđala ćudoredno čuvstvo, — nijedna joj nije posvema odgovarala. Sjećate li se krasne one Psyhe u Napuljskom muzeju. Krasna je, ali veoma žalosno gleda na pod, kao da joj je nutrina skršena, slomljena. To je čovječja duša u davnini. Tek kad joj je podano kršćanstvo, osjetila je, da je sada udovoljeno i srcu i umu, da ova religija odgovara njezinu ćudorednomu osjećaju, njezinim čuvstvima, njezinim idealima o lijepom i dobrom, jednom riječju, da je kršćanstvo posvema prema njoj — dokaz, da je kršćanstvo ona druga polovica iste pločice i da je kao i ona proizašla iz ruku istoga tvorca. I ona je prionula svom snagom svoga bića uz kršćanstvo i u njem našla ushićenje i blaženstvo, kojega dosad nije poznavala. Promatrajte je sada na freskama katakomba, gdje kao oranta (žena, koja se moli) uzdignutim rukama i vedrim okom gleda u nebo, kao da hoće prema njemu poletjeti. Tako je slikahu, kad je našla kršćanstvo.

To, što je kršćanstvo tako primjereno čovječjoj duši, što odgovara težnjama i potrebama njezinim, uzrokom je njegovoj općenitosti. Među svim religijama i filozofijama ono jedino odgovara svim vremenima, svim zemljama, svim stupnjevima kulture. Kršćanstvo je bilo pristupačno robovima, privuklo je rafinirane duhove rimske aristokracije, a u isto je doba osvajalo srca sjevernih barbara, koji krenuše, da osvoje Rim. Kršćanstvo shvaćaju crnci i Mongoli, a dive mu se i duhovi, koji na pragu dvadesetoga stoljeća stoje na visini izobrazbe.

L e r o y: To dokazuje baš i ovaj naš razgovor.

D e v i l l e: Dva tisućljeća nijesu još za religiju možda dugo vrijeme, ali kršćanstvo je za to doba na svijetu doživjelo toliko promjena, naišlo na toliko različitih stepena barbarstva i kulture, a i danas još nailazi na njih tako često kod ljudi, kojima se obraća, te ima već više nego dovoljno dokaza za svoju općenitost. A moguća općenitost, koja, kako vidjesmo, proizlazi iz suglasja kršćanstva s bićem duše, opravdava očekivanje, da će kršćanstvo jednom doista postati općenita svjetska religija, kako je to jučer velečasni otac dokazivao.

B i e l s k i: A zašto onda toliko ljudi ne vjeruje, kad je kršćanstvo tako primjereno ljudskoj duši?

D e v i l l e: Jer u duši pored prirodnih i baš zato općenitih ljudskih potreba i težnja imade još i zahtjeva, nazora, želja pojedinih ili čitavih razreda, što donekle nastaju iz slučajnih prilika okoline. Općenitoj čežnji duše mora odgovarati religija, koja je od Boga, jer je ta religija druga polovica iste tesere; drugim čežnjama ne treba i ne može svima ona da odgovara. Razlog je tomu jednostavan: samovoljni zahtjevi i nazori različitih ljudi protuslovni su međusobno; nemoguće je, da jedna istina svim njima pristaje. Što nam više pođe za rukom, da proniknemo u dubine naše razumne prirode i da se oslobodimo časovitih predrasuda i mušica svoje okoline, to ćemo

se više uvjeriti, kako kršćanstvo odista odgovara čitavoj duši, razumu i srcu.

L e r o y: Srcu da, — ali razumu, to ste svakako odviše ustvrdili. Ili da bolje kažemo, donekle kršćanstvo prija razumu, a donekle ga odbija. Kršćanstvo zadivljuje razum svojom duševnom moći, začarava ga svojim uspjesima, kojih veličina ne stoji ni u kakovu snošaju prema neznatnim sredstvima. No kad zadivljeni i zatravljeni razum dođe do dogmata, koje mu kršćanstvo nalaže, da ih vjeruje, osjeća neku nesavladivu odvratnost. Zaista svaki izobraženi vjernik mora priznati, da ga stoji velike muke zatajiti svoj razum, e da uzmogne vjerovati.

S v e ć e n i k: Ne, gospodine Leroy, Bog ne će, da čovjek zataji svoj razum, ali hoće, da se čovječji um pred njim prigne. U pitagorejaca bijaše zadnji razlog kod svake rasprave: tako je rekao učitelj, αὐτὸς ἔφα. To je lijep, ali pretjeran znak poštivanja što su ga osjećali učenici za genij svoga učitelja. Nijednomu čovjeku ne pripada ovaka podložnost razuma, ali Bogu pripada, jer Bog je apsolutni razbor i istina. Čovječji um može tražiti, razumno ispitivati, je li Bog štogod objavio. No to mora čovjek činiti u poniznoj spremnosti, da će bez kritike vjerovati sve, u čemu nas je Bog dostojao da pouči. No događa se, — a u naše se doba događa veoma često — da razum krene obratnim putem. Namjeri li se na dogmat, za koji mu kažu, da je od Boga objavljena istina, hoće da tu istinu najprije podvrgne kritici, on hoće, da tu istinu izmjeri mjerilom svojih nazora i mnijenja i po tom da prosudi, da li ovaki dogmat uopće može Bog da objavi. Taki postupak izvraća odnošaj između stvora i Boga i može jedino da čovjeka udalji od Boga, a Boga od čovjeka.

Vi velite, da kršćanstvo zadivljuje razum svojim uspjesima. To baš i jest onaj sjaj nadprirodnih biljega, koji obasjava kršćansku nauku. Upravo tim je moguće kršćanskoj nauci, da razum uvjeri, da ona zaista potječe od Boga. Nadalje rekoste, da dogmat

odbija. Jest, kad razum krivo započinje, naime kad započinje s kritikom dogmata, ali ne, kad je spreman, kako i treba, da u poniznosti prihvati sve, što mu Bog zapovijeda, da vjeruje. Baš mu tada postaje sve začudo jasno, a duša osjeća onaj zanos, o kojem smo netom govorili. Prema nauci teologije djeluje pri svemu tomu i milost Božja. No postupak je razuma ipak sasvijem pametan, kao što je i u običnom životu razborito vjerovati riječima neke osobe, za koju smo uvjereni, da joj možemo i moramo vjerovati.

Ovako svoj razum podvrći Bogu u nekim je prilikama naporno, kad naime razum boluje od oholosti. Ova je bolest, na koju su gospoda u prijašnjim razgovorima svratila svoju pozornost, osobito obilježje našega vremena. No što slijedi odatle? U svako je doba čovjeka nešto stajalo, da vjeru prigrli ili čuva. Bog je uvijek tražio žrtve. Za Dioklecijana morao je čovjek, ako je htio biti kršćanin, ne samo odreći se svojih predrasuda, nego i imutak i život staviti na kocku. Danas, u doba duševne oholosti, kako je prekjučer rekla gospođica Wilson, mora čovjek razum prignuti pred Bogom.

Miss Wilson: Velečasni, ja već počinjem vjerovati, da se srce i razum mogu slagati u stvarima vjere. Ali zar se samo razum može o tom osvjedočiti, a srce ne? Vidite, mi sad raspravljamo pitanje, je li kršćanstvo od Boga objavljeno. Gospodin je Deville spominjao dokaze iz razuma, koje odista mi svi, ako možda i ne u jednakom stupnju, priznajemo veoma krepkima. No promotrimo sada ovo pitanje s obzirom na srce. Stavimo ovo pitanje: Možemo li željeti, da nam Bog objavi vjeru?

Opomenite se, što smo ovih dana čuli o sljepoći i bijedi ljudskoga roda u vjerskom pogledu, kako je uvijek kušao, ali uvijek uzalud, da se ćudoredno digne i da lutajući u mraku napipa Boga. Poslije svega toga bit će jasan odgovor, kako mi se čini. Čovječanstvo ne može ničega više željeti, nego da ga Bog pouči u vjeri.

A sad pitam ponovno: Možemo li prihvatiti, dopušta li nam naše srce, da pomislimo, da bi se Bog mogao obazreti na ovo bijedno ljudstvo, kojemu je otac, da bi ga on mogao gledati, kako luta tražeći njega, — a da mu ne bi htio pomoći, a da mu ne bi htio otkriti istinu? Meni se čini, da smo pitanje tim, što smo ga ovako stavili, već i riješili. Što mislite, gospodo?

Svećenik: Mi držimo, da je Vama, gospođice, Vaše srce bilo izvrstan vođ do istine. Ali budite uvjereni, da razum prati ove osjećaje srca, jer nas i on sili, da prihvatimo, e je u Boga srce. Odakle bi inače bilo u nas srca?

Ja idem za korak dalje i tvrdim, da je Bog mogao ljudima samo **jednu** religiju objaviti, jer od Boga može da dođe samo istina, a istina može da bude samo jedna. Bog je mogao nama malo po malo istinu objaviti, kad je od vremena do vremena davao novih nadahnuća, dok nam nije po Hristu poslao svu istinu. No time nam nije objavio različite religije, nego je dao, da se jedna religija postepeno razvija. — S druge su strane mogle poganske religije i filozofije da sačuvaju u dubokoj nutrinji svojoj pojedine ulomke pradavne objave, koja je dana čovječanstvu u njegovim počecima. Ti se ulomci prosjaju iz njih kao zlatne žilice iz gromade prostoga kamena, pa su i tako blagodat za bijedne poganske narode, no to su samo čestice jedine, prave, božanske religije. Više božanskih religija nema i ne može da ih bude, jer više bi religija moglo biti, kad bi bilo različitih nauka, no različite nauke posljedica su zablude, zabluda pak ne može da dolazi od Boga. — Odatle pak izvađam još jedan važan posljedak.

Na divnoj onoj slici, koju nam je ocrtao gospodin Deville, pričinilo nam se kršćanstvo usred svih drugih religija, unatoč prividnim sličnostima, zaista kao nešto posve drugo, različito, što se nije razvilo iz čovječanstva, već se ljudima odozgo daje, što ima sve biljege nebeskoga podrijetla i toga radi osvaja

dušu. Ako to još dostatno ne osvjedočuje čovjeka o božanstvenosti kršćanstva, sili ga barem na bezuvjetno priznanje, da je kršćanstvo najbolja između svih religija, što ih na zemlji ima.

H a i n b e r g: To je sigurno i mi smo to već odavna priznali.

S v e ć e n i k: Dobro dakle, kad se s druge strane, kako je rječito dokazala gospođica Wilson, naočigled ozbiljnih prilika, u kojima se čovječanstvo nalazi ne može posumnjati o tom, da se Bog na nj smilovao i objavio mu religiju, kad se nadalje, kako sam pokazao, ne može pomisliti, da bi Bog objavio ljudima više nego jednu religiju, mora svakako najbolja od svih religija, što opstoje, da bude ujedno ona jedna od Boga objavljena religija. Moraju dakle konačno i oni, koji isporedivši razne religije nađoše samo relativnu premoć kršćanstva, moraju bezuvjetno dopustiti, da je kršćanstvo apsolutna, božanska religija.

Odatle konačno slijedi, da ne možemo vjerovati, da će tijekom stoljeća neka nova, viša religija stupiti na mjesto kršćanstva ili da će kršćanstvo sâmo promijeniti svoju bit i osloboditi se dogmata, kako je zaželio gospodin Semenov. Istina, što dolazi od Boga, jest nepromjenljiva. Ne u kršćanstvu, nego u čovječanstvu valja da očekujemo promjena. Što se mene tiče, ja mislim, kako gospoda već znadu, da će ljudi kršćanstvo sve bolje shvatiti, sve ga više zavoljeti i sve se više prema njegovu uzoru preobrazivati.

A što Vi, gospodo, na to?

H a i n b e r g: Moram priznati gospodinu Devillu, da sam pobijeđen. Moja teškoća, onaj naime prolom u jedinstvu svijeta, bijaše neosnovana. Razabirem, da i teističko naziranje o svijetu pokazuje lijepo jedinstvo, koje bih rado htio dublje da proniknem.

S e m e n o v: Tko bi htio da dokaže božanstvenost kršćanstva, taj bi po mojem mnijenju morao

ostaviti na strani sve ovo, o čem su gospoda naširoko raspredala, i govoriti o Hristu.

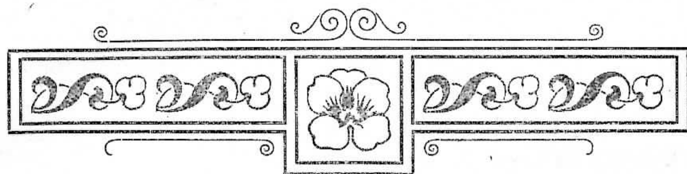
M i s s W i l s o n: Jest, to je istina! Zašto nijesmo došli na to?

L e r o y: Gospodin Semenov dugo je šutio, ali je zato sada i nešto veoma pametna rekao.

H a i n b e r g: To, što smo danas raspravljali, ima također svoju vrijednost, a razgovor o Hristu bit će također zanimljiv. No danas je već prekasno, te nije više vrijedno, da započnemo. Predlažem, da se odgodi na sjutra.

M i s s W i l s o n: Dobro, do sjutra, moja gospodo!

Peto veče.

Miss Wilson: Jamačno su gospoda poslije našega jučerašnjega razgovora nešto lijepa snivala.

Leroy: Kad smo se jučer rastali u nakani, da danas govorimo o Hristu, uzeo sam, da čitam evanđelje, što sam ga na sreću našao u svojoj sobi. Čini se, da ovdje u hotelima svuda imadu bibliju. Čitao sam do jutra. Kao književnik nastojao sam, da sebi, koliko je moguće, stvorim vjernu sliku o karakteru junaka ove čudovite knjige.

Miss Wilson: O, tad ste jamačno osjetili, da se ne može pomisliti ništa ljepšega, nego što je značaj Hristov.

Leroy: Možda ćete se začuditi, gospođice, kad Vam kažem, da mi je s književničkoga stajališta najviše udarilo u oči, što Isus nema nikakova značaja.

Miss Wilson: Kako to?

Leroy: Jest, barem je nešto u njega, što ne mogu drukčije označiti. Tko ima da crta značajeve, vrlo dobro znade, da svaki čovjek ima nekih osobitih biljega, koje se sastoje u tomu, što se neke njegove sile, energije ili svojstva silno ističu, a druga baš zato ostaju u pozadini. U tom, što se različito ističe i potiskuje svijetlo i tmina na dnu općenite ljudske prirode, označuje se psihička fiziognomija pojedinih ljudi. Nalazi li se što takova kod Hrista? Može li se kazati, da kod njega primjerice razum nadmašuje

čuvstvo ili čuvstvo razum? Da li je kod njega jača energija od mudrosti, ili mudrost od energije? Označuje li ga nježnost ili melankolija ili naprotiv prostodušje i nepristranost? Da li je on muž mišljenja ili muž djela? S koje ga god strane promatramo, odmah se osjećamo ponukanima, da tu stranu držimo za njegovu osobitu oznaku. No promatramo li ga oštrije, slušamo li ga dulje, opažamo naskoro, da su i sve druge strane isto tako odlične. I istih specifičnih oznaka njegove rase i njegova doba ne nalazim kod njega.

Da li je to zato, što mi o Hristu premalo znademo? Nipošto! Četiri evanđelja donose o njemu toliko potankosti i toliko njegovih rieči, te imade u povijesti jedva koji veliki muž, za kojega bismo imali toliko činjenica, da ga upoznamo.

Ja doduše ne mogu toga sebi protumačiti, ali izrijekom kažem, da tako jest. Kod toga mi dolazi na um, kako se slično zamijetilo s druge strane, naime sa stanovišta slikara. La Siceranne je to učinio u »Revue des Deux Mondes« u jednom zanimljivom članku o anahronizmu u umjetnosti. Baš zato, što u životu Isusovu nema oznaka, koje bi se pred drugima osobito isticale, tumači La Siceranne, kako je slikarima veoma teško, kad hoće da nacrtaju Hrista. Jedni ističu neke crte, n. pr. neslomivost volje time, da mu donja čeljust stoji naprijed; pronicavi duh prikazuju malenim očima, koje sitno proviruju ispod teških trepavica, kako je to Munkácsy učinio na svojoj slici »Hrist pred Pilatom«. Tim dolaze u očitu oprjeku s evanđeljem. Drugi izbjegavaju svaku posebnu oznaku i padaju u općenitu šablonu čovjeka, koji je bez topline i života. Tim se udaljuju još više od evanđeoske slike. Jer što je punije života, što je milije od pojave Hristove? I zato je, kaže La Siceranne, drhtala Leonardova ruka, kad je slikala Hristovo lice. Ne bijaše to samo religijozni neki strah, koji je uhvatio umjetnika, već je bila i bojazan, da ne će pogoditi pravi, živi izražaj, kojega ne ogra-

ničuju nikakove osobitosti, a koji bi Hristu morao podati.

Bielski: Kako možete, gospodine Leroy, kazati, da Hrist nema na sebi oznaka svoje rase? Ta svaka njegova riječ pokazuje očiti biljeg židovstva.

Leroy: Nipošto, gospodine Bielski! Semitski način govora i slike, što ih Hrist upotrebljava, nešto su posve formalno. I mi bismo sami tako govorili, da smo morali onim ljudima govoriti. Ali u značaju svome, u nazorima, u načinu mišljenja i osjećanja ne pokazuje Hrist ništa posebno židovskoga. Sokrat je u opisima svojih učenika skroz u svemu Grk; on s grčkim očima gleda u svijet. Cicero je Rimljanin i to Rimljanin svojega doba; njegovi nazori i sklonosti ne kreću se u dalnjoj ili u kakovoj drugoj sferi, nego li u sferi njegova naroda i njegova doba. Jednomu Židovu onoga vremena morao je ograničeni, jaki nacijonalizam još više stezati krug njegova mišljenja i osjećanja. Kod Isusa naprotiv sve se pričinja općenito ljudsko, rekli bismo uzvišeno nad mjesto i vrijeme, sve je jednako blizu svakomu vremenu i svakomu narodu. Gledajte, nas je ovdje slučajno gotovo toliko narodnosti, koliko i osoba. Tko je od nas kod čitanja evanđelja oćutio, da bi mu ovaj čovjek bio tuđ.

Bielski: A ipak je Renan u svojem djelu: »Život Isusov« dokazao, da se sve, što u njemu bijaše, razvilo iz elemenata galilejske svježosti pomiješane s učenošću Jeruzolimskom.

Hainberg: Ne govorite nam o Renanovu »Životu Isusovu«. To je roman, ali ne historički, jer ga je isprela mašta piščeva. Ali i kao književno djelo taj je roman bez vrijednosti, jer takav Hrist, kako ga je Renan skrpao, ne može da živi. To je živo protuslovlje. Od onoga »naivnoga neznalice«, koji na obalama jezera Tiberijadskoga traži svečane gozbe i za svoje sustolnike smišlja dražesne priče, ne može postati »mrki div«, koji u Jeruzolimu iznebuha pre-

uzima ulogu Mesije, dvoumnim je sredstvima brani i drži, a onda »ogorčen, što mu se suprote, daje se od svoje zle ćudi zanijeti na nepravedna djela«. Jedan od ovih dvaju likova nema i građe, da se ocrta drugi lik. A kako se mogu tobožnja čudesa, lažno pozivanje na podrijetlo Davidovo, drskost, da ga za života drže Bogom — a sve su to stvari, što ih Renan Hristu pripisuje — složiti s potpunom čistoćom značaja, kojoj se isti Renan kod njega divi, s ljubavlju k pravdi i istini, za koju Hrist živi i umire? Nesretno nastojanje piščevo, da ove oprjeke ublaži i pokrije, još jače ističu njihove krute protivštine. Jednom riječju: slika, koju je Renan htio o Hristu stvoriti, nije mu nimalo uspjela, ma da se je i te kako samovoljno služio tekstima i izvorima.

Leroy: Ja držim, da i sam Renan ne bi u kasnijim, zrelijim godinama svoje mladenačko djelo na novo potpisao. Možda bijaše i veseo, što je taj neizvedivi dio svoje zadaće tako rano svršio.

Hainberg: S pravom nazivljete ovaj posao neizvedivim. Ja sam se u svoje vrijeme dosta namučio, da otkrijem, da li se u evanđelju nalazi što od razvitka, što ga Renan Hristu pripisuje, pa sam na svoje čudo opazio, da kod Hrista nema ni ovoga, a i u opće nikakova razvitka ni napretka.

Kao mladi čovjek laća se on odmah divskoga duhovnoga djela, o kojemu nijedan čovjek i sanjati nije mogao. On to djelo nazivlje kraljevstvom Božjim na zemlji. To je u potpunoj oprjeci s političkom i isključivo narodnom mesijanskom idejom, koja je tada vladala u zemlji. To djelo može dakle očekivati samo poteškoće i zapreke od sve okoline. Kod toga, čini se, da mladi taj čovjek odmah potpuno spoznaje veličinu svoga poduzeća, i što je još više, on je stalan, da će uspjeti. Kod njega se u početku ne opaža nikakovo kolebanje, nikakova nesigurnost, kako se to na primjer očito opaža kod Muhameda. Odmah prvi dan kaže on Natanaelu, da će vidjeti nad njim nebo otvoreno i anđele, gdje silaze. Odmah prvi dan daje se

*

nazivati Sinom Božjim i kraljem Izraelovim. Jedno za drugim obećaje, da će se njegovo evanđelje propovijedati po cijeloj zemlji. A kad napokon svojim učenicima govori riječi, koje pobuđuju na začuđenje: »Idite, naučajte sve narode; ja sam s vama do svršetka svijeta« — nema u tome ništa što ne bi točno pristajalo k početku. Sokrat se nije ogriješio o preveliku čednost, a ipak je uvijek govorio, da ništa ne zna. Hrist uvijek govori, da znade i da svoju nauku ima od Oca svoga. U ovoj nauci pokazuju se posvuda i vazda iste moralne savršenosti i iste transcedentalne dogme. Tu nema, ja ponavljam, ni traga napretku i razvitku.

Za mene je to s filozofskoga i sa psihološkoga stanovišta nepojmljiva pojava. Dakako, još se uvijek može predmnijevati, da se u njemu morao nalaziti u opće neki razvitak, ali ova se predmnjeva ne može ni na koji način dokazati iz izvora, to jest iz evanđelja.

Semenov: Izvrsno! Mi smo doslije ustanovili samo, što je nemoguće. Jedan dokazuje, da se Hrist ne može opisati s literarnoga gledišta, drugi, da ga ne može prikazati kist, a treći, da ga sa psihološkoga stanovišta ne može shvatiti. Renan je upotrijebio svu svoju umjetnost, da ga »rekonstruira« i nije mu uspjelo. Može se nadodati, da je i Strauss sa svom svojom njemačkom učenosti imao isto tako malo sreće. Napokon je prije nekoliko godina filozof Renouvier u »Année philosophique« pokušao, da Hrista protumači s pomoću svih mogućih pomagala današnje kritike. Ja sam taj članak upravo gutao, ali moram priznati, da me je potpuno razočarao. Kršćanski moral, od kojega svijet već dvije tisuće godina živi, može Renouvier razumjeti samo tada, ako prihvati, da je Hrist držao, da je konac svijeta vrlo blizu, i da je ljudski rod poučavao ne u etici života, nego u etici blažene smrti! A koliko on osim toga unosi nezgrapnosti i ludorija u svoga Hrista, ne ću ni da izbrajam.

Što sve to znači? Možda je Hrist živo protuslovlje?

Deville: Stvar je jednostavna. Udarit ćemo o sama protuslovlja i neizvedive zadaće, ako Hrista držimo, crtamo, rišemo, tumačimo kao pukoga čovjeka. Ali ako mi toga sebi odmah u početku ne preuzmemo, već kušamo, da Hrista shvatimo u duhu kršćanstva, kao utjelovljeno božanstvo, kao apsolutnu savršenost, koja se u neznatnoj čovječjoj podobi objavljuje, ne ćemo naći više kakovu antinomiju, sve ćemo protumačiti jednostavno i razumljivo.

Sva opažanja i primjedbe, što su ih gospoda stavila, dovode logički do ovoga zaključka. Ograničenost je neizbrisivi biljeg stvora. Svaki čovjek može samo za neki određeni dio, samo po nekom određenom pravcu oživotvoriti ono, što je ljudskoj prirodi moguće. Moraju se dakle kod svakoga čovjeka neke duševne crte, neka svojstva istaknuti, a druge uzmaknuti. U tom je, kako je gospodin Leroy pravo kazao, bitnost individualnosti. Svatko je nužno čovjek svoga vremena i svoga naroda, jer se individualnost ne razvija iz ničesa, nego iz prilika mjesta i vremena. Pod njihovim se dojmom napunja duh i obrazuje. Zato ne može nijedan čovjek da bude u sebi svestrani ideal čovječanstva. Da to bude, morao bi on biti nešto više, nego tek jedan u skupu svih ljudi.

Ali ako Bog, apsolutna savršenost, uzima tijelo i objavljuje se u čovječjoj prilici, lako razumijemo, da se u tom čovjeku moraju očitovati sve savršenosti, koje ljudska priroda u opće može da ima, lako razumijemo, da ovaj čovjek mora biti svestrani, vječni ideal ljudstva. Mi možemo toga čovjeka promatrati, s koje god ga strane hoćemo, uvijek će nam se pričiniti, kako je gospodin Leroy dobro rekao, da je baš ta strana najodličnija, a to upravo zato, što u njemu imademo svestrani ideal. Ovaj čovjek ne može bitno napredovati niti se razvijati — što je gospodinu Hainbergu udarilo u oči — jer on donosi pu-

noću svoga znanja iz visine božanstva, a ne crpe ga iz svoje okoline. Zato u njegovu mišljenju i čuvstvovanju nema onoga jednostranoga obilježja, koje označuje narode i vijekove, pak je s toga on jednako blizu ljudima svih vremena i svih naroda. Svatko na njemu vidi i osjeća svoj ideal. On je univerzalan, ne u apstraktnom značenju kao prazna šablona, već u Platonskom značenju riječi, kao punoća svih svojstava, što ih ljudstvo djelomično imade.

Siromašna ljudska umjetnost je navikla, da kistom i perom karakterizuje individualnosti prema njihovim granicama i po onim dijelovima ideala, koji se u njima zrcale. Pred idealom samim, u kojemu, kako Pavao krepko kaže, »stanuje sva punoća božanstva tjelesno«, ona je kao izvan sebe i ne zna sebi pomoći.

Miss Wilson: Izvrsno, gospodine Deville! Božanstvo Hristovo doista razbija ljudske forme i prosjauje iz svake riječi evanđelja.

Bielski: Evanđelisti ga htjedoše očito učiniti Bogom — pa to i učiniše.

Deville: To je izgovor, gospodine Bielski, koji ništa ne tumači. Poznata riječ Rousseau-va o tom ostala je do današnjega dana istinita: Teže je, pomisliti, da su se četiri čovjeka dogovorila, da sastave takovu knjigu kao što je evanđelje, nego li prihvatiti, da je jedan u istinu bio junak ove knjige. Jest, danas je to nakon dubljega istraživanja evanđelja očevidnije nego li ikada.

Hainberg: Kad bi evanđelisti svoga junaka bili stvorili prema prijašnjemu dogovoru, bili bi se točnije sporazumjeli. Oni ne bi bili pali u stotinu malih razlika i protuslovlja, koja im Strauss zlobno spočitava. Eksegetu ove razlike doista prave teškoća, ali povjesničara i učenjaka ne priječe i najmanje, da kod sva četiri pisca opet nađe istu, izvrsno ocrtanu sliku. A to ne vrijedi samo za glavne stvari, koje složno izvješćuju, već i za sve one male crtice, što ih priopćuju. Ja primjerice ne znam, kako bi se dale

u sklad dovesti pojedinosti, što ih Matej, Luka i Ivan pripovijedaju o jutru uskrsnuća, ali to mi zadaje i malo brige, no znadem, da Matej ne pripisuje svojemu Hristu nijedne crte i nijedne riječi, što ne bi točno pristajala Hristu, kojega Luka i Ivan opisuju. Pri tom ipak čuva svaki od njih svoju autorsku individualnost, i svaki odaje neki osobiti interes za drugu stranu svoga predmeta. Ovo više formalno jedinstvo u ideji uz razliku u samom gradivu, koja barem na oko postoji, ne može nikako biti plod sporazumka, a kamo li samovoljnoga prikazivanja.

Svećenik: Za istinitost evanđelja ima, kako je poznato, posve kritičkih dokaza i to u većoj mjeri, nego za ikoje drugo povjesničko vrelo, a ti se dokazi svakim danom u rukama današnje znanosti množe.

Leroy: Velečasni oče, mi Vam poklanjamo dokaze. I bez njih je jasno, da evađelisti nijesu stvorili evanđeoskoga Hrista. Oni su svi Židovi, to se vidi očito iz njihova stila, pače i iz osobnoga njihova načina mišljenja. Kad bi bili morali Hrista pokazati prema svojemu razumu, oni bi ga bili za cijelo učinili ili vođom Židova, koji bi bio nadvladao pogane, ili — ako se to ne bi dalo s povjesničkih razloga — bili bi ga učinili tipičkim rabinom. Što je bio židovski rabin u ono vrijeme, znademo prilično dobro. Mi imamo u talmudu Hillelove, Gamalielove i Rabbi-Samuelove silhouette. Svi su ovi svadljivi brbljavci, koji paze samo na vanjske forme, razdražljivi branitelji odličnosti svoga puka nad ine narode, svi nazrijevaju u sitnicama svoga zakona osovinu svemira. Ova bi svojstva evanđelisti bili još povećali i od svake tuđe primjese očistili, da onda time Hrista svoje mašte zaodjenu. Ali za Hrista, kojega su oni zaista opisali, koji se stavlja nad subotu, koji razgovara sa Samaritankom, koji govori, da će u njegovu kraljevstvu pogani od istoka do zapada imati prednost pred sinovima Abrahamovim — jednom riječju, za Hrista, koji ima najšire srce na svijetu i

najopsežniji duh, koji je sa židovskim rabinom u krajnjoj oprjeci, za takova Hrista nijesu našli oni ljudi nikakove građe u okviru svojega mišljenja i težnja. Takovo je stvaranje sa stanovišta liberalne kritike upravo nemoguće.

S e m e n o v: Promatra li se stvar s druge strane, mislim, da bi evanđelisti, kad bi Hrista bili sami stvorili, iz njega bili načinili nekakova stoika. Oni bi svomu junaku, osobito kad bi ga bili htjeli napraviti Bogom, dali neslomivu stalnost, srčanost i samozataju, koja bi bila nepokolebiva poput pećine. To su svojstva, koja i obični ljudi umiju cijeniti: Justum et tenacem propositi virum ... impavidum ferient ruinae. Ali da on može uz to imati još i beskrajno lijepo čuvstvo, koje sažaljuje boli roda ljudskoga, da je ovaj Hrist, a da nije sašao sa svoje visine, dirnut nad propašću grada, što ga je unaprijed gledao, da on na grobu svojega prijatelja može plakati, da on djecu miluje i grli i sa carinicima sjeda za stô, da dopušta Magdaleni, da mu svojim suzama okvasi noge, pa njoj opršta grijehe, jer je ljubila mnogo, da je podoban svojim učenicima prati noge i da je u predvečerje rastanka od njih duboko ganut — to sve nijesu mogli evanđelisti u nikojem slučaju izmisliti, to im nikako nije moglo ni pasti na um.

A oni idu još i dalje. Oni se ne žacaju pripovijedati njegovu smrt na vješalima onoga doba. Možda će reći tko, da ih je na to prisilila notorna javnost glavne ove činjenice. Ali što ih je sililo, da govore o zaušnici, što mu ju je dao sluga, i o tolikim drugim potankostima, koje Hrista ponizuju? Kod učenika, koji učitelja svoga htjedoše učiniti Bogom, to se doista ne može shvatiti. No oni se još više usuđuju. Oni bez zabune pripovijedaju, da je ovaj junak prije svojega trpljenja postao tužan, da je svoga Oca molio, da ga poštedi, da ga je obuzela tjeskoba i — strah!! Gospodo moja, ja držim absurdnim još dalje sumnjati o objektivnosti evanđelistâ. Pripovijedanje ovakovih stvari moralo bi se doista starim kršćanima pričiniti nedokučljivim. Kod gnostika je to pobudilo velikih poruga i prigovora. Pa i doista se ne može to pripovijedanje protumačiti drukčije, nego da su činjenice ove istinite, a svjedoci, koji ih izvješćuju, da su do skrajnosti iskreni.

Doduše je takav Hrist, svestrani čovjek, gorostasan u svojoj slaboći, pun čuvstva a ipak dostojanstven, neizrecivo viši od jednoga bešćutnoga stoika. Mi to danas razumijemo, ili bolje, mi to ćutimo. Ali takav se Hrist ne da izmisliti.

M i s s W i l s o n: A kako bi mogli takovi ljudi izmisliti tako nedostižni ideal ljubavi, za koji nijesu našli oblika ni sadržaja u čitavoj starini? U starom vijeku nije ljubav sezala dalje od zidova rodnoga grada, a i sama ova domovinska ljubav bijaše prožeta ohološću, sebičnošću i mržnjom na strance. Hrist pokazuje svijetu svoje beskrajno široko srce, koje ljubi Oca, za čiju slavu živi, a u Ocu ljubi sve ljude, bližnje i daljnje, dobre i zle, svoje učenike kako i svoje neprijatelje. A kako je njegova ljubav usrdna, kako djelotvorna i požrtvovna, kako općenita! Svaku bijedu ljudsku ona ublažuje, sve njihove potrebe tjelesne i duševne ona umiruje. Da sve izreknem, morala bi ispripovjediti čitavo evanđelje, cijeli život Sina čovječjega, koji je samo niz dobročinstava, što ih je on danju i noću, umoran i gladan ljudima iskazivao, a da nije imao skrovišta, da nasloni glavu na počinak, dok nije prinio posljednju žrtvu, žrtvu svojega života. Kad čitam, da je na križu molio za svoje krvnike, a onda, da je svoju majku preporučio učeniku, zaista ne znam, što me više ishićuje: ondje lebdi on nada mnom kao poput neba visoki ideal, — a ovdje mislim, da mi je tako blizu, kao da ga se dotičem. On je najuzvišenija ali i najprirodnija čovječja slika, nedokučivo jedinstvo idealnosti i zbilje.

A ovaj ideal svoje ljubavi stavlja Hrist pred ljude i traži, da i oni jedan drugoga ljube, kako je on njih ljubio. Njegovi su zahtjevi u ovoj točki izvan-

redno visoki. On zapovijeda ljubiti Samaritanca kao i svoga suplemenika. Mi se moramo tako daleko zatajiti, da radije podnesemo nepravdu, nego da bližnjemu što na žao učinimo. Mi moramo pače i neprijatelja ljubiti i njemu dobro činiti. A da u svim, pa i u najbijednijim i najpokvarenijim bićima nađemo nešto, da ljubimo, smislio je on prelijepu zamjenu. Što učiniste jednomu od ovih najmanjih, veli on, meni učiniste; mene ste nahranili i zaodjeli, koliko god puta ste gladnomu podali hranu, a golu odijelo. Divnoga li umijeća ljubavi! A što je još čudnovatije, on je uspio i pokazao u povijesti, kako su gospoda jučer izvela, vanredno lijepi uspjeh.

A takovo čudo da je nastalo u glavama nekolicine židovskih pisaca!

Svećenik: Lako bi bilo dokazati, da se ono, što vrijedi o Hristovoj ljubavi, također mora kazati i o njegovoj mudrosti. Ona zadivljuje i učenike i neprijatelje. Na njoj se ne nalazi ništa od ograničenosti, koja svako ljudsko znanje označuje. Isto je tako i s njegovom ćudorednom svetošću, na kojoj se ne može otkriti i sjenka kakve ljage. Svi su ljudi grješnici, pa baš najsvetiji među njima to ponizno priznavaju. Svi se mole Bogu, da im oprosti njihove pogrješke. Jedini on, najponizniji od ljudi, nikad ne moli od Boga oproštenja ni za što i smjelo pozivlje ljude: »Tko će me od vas koriti za grijeh?« A tako je sa svakim drugim svojstvom, koje istražujemo na evanđeoskom Hristu. Svuda je nešto nedokučljivo, nigdje granice — jednom riječju, svuda prosjauje apsolutnost. Poradi toga nijesu mogli evanđelisti stvoriti ovu sliku, jer oni bijahu ljudi — a ova je slika božanska.

Hainberg: Ne može se tajiti, da svojstva, koja se na Hristu ističu, pobuđuju naše udivljenje. Ali beskonačnima ih možemo nazvati samo u veoma relativnom smislu. To su ipak još uvijek ljudska svojstva, ljudska dobrota, ustrpljivost i svetost, nipošto

beskonačna svojstva, kakova pripadaju apsolutnomu. O tomu, čini mi se, ne može biti nikakove sumnje.

Svećenik: Tu se dotakoste vrlo teškoga pitanja, otajstva Božjega utjelovljenja, dviju priroda u jednoj osobi. Međutim ja ću bez daljnjih razjašnjenja sa dvije riječi riješiti ovu točku, o kojoj se govori. Hrist kao čovjek svakako imade ljudska, ne u strogom smislu apsolutna svojstva. Ali i ova se svojstva pokazuju u takovoj punoći, u tako čistoj savršenosti, da isključuju mnijenje, kako je naša rasprava pokazala, da je ovo biće čisti čovječji individuum. Naprotiv nalaze ova svojstva, kako je gospodin Deville kazao, u kršćanskoj dogmi izvrsno razjašnjenje. Stvoritelj sam prisvojio je ovu ljudsku priliku i postao njezin pravi nosilac, zato se zrcali u njoj odsjev njegove savršenosti, koliko je to u ljudskoj prirodi moguće. Ali uz tako divna čovječja svojstva obasjavaju ovu prirodu ipak i apsolutne božanske savršenosti, u kojima se jasno otkriva božanski nosilac. Na ova čovječja usta govori jedno za drugim Božje sveznanje, ovim rukama čini svaki čas Božja svemogućnost čudesa.

Leroy: Ostavite se čudesa, velečasni oče. Ona mi omrazuju Hrista. Bez njih on mi je veći, ljepši, a osobito razumljiviji.

Svećenik: Čudesa da Vam Hrista omrazuju? Zašto? Odgovor je lagan: jer Vi shvaćate Hrista kao nada sve uzvišenoga čovjeka, a ne kao svemogućega Boga. Takovu Hristu ne pristaje dakako ni varanje samoga sebe ni varanje drugih tobožnjim čudesima. Priznajem, da Vam se sviđa Hrist, kako ga Vi shvaćate. Ali odakle imate ovoga Hrista bez čudesa? Gdje ga hoćete tražiti? U evanđelju?

Leroy: Izbrišite iz evanđelja sve nadprirodno, i ono, što preostane, to je moj Hrist.

Svećenik: Vaj, ništa ne će preostati, do najsamovoljnije izmišljotine fantazije.

Miss Wilson: Vi imate pravo, velečasni oče, od evanđeoskoga Hrista ne će preostati ništa više.

Svećenik: Molim, pripazite, kako je u evanđelju čitav život Hristov protkan čudesima. Njegovo je rođenje čudo. Njegovo se naučanje oslanja na čudesa. Na njih se Hrist uvijek pozivlje, kad zahtijeva vjeru u svoju nauku. I ovih čudesa čini on prema evanđelistima na stotine i tisuće. On je prolazio sve gradove i sela, kaže sveti Matej, naviješta evanđelje o kraljevstvu Božjem i iscjeljuje svaku bolest i svaku nevolju. Cijelo Markovo evanđelje jest samo opis putovanjâ ovoga čudotvorca. Bijeda u svim prilikama hiti k njemu, opkoljuje ga i ne daje mu i vremena, da se odmori i okrijepi. Na njegovu riječ bolesti bježe, kruh se umnaža, vjetar i valovi se utišavaju i mrtvi ustaju. On je prolazio, lijepo veli sv. Luka, i dijelio dobročinstva i iscjeljivao sve. A kad napokon ide u smrt, jasno unaprijed kaže, da će treći dan uskrsnuti, a poslije smrti se pokazuje u živom tijelu i daje se pipati. Čudesa su najuže srasla sa svim znamenitim crtama i činima ove veličanstvene pojave. Vi ste toliko lijepih stvari rekli o značaju Hristovu. S nama ste došli do zaključka, da evanđelisti nijesu mogli stvoriti ovakove osobe. A sada promislite, da je sve, što i Vas i nas na Hristu zadivljuje, u tijesnoj svezi s čudesima. Gdje mu je žao mnoštva naroda, umnaža čudesno kruh. Gdje svima, koji mu se približuju, dijeli dobročinstva, čini čudesa, da ozdrave. Gdje izbavlja preljubnicu, čita grijehe u dušama njenih tužitelja i bilježi ih na pijesku. Gdje pred sudačkom stolicom Kajfe otkriva veličinu svoje duše, prijeti se svojim dolaskom na oblacima nebeskim u dan sudnji. Jednom riječju: istrgnite iz listova evanđelja čudesa, sve će se raspasti, i ne će Vam ostati u rukama ništa nego odrpine bez saveza!

To bi bila šteta za svijet, zar ne? Ali to je i nemoguće. Ako su evanđelisti čudesa izmislili, izmislili su cijeloga Hrista, kojega mi poznamo. Što je Hrist

osim toga bio, da li je u opće živio, toga ne bismo mogli i približno pogoditi. I tako bismo opet dospjeli do one gluposti, koju smo već odbili, koju je teže shvatiti nego li sva čudesa: da su evanđelisti Hrista stvorili.

Deville: A zašto da se žacamo, gospodine Leroy, priznati čudesa Hristova? Jesu li ona za nas odvratna? Mi smo se već uvjerili, da razum ne vidi u čudu ništa nemoguće, čim samo dopustimo, da nad svijetom imade Bog. A naše srce, naša čuvstva, naše ćudoredno i estetično osjećanje, cijela naša duša ćuti, da ju čudesa Hristova pače privlače.

Čudesa, što ih čitamo u tako zvanim svetim knjigama drugih religija, jesu besmislene pustolovine bez ikakova saveza sa zbiljom. K tomu su često puna strahotnih divljaštva i protivnika svladavaju materijalnom silom. Indijske avatere Višnu i Šive su poznate kao tipovi razuzdane mašte i okrutnosti. O ozbiljnom Zoroastru čitamo, da je zasadio cipresu, koja je u nekoliko dana tako uzrasla, te je kralj Vistaspa pod njezinom krošnjom sazidao sjajan dvor. Za mudroga Budhu vele, da je načinio 500 brodova iz vatre. Jednoga zmaja, koji je sipao vatru, stavio je on u svoju prosjačku torbu. Takove proizvode stvara čovječja mašta, kad ostavi tlo zbilje i sama ode u carstvo priča. No čudesa Hristova sva su razumna, lijepa, privlačiva. Sva su ona bez iznimke dobročinstva i ne idu nikada za materijalnom koristi čudotvorca, nego uvijek za tim, da olakšaju ljudske nevolje. Njima je samo do toga, da protivnika moralno uvjere.

Čudesa, što ih ljudi smišljaju pa i ona, što ih svojim obožavanim herojima pripisuju — u zbilji ili u opisu imadu uvijek dobru dozu šarlatanstva. Sve prilike djeluju kao kulise, govori su proračunani za publiku, sve ide svijesno ili po nagonu za tim, da ono, što je čudnovato u pojavi, pokaže u što jačem svijetlu. Evo Vas uzimam za svjedoka, gospodine Leroy! Vi ste književnik i baš ste pročitali evan-

đelje — imade li u čudesima Hristovim i najmanje šarlatanstva?

L e r o y: Ne, doista, u njima nema i traga šarlatanstvu.

D e v i l l e: Hrist je tako čedan, te gotovo nastoji svoja čudesa prikriti. On zabranjuje svojim učenicima o tom govoriti, uklanja nepotrebne svjedoke i umanjuje djela, što ih hoće da čini. Kad ga vode k mrtvoj kćeri Jairovoj, nalazi punu sobu ljudi, gdje plaču. Ne plačite, reče, jer djevojka nije mrtva, nego spava. I podsmijevahu mu se, dodaje evanđelist, jer su znali, da je dijete umrlo. Ali on naloži, da svi osim roditelja izađu, stupi u sobu, primi djevojku za ruku i ona ustade. Da li se tako vlada jedan šarlatan?

Zapravo se mora kazati, da Hrist svoja čudesa isto tako malo sakriva, kao što ih iznosi na javu. On ih tvori tako jednostavno, tako mirno kao da su to posve svagdašnje stvari. Jednom riječju, Hrist tvori najveća čudesa na najprirodniji na svijetu način. On daje slijepima vid, mrtvima život, kao mi kad pružamo djetetu krušku — dokaz, da mu je nadprirodna moć tako vlastita i imanentna, kako je nama vlastita naša priroda. Ovo prirodno u čudesnom ne da se u životu hiniti, kako to svaki osjeća, pa pisci kao što su evanđelisti ne bi mogli na to doći, da ih nijesu vidjeli. Gospodin Leroy će sam to potvrditi.

L e r o y: Ne tajim, da se nalazim pred zagonetkom, koja mi je nerazrješiva.

M i s s W i l s o n: Gospodine Leroy, ako Vas ono, to je silno u čudotvornoj moći Hristovoj, odbija, promatrajmo ovu moć s druge strane, gledajmo, koliko je ograničena i nemoćna. Meni je to veoma udarilo u oči, kad sam jednom čitala nešto o tom u nekoj anonimnoj engleskoj knjizi. Hrist pokazuje nadprirodnu moć, zapovijeda bolestima i elementima — a ljudi ne bježe od njega, ne boje se, da ga salete, da mu postanu dosadni, oni se pače usuđuju raditi mu o glavi! Kako je to moguće? Možda su se ga u početku bojali kao ono Gerazenci, koji ga, kad vidješe čudo, moljahu, neka ostavi njihov kraj. Ali se brzo uvjeriše, da se ova moć, koja bijaše tako silna za dobro drugih, za njega samoga činila nejakom i slabom. Onaj čudotvorac, na čiju riječ hromi hodaju, sâm sjeda umoran kod izvora Jakovljeva; on, koji umnaža hljeb, sâm je gladan i šalje u grad svoje učenike, da kupe hranu. Nikada ne čini on čuda, da sebe obrani ili da kazni, makar su to proroci, a i sami apostoli katkad učinili. Samo jedan jedini put pokazuje on, da imade moć i uništiti, ali za to odabire — kako to odgovara nježnomu čuvstvu njegova srca — biće bez čuvstva, jednu smokvu, koja na njegovu zapovijed usahnu. Tu vidimo dakle neograničenu, strašnu moć, ali moć, koju njegova vlastita dobrota sapinje i razoružava, a izručuje je ljudima.

I to je nešto, što svakako savladava ljudsku masu, pa ako to nije najveće, a ono je sigurno najljepše čudo.

S v e ć e n i k: Tako je. Oznaka čudesa Hristovih, kako ste je Vi, gospođice, a i Vi, gospodine Deville, prikazali, vrlo je zgodna i jedra. Nadprirodna moć, što je licemjeri sebi pripisuju, izgleda posve drukčije nego ona, koju Bog katkada podjeljuje svecima, a opet drukčije izgleda ona, što je kao svoju ima Bog, koji je postao čovjekom. Kod prvih se opaža, kako su gospoda pravo kazala, neka osobita poza, neka nadutost. U drugih je ponizno nepouzdavanje u sebe, oni se mole puni srdačnoga žara, da im Bog bude milostiv, zabrinuti su, da mu se dade svaka čast. Kad Petar hoće Tabitu na život probuditi, moli se na koljenima kraj mrtvoga tijela; Pavao uz tihu prošnju zagrli svojim rukama mrtvo tijelo mladića, koji se bio u Troadi strmoglavio s prozora. Kod Hrista nema ni fizičkoga ni moralnoga napora. Obično ne priziva ni nebeskoga Oca. No čini li to, kao kod uskrisenja Lazarova, njegova je molitva samo zahvala. Svoja čudesa nazivlje on djelima svoga Oca, da označi nji-

hovu božanstvenost, ali isto tako i češće još nazivlje ih svojim djelima. Katkada ih tvori, gdje se dotiče, i očituje time moć svoga tijela, koja oživljuje, ali najviše ih tvori samom riječju, zapovijeđu: on zapovijeda bolestima, zapovijeda oluji i moru, zapovijeda smrti. On tu živo podsjeća na govor Stvoriteljev: Neka bude svijetlo — neka bude svod — neka se pokaže kopno — i bi tako. Zapovijed je u ljudskom govoru zapravo izražaj stvaralačkoga djela, a to je opet čin svemoguće volje. Čudesa su Hristova s tim djelom u istom redu.

H a i n b e r g: Vi dakle, velečasni oče, mislite, da su čudesa Hristova strogi dokaz za njegovo božanstvo?

S v e ć e n i k: Ja mislim, da način, kako Hrist tvori čudesa, može biti vlastit samo božanskoj osobi.

M i s s W i l s o n: Meni se čini, ako i ne gledamo na njegova čudesa, da iz svake gotovo njegove riječi u evanđelju, ako se uzme sama za sebe, odsijeva zraka božanstva i da je ovakova riječ u ustima jednostavnoga čovjeka upravo nemoguća. Koji bi čovjek mogao reći, što je n. pr. Hrist rekao Marti, kad je plakala na grobu brata svoga: Ja sam uskrsnuće i život, tko u mene vjeruje živjet će, ako je i mrtav? Iz čijih bi usta, ili čijim bi duhom mogle ozvanjati riječi: Ja sam došao na svijet kao svijetlo, da nitko, koji u mene vjeruje, ne ostane u tami? Ili divne njegove riječi o blaženstvima, kojima otkriva sve vrsti nadčovječne veličine, kojih nije prije svijet ni po imenu poznavao? Ili nerazumljivo i na ljudsku nezgodno obećanje, što ga je dao na rastanku svojim učenicima: U svijetu ćete imati tjeskobu, izgonit će vas iz sinagogâ, bičovat će vas i ubijati — ali se uzdajte, ja nadvladah svijet? Ja ne mogu pravo izreći, što osjećam, ali sam uvjerena, da je u tim riječima neograničena mudrost, moć, veličanstvo, koje nadilazi sve, što je ljudsko, što je stvoreno.

D e v i l l e: Pravo imate, gospođice. U takovim se riječima Hristovim krije elemenat neograničenosti, ali nije svakomu dano, da to vidi, a onomu, koji toga ne vidi, ne može se protumačiti, jer mi nemamo zgodnijih riječi za to. No ipak se svatko može bar u povijesnim posljedicama ovih riječi uvjeriti, da se u njima nalazi nešto božansko. Od kakova su dojma bile riječi najvećih umnika čovječanstva? A bile su te riječi tek varavo svijetlo, koje je za čas svijetlilo, a da nije grijalo i na život budilo. A Hristova je riječ svaka bila plodonosna, svaka je podavala života. U tijeku povijesti možemo zamijetiti, kako je svaka pojedina riječ nikla i donijela plod. Iz jedne nikoše mučenici, iz druge djevice, iz treće blagotvorne uredbe. Iz jedne se razvio svojedobno osnovni zakon svih ljudskih uredbi, da se ono, što je carevo, luči od onoga, što je Božje, a iz druge proizlazi danas barem i d e j a o bratstvu svih ljudi. A tko može kazati, koliko će još cvjetova i plodova za čovječanstvo iz ovoga sjemena proklijati?

M i s s W i l s o n: Vrlo dobro; ali ja ostajem kod toga, da se riječi Hristove svakomu, koji ih hoće da pronikne, pokazuju božanskima. Molim Vas, nije li očito božanska riječ, kad nam on zapovijeda, da ga nada sve ljubimo? Ljudi nam zapovijedaju, da ih slušamo, sile nas, da ih se bojimo, katkada hoće, da ih ljubimo. Ali zar oni to zapovijedaju? Da li bi takova zapovijed imala smisla? A što bismo istom kazali o čovjeku, koji bi od svih ljudi tražio ljubav nada sve? To nije samo hula na Boga, nego mahnitost, koja nijednomu čovjeku ne može pasti na um. A eto baš ovakovu ljubav traži Hrist: Koji ljubi oca ili mater većma nego mene, nije mene dostojan; i koji ljubi sina ili kćer većma nego mene, nije mene dostojan. A još odlučnije traži kod jednoga drugoga evanđeliste, da ima nestati svake prirodne ljubavi, i gotovo se pretvoriti u mržnju pred najvišom ljubavi, koja njemu pripada.

S v e ć e n i k: Ja držim s Vama, gospođice. Ja mislim, da će se čovjek to bolje uvjeriti o božanskim riječima Hristovim, što dublje zaroni u evanđelje. K tomu dodajem također i to, čemu će se gospoda možda čuditi, da Hrist sam o sebi govori, da je Bog. Vi morate znati, da je golema razlika, da li je tko takovo što ustvrdio pred poganima ili pred monoteističkim Židovima. U poganstvu je bilo vladara, koji zatravljeni od svoje silne moći, prisvajahu sebi božansku čast. To bijaše hula na Boga i mahnitost, ali se moglo još uvijek reći, da biti Bog prema poganskom shvaćanju znači samo biti jedan između mnogo bogova i biti nešto više od ljudi. Ali kod Židova, koji bijahu monoteisti, koji poput nas poimahu Boga kao stvoritelja neizmjerne savršenosti, izdavati se za Boga, zahtijevati, da ga štuju kao Boga, to je ideja tako neizrecivo visoka, tako neizmjerno velika, te je nemoguće i pomisliti, da bi se našao puki čovjek tako smion, tako strašno ohol, tako neponjatno drzak, koji bi se usudio takovo što učiniti. Groza hvata čovjeka nad tako strašnom pomisli!

S e m e n o v: Oprostite, da tu protuslovim. Što bijaše Hrist, ne znam. To je sigurno, da on nije bio biće poput nas. Također ne dvojim, da je imao nadprirodnu moć, koju je upotrebljavao za dobro ljudstva, ali time još ipak nije o sebi kazao, da je Bog.

S v e ć e n i k: Vidite, ovako čitate evanđelje vi, gospodo novokršćani, Tolstojevci i tutti quanti. Vi vadite iz evanđelja moral, koji imade tu prednost, da Vam se sviđa, ali dogmu, koja ipak u evanđelju zaprema toliko i takovo mjesto, te je u njemu temelj čitave zgrade, kostur organizma, toga ne ćete u evanđelju da nađete. Hrist često propovijeda ljubav, zacijelo, ali još češće traži i propovijeda on vjeru. Osobito o svojem božanstvu govori Hrist gotovo na svakoj stranici evanđelja, a govori učenicima, puku, farizejima. A kako im govori? Na najrazumljiviji način, što ga može biti. Mi bismo možda voljeli, da im je rekao: Ja sam Bog. No pomislimo, što

bi se bilo dogodilo, da je stao tako tvrditi! To bi bile razorne riječi, blistave poput podnevnih sunčanih zraka za slabo oko, pa bi ga svi njegovi slušatelji morali zlo razumjeti. Pogani, koji su također katkada slušali govore Hristove, morali bi bili misliti, da se on drži za jednoga od mnogo bogova. Židovi, koji, kako rekosmo, bijahu monoteisti, jamačno bi bili pomislili, da ovaj čovjek ili poriče Božje jedinstvo ili bezumno huli na najviše biće, koje je na nebu.

U nedostižnoj mudrosti objavlja Hrist ovu istinu malo po malo. On govori o svom snošaju prema nebeskomu Ocu, kojega njegovi slušatelji već poznavahu, pa tako razumiju, da on niti otimlje Ocu božanstva niti sebi drugo božanstvo pripisuje, nego isto ono, što ga posjeduje Otac i što ga saopćuje Sinu, kojega je rodio od vijeka. Ponajprije se on nazivlje Sinom ovoga Oca, Sinom Božjim. Ako se u početku i nije nalazio nikakav dublji smisao u tom imenu, jer sveto Pismo nazivlje pravednike u opće djecom Božjom, moralo se ipak doskora pokazati, da se on ne nazivlje Sinom Božjim u tom moralnom značenju, nego u drugom, njemu vlastitom, pravom značenju. U početku bijaše to za Židove nešto nečuveno. U cijelom svetom Pismu nema primjera, da bi koja osoba osim Hrista bila nazvana sinom Božjim. Nešto je drugo, kad se veli u množini: djeca Božja, sinovi Božji; to već samo po sebi upućuje monoteistu na slikovno značenje. K tomu Hrist nikada ne obuhvata jednom zajedničkom oznakom svoj i naš odnošaj prema Ocu, premda često govori o sebi kao Sinu Božjem, a i o nama kao sinovima Božjim. On kaže često »moj Otac«, kaže i »vaš Otac«, ali nikad »naš Otac«. On veli: »Budite djeca vašega Oca«, nikad: »mi smo djeca«, jer on razumijeva djetinjstvo u dvostrukom, posve različitom smislu.

M i s s W i l s o n: Ali on ipak moli: »Oče naš«.

S v e ć e n i k: On to ne moli s nama, nego nam tako zapovijeda moliti: Ovako dakle molite se vi: Oče naš.... Svakako je morao biti vrlo jasan način,

kako je Hrist označivao sebe kao Sina Božjega za razliku od nas. Tä čitamo u evanđelju, da su Židovi tražili, da ga ubiju, jer je Boga nazvao svojim ocem i njemu se izjednačio.

L e r o y: To je moglo biti nesporazumljenje.

S v e ć e n i k: Kako se iz mnogih mjesta evanđelja vidi, običavao je Hrist znamenite stvari objasniti, ako bi ga slušatelji krivo razumjeli. Ali to, gdje bi najstrože bio dužan da objasni, da su ga krivo razumjeli, to on sve jače potkrepljivaše. Kako se primjerice vladao prema znamenitoj ispovijesti Petrovoj, radi koje je Petar zavrijedio, da postane pećinom crkve? Na pitanje Hristovo, za koga ljudi njega drže, odgovoriše apostoli, da ga drže za jednoga od proroka, dakle za slugu Božjega, za dijete Božje u moralnom znamenovanju. Ali na pitanje, što oni sami o njemu misle, odgovori Petar: Ti si Hrist, Sin Boga živoga. I Hrist ne ispravlja i najmanje na ovim riječima. Pače on ih svečano potvrđuje. On izjavlja, da ova ispovijest nema drugoga vrela nego nadahnuće nebeskoga Oca i nagrađuje Petra izvanrednim darovima.

S e m e n o v: Ja priznajem, da biti sinom Božjim, što Hrist sebi prisvaja, jest nešto posve osobito, čime se on potpuno razlikuje od ljudi. Ali zašto mora on biti, kako vi teolozi hoćete, posve jedno s Ocem i sam Bog?

S v e ć e n i k: Jer Hrist potanko i jasno razlaže, u čemu je i kako on Sin Božji. On redom sebi pripisuje najbitnija svojstva Božja i govori, kako sam prije kazao, da ih je od Oca primio i s njim zajedno da ih posjeduje. Tako on sebi pripisuje vječnost, kad veli Židovima: Prije nego bi Abraham, ja jesam. Oni su držali to za hulu na Boga i htjedoše ga kamenovati. Pred svoju smrt govori Ocu: Proslavi me slavom, koju sam imao kod Tebe, prije nego svijet bi! Pripisuje sebi svemogućnost, kad veli: Kaošto Otac uskrisuje mrtve i oživljava ih, tako i Sin oživljava,

koga hoće. K tomu govori izrično, da njemu, Sinu, ne pripada nijedno djelovanje, koje bi bilo razlučeno od Oca. Znanje, moć, i sve djelovanje ima Sin od Oca. Možda bismo mogli ovdje dobiti sv. Pismo, pak bismo pogledali sam tekst.

D e v i l l e: Ja imam bibliju. Molim!

S v e ć e n i k: Otvorimo na primjer petu glavu sv. Ivana. Hrist je baš u subotu izliječio bolesnika na jezeru Betsaida i zapovjedio mu, da odnese svoj krevet. Židovi se smućuju s toga čina, koji smatraju oskvrnućem subote. Na to im Hrist kaže: »Otac moj do sada radi, i ja radim.« Kod tih riječi razumjeli su Židovi tako dobro, da Hrist istovjetuje svoje djelovanje s djelovanjem Božjim, te mi namah dalje čitamo, što sam ja već malo prije spomenuo: »Zato još više gledahu Židovi, da ga ubiju, što ne samo prestupljaše subotu, nego i Ocem svojim nazivaše Boga, građeći se jednak Bogu«. Hrist im na to odgovori, da oni ne bi mogli pokuditi njegovo djelovanje, a da ne bi pokudili Boga, čiji bi štovatelji ipak htjeli biti, i to stoga, što on, Sin, bez Oca ništa ne radi i ne može da radi: »Zaista, zaista, vam kažem: Sin ne može ništa činiti sam od sebe, nego što vidi, da Otac čini; jer što on čini, to i Sin čini onako«. I samu vlast mrtve uskrisivati, to najviše očitovanje svemoći, posjeduje on zajedno s Ocem: »Jer kaošto Otac podiže mrtve i oživljuje, tako i Sin koje hoće oživljuje«. A da oni ne bi mislili, da ima dvostruka svemoć, dvostruko božanstvo, Očevo i njegovo vlastito, izjavljuje im izrijekom, da Božje svojstvo, da je izvor i darivalac života, prelazi od Oca na Sina: »Mrtvi će čuti glas Sina Božjega; i koji budu čuli, živjet će. Jer kaošto Otac ima život u sebi, tako dade i Sinu, da ima život u sebi«.

Nije li ovaj izražaj njegova jedinstva s Bogom Ocem još dosta jasan? Mora li nam Hrist jasnim riječima reći, da je on jedno s Ocem, da je on u Ocu i Otac u njemu? No gledajte, treba da samo par

listova okrenemo, da u desetoj glavi sve to riječ po riječ nađemo. Tu iznosi Hrist nauku o dobrom pastiru i završuje sa zaključkom: Nitko ne će mojih ovaca oteti iz ruku mojih, jer ih nitko ne može oteti vlasti moga Oca, koji je Bog, a ja i Otac jedno smo. »Ja im dajem život vječni, i ne će izginuti nikada, i ne će ih oteti nitko iz ruke moje. Otac moj što mi dade, veće je od svega; i nitko ne može oteti iz ruke Oca mojega: Ja i Otac jedno smo«. Tada opet uzeše Židovi kamenje, poradi »hule na Boga«, kako oni rekoše: »jer ti, čovjek budući, sam se gradiš Bog«. Hrist toga ne poriče, nego im pokazuje ponajprije a minori, da su se prebrzo dali zavesti, a onda opetuje svoju tvrdnju: »Otac je u meni, i ja sam u Ocu«. Kako to Židovi čuše, kušaju opet, da ga uhvate — »ali im se izmače iz ruku«.

A sada prijeđimo na neprispodobivo krasni oprosni govor kod zadnje večere, koji se i apostola — a i nas — doimlje, da Hrist ovdje sve jasno govori, bez poredbi, i slika. Tu daje on uzvišenu nauku o ljubavi, ali ne zaboravlja ni vjere, on ne taji, da je u božanstvu jedno s Ocem.

Čitam početak četrnaeste glave: »Vjerujte u Boga, i u mene vjerujte«. Samo Bog ima pravo zahtijevati, da se u nj vjeruje, jer je samo Bog predmet religijoznoga vjerovanja. Hrist dakle ovdje prisvaja sebi Božja prava, kad zahtijeva, da se u nj vjeruje. To je on već stotinu puta učinio. Gotovo prije svakoga ozdravljenja pita: »Vjeruješ li?« »Vjeruješ li u Sina Božjega?« Ovdje stavlja osim toga izrično vjeru, koju za sebe traži, uz vjeru u Boga. — U istom redu sa zahtjevom vjere stoji i zahtjev ljubavi nada sve, o kojoj je govorila gospođica Wilson, a ova je također dokaz, da Hrist sebi pripisuje božansku čast.

D e v i l l e: Ja bih spomenuo, da je isto tako isključivo pravo Božje čast, da mu se ljudi klanjaju. Najveći sveci su takovu čast s užasom od sebe otklonili, tako Pavao i Barnaba u Lystri, isto tako anđel kod Danijela i u apokalipsi. Hrist prema riječima evanđelja prihvaća češće ovo štovanje i hvali ga. Da, on izjavlja svečano, da ima pravo na isto poklonstvo kao i Bog Otac: »da svi poštuju Sina«, kaže on, »kako poštuju Oca«.

M i s s W i l s o n: Ja nijesam nikakav teolog, ali vjerujem, da isto tako jedino Bogu pripada opraštati grijehe, dijeliti vječni život, stanovati u duši pravednikovoj. Sve ovo Hrist prisvaja sebi. S puninom svoje vlasti, da, i ne zamoljen za to, oprašta on uzetomu i Magdaleni njihove grijehe. O svojim izabranim ovcama veli, kako smo upravo malo prije čuli, da im daje život vječni. Stanovanje u dušama pripisuje sebi i Ocu prekrasnim riječima na posljednjoj večeri: »Ako tko ljubi mene, riječ će moju držati, i Otac moj ljubit će njega, i k njemu ćemo doći i kod njega ćemo se nastaniti«.

H a i n b e r g: Izraz »riječ će moju držati« opominje me kao pravnika, da se Hrist kao zakonodavac očevidno stavlja nad zakon Mojsijev, koji su Židovi ipak smatrali zakonom Božjim. Pripazite samo na ton, kojim on u besjedi na gori govori: »Čuli ste, da je rečeno starima... ali ja vam kažem...« Na oko samo nadopunja zakon, ali njegovo tumačenje nije nipošto tumačenje jednostavnoga tumača, nego zakonodavca. Da, kad mu jednom farizeji dosađivahu naredbom o svetkovanju subote, reče im jasno: »Sin je čovječji gospodar i subote!«

S v e ć e n i k: Jednom riječju: Hrist pripisuje sebi sva Božja prava. Kako bismo mogli tuj dvoumiti, da on pripisuje sebi i božanstvo? Ali vratimo se još jednom k našoj glavi o posljednjoj večeri. Poslije one zapovijedi, da vjeruju, reče Filip Hristu: »Gospodine, pokaži nam Oca, i dosta nam je«. Hrist odgovara: »Toliko sam vrijeme s vama, pa me ne poznaste? Filipe, koji vidi mene, vidi i Oca. Kako ti govoriš? Pokaži nam Oca? Zar ne vjerujete, da sam ja u Ocu, i da je Otac u meni? Riječi, koje Vam ja govorim, ne govorim od sebe, nego Otac, koji ostaje u meni,

on tvori djela«, t. j. čudesa, koja potvrđuju istinitost mojih riječi: »Ne vjerujete li, da sam ja u Ocu i da je Otac u meni? Barem poradi djela samih vjerujte«. Napokon govori o Duhu svetomu, koji će poslije njegova odlaska učenike tješiti, i kaže da ovaj tješitelj izlazi od Oca, pa zato i od njega prima. Jer, veli on, »sve, što ima Otac, moje je«. Može li se jedinstvo u Božjoj prirodi jasnije izraziti, nego li je to u ovim riječima?

Kad je tako Hrist na svaki način do potpune jasnoće razložio, u kojem se smislu on nazivlje Sinom Božjim, postaje razumljiva velika drama, što se pred sudačkom stolicom Kajfinom odigrala. Hrist stajaše kao optuženik pred sinedrijem, tadanjem najvišim sudištem. Veliki svećenik upita ga službeno: »Zaklinjem te živim Bogom, da nam kažeš, jesi li ti Hrist, Sin Božji?« A Isus mu odgovori: »Ja jesam« — i odmah nadoveže, da će istoga Sina čovječjega, kojemu danas sude, vidjeti s desne strane sile Božje, kad dođe suditi svijetu.

O značenju ove ispovijesti nije se moglo sumnjati. Oni su morali ili pasti na koljena ili od užasa nad strašnom hulom na Boga razderati svoje odijelo i zlikovca po zakonu na smrt odsuditi. Najviše židovsko sudište odluči, da ga odsudi i Isus ide na smrt baš zato, što se izdaje za Sina Božjega, jer se izdaje za Boga od Boga. To je formalno pravni i istiniti uzrok njegove smrti. Ova tvrdnja, koju je za svoga života uvijek ponavljao, raspirila je, kako vidjesmo, jarost židovskih starješina, koja je Hristu priredila zadnji udarac. I ista tvrdnja dovela ga do njegove smrtne osude, kad ju je pred sinedrijem svečano još jednom izrekao. — Sada nema više nitko prava sumnjati, da je Hrist tvrdio svoje božanstvo, kad je za tu tvrdnju umro.

S e m e n o v: Što ću ja bijednik započeti sada s tim Hristom, koji se ne da oprati, da je zahtijevao čast božansku. Ja sam ga štovao i ljubio kao čudovište čovječanstva — a sad mi ga otimate iz srca, iz duše!...

L e r o y: Već četvrt sata ja isto mislim — a sada počinjem shvaćati, zašto su neki očajno pokušali, da čitavo biće Hristovo uvrste među mite i tako pred njim zadobe mir. Ali ja znam dobro — to im ne ide za rukom.

S v e ć e n i k: Ne, moja gospodo, mi vam ne činimo krivo. Mi trgamo iz Vašega srca sliku kumira, koju ste sami stvorili, a dajemo Vam za to Boga, u kojemu nalazite više od mira, u kojemu nalazite sreću. Nemojte samo ostati tvrdoglavo na pol puta.

Među suvremenicima Hristovim bijahu tri mnijenja o njemu. Njegovi rođaci i koji mu u Nazaretu bijahu blizu, držali su na početku njegova naučanja, da on nije pravo pri pameti, pa ga htjedoše zatvoriti. Židovski starješine mišljahu, da je on opaki čovjek, koji sa đavlom radi protiv Boga. Učenici padoše mu k nogama i priznaše: »Gospodine moj i Bože moj.« Svako ovo mnijenje je logično i ima nekakav smisao. Četvrto mnijenje, koje je nastalo u naše dane, da je Hrist bio licemjer i svetac, varalica i spasitelj, nema, kako smo vidjeli, nikakova smisla i posve je nemoguće. Mi dakle moramo između ona tri prva mnijenja birati. Prvoga se mnijenja može poslije svega, što je Hrist učinio, samo slaboumnik držati. Drugo mnijenje drži danas više ljudi, nego li bi se moglo misliti — vjerujte, mi, moja gospodo. Kad Hrista ne mogu da ljube, progone ga s đavolskom mržnjom, kao da je on utjelovljeno zlo. No ovo je mnijenje tako strašno, da njegove pristaše ne nalaze sami pred sobom srčanosti, da ga priznadu. Ne preostaje nam dakle drugo, nego da s učenicima Hristovim priznamo, da je on naš gospodin i naš Bog.

D e v i l l e: Vrlo dobro. Mi se moramo odlučiti. Prema drugim povjesnim događajima ili otkrićima znanosti možemo, ako hoćemo, ostati ravnodušni. Mi možemo kazati: Da li je to istina ili nije, u to se ja ne pačam, za to se neka brinu drugi! Prema Hristu možemo samo tako dugo biti ravnodušni, dok

o njemu ne znamo ništa ili gotovo ništa. No čim tko naiđe na njegov utjecaj u povijesti, čim tko evanđelje i samo jedan put kako treba, pročita, mora već da pođe dalje i odgovori na pitanje, što ga Hrist upravlja na čovječanstvo: »Za koga me držite?« Ma kako nam ova silna pojava bila na putu, mi je ne možemo potisnuti na stranu, jer, kako vidjesmo, ne može se i pomisliti, da su je evanđelisti iz ništa stvorili. Drukčije se i ne može ova pojava tumačiti — jer kako bi se mogla tumačiti? Da držimo Hrista za vješta varalicu, to je budalaština, to je posve nemoguće. Da je on bio plemenit i svet, ali da nije čudesa tvorio i da nije bio Bog, ne može se isto tako prihvatiti, ako se bar donekle hoćemo da držimo evanđelja, jer je Hrist tvorio čudesa i zahtijevao, da mu se prizna osobno božanstvo, pak se ove dvije činjenice ne mogu odijeliti od Hrista, što nam ga podaje evanđelje. Prihvatimo li napokon, da sve nadprirodno, što se nalazi kod Hrista u evanđelju, dodaše njegovi učenici, evo nas opet pred posve nemogućom hipotezom, da su evanđelisti stvoritelji evanđeoskoga Hrista, t. j. svega onoga, što na evanđeoskoj ovoj pojavi pobuđuje naše udivljenje i začuđenje, jer nadilazi svaku ljudsku mjeru i svaku ljudsku misao.

Vi ne možete ovu malu knjigu s puta ukloniti! Ona je tu — i nema drugoga izlaza nego da vjerujemo i padnemo na koljena.

Miss Wilson: Jest, vjerovati i pred njim koljeno prignuti! Nijesmo li danas vidjeli dosta Božjih ljepota? — A koliko smo ih mimoišli, koje nam se nametahu! Sad razumijem krik onoga udivljenja, koji se sv. Ivanu uzvinuo, kad je još jednom pročitao svoje baš svršeno evanđelje, najdivniju knjigu na zemlji. Ja osjećam, zašto je knjigu prema idealu, koji je u duši nosio, pronašao tako nedostatnom, te se iz njegova srca otela riječ, kad bi htio Isusa posve ocrtati, ne bi svijet obuhvatio knjiga.

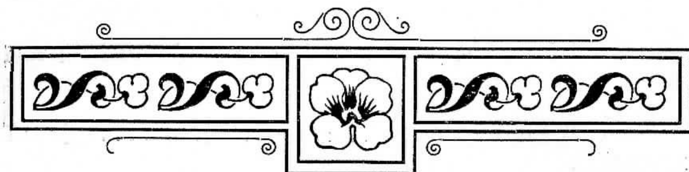
Semenov: A što treba da sad činimo?

Svećenik: Treba da idemo k njemu i da mu se pomolimo.

Semenov: Jest... samo to jedno... njemu se moliti.

Leroy: Ja ću govoriti barem onu molitvu, koju nas je on naučio.

Šesto veče.

Sjutradan ujutro otputova Bielski iznenada u Varšavu. Reče mi, da ga sile poslovi redakcije, kojoj pripada, da se vrati prije, nego je na to mislio. Opraštajući se sa mnom bio je nekako srdačan, što prije nijesam kod njega opazio, i reče mi, ako je bio prije i drugih nazora, da su ga razgovori naši potakli, da misli, i da su otvorili pred njim nove vidike, u kojima će se još točnije ogledati. Osobito se činilo, da ga se naš zadnji razgovor o osobi Hristovoj duboko dojmio. On mi prizna, da evanđelja nije nikada čitao. O njem je znao samo ono, što mu je doprlo do ušiju sa propovijedaonice, kad je još u gimnazijskim svojim godinama polazio u crkvu. Tu sam razumio, zašto se on jučer tako malo upletao u naš razgovor.

Kod ručka je osvanuo zato novi gost, neki gospodin u najboljim godinama, uska, zagasita lica, oštrih, izrazitih crta i živahnih očiju. Kratko ošišana kosa već je tu i tamo prosijedila. Gotovo za čitavog je objeda sjedio šutke. No kad je napokon vidio, da se mi svi međusobno poznamo, a nazočnost njegova kao stranca da nam u razgovoru nešto smeta, predstavi nam se sam vrlo gracijozno. Bijaše to Španjolac, Don Luis de Pardoval. Kad se vratilo ministarstvo Sagastino, riješio se prilično visoke službe u Andaluziji, pa je sad bio na praznicima. Razgovor s našim gostom postao je odmah neprisiljen. Gospođica Wilson ispripovjedi mu ukratko, o čemu

smo ovih dana kod stola govorili. Pardoval je pažljivo slušao i pri tom obrve lako skupljao pa reče napokon jasnim, zvučnim glasom:

Sve me to veoma zanima, jer i ja držim, da nema na svijetu pitanja, o kojima bi čovjek morao više razmišljati. No ako smijem da budem iskren — a drukčiji i ne mogu biti — moram reći, da su Vaši izvodi previše neomeđeni. Ne kršćanstvo uopće, već katoličko kršćanstvo pokazuje nadzemaljsku moć i spasava čovječanstvo. Samo katolička je crkva konkretno i doista božansko Hristovo djelo u svijetu.

Miss Wilson: Eto Vi rušite odmah relativnu slogu, do koje smo mi već došli!

Pardoval: Ja pokazujem put do apsolutnoga jedinstva.

Deville: Razumijem, gospodine Pardovale, da Vi sa svoga stanovišta ne možete drukčije da govorite. No baš se u tom pokazuje katolička nesnošljivost, intolerancija. Na sreću ima Hrist šire srce, nego što u Rimu misle.

Svećenik: Hrist ima tako široko srce, te hoće da sjedini sve ljude u »jednom ovčinjaku« svoje crkve.

Semenov: O, ja već vidim, oba gospodina teologa prepirat će se sada s tekstom sv. Pisma! Ja pripadam svjetovnjacima, koji ovakav okršaj malo cijene i ne ljube njegove zveke riječi.

Deville: Tekst sv. Pisma najjači je dokaz, jer je to riječ Božja. Ali priznajem, da ovdje nije mjesto, da ga iznosimo na bojno polje, pa ako želite, gospodine Semenove, obećajemo, da ćemo ga ostaviti postrance. Mi ćemo se, koliko bude moguće, držati činjenica, pa Vas odmah upozorujem, gospodine Pardovale, da imate ovdje pred sobom zastupnike nekih velikih nekatoličkih naroda, u kojima kršćanstvo ipak živi i cvate.

H a i n b e r g: Pa baš o v i narodi napreduju. Ne vidite li, gospodine Pardovale, kako se protestantski narodi silno dižu, a katolički kako istodobno na svakom polju nazaduju i propadaju? Ne ću da povrijedim prekrasnih vrlina Francuza, Španjolaca i Talijana, koje i sam vrlo visoko cijenim, ali to je sigurno, da se pomenuto gibanje u svijetu doista zbiva. Engleska raste, Njemačka raste, Sjedinjene Države rastu silno. Manjih zemalja ne spominjem kratkoće radi, a o Rusiji sada ne govorim, da samo protestantske narode isporedim s katoličkima. Ali ne samo na materijalnom polju: protestantski narodi nadvisuju i nadkriljuju narode katoličke također i na polju duha i kulture. To će priznati svatko, tko se nešto dalje po svijetu ogledao. Naprotiv propadaju sve više narodi romanski, koji nijesu iz reformacije crpali nikakove koristi nego su se zatvorili u tijesni katolicizam. Francuska nije podlegla samo na bojnim poljanama; ona se nalazi u skrajnoj razvratnosti, za koju je Panama mala kušnja, a djelo Nordausovo »Entartung« ogledalo. U svoje je vrijeme zabacila reformaciju, a danas je tako daleko dotjerala, te joj prijeti pogibao, da će izgubiti svako kršćanstvo. U Španiji i u Italiji nije dakako rastrovanost još tako daleko doprla, ali i one su mnogo izgubile od nekadanjega svoga moćnoga ugleda. Od dugotrajnih revolucija nijesu se još uvijek mogle da oporave, na duševnom polju moradoše stupiti u drugi red, a ne varam li se, podkopani su pače temelji i religije njihove. Austrija je svoju hegemoniju u Njemačkoj izgubila. Oslabljena i svađama narodnosnim razrovana ona se samo zato još drži u srcu Evrope, jer se sasvim oslonila na Njemačku. — Što sve to znači? Nije li to dokaz, da su katoličke zemlje uopće izgubile neki važni životni princip, koji protestantske zemlje još imadu — drugim riječima, da je reformacija viša forma kršćanstva, nego li katolicizam?

P a r d o v a l: Ne, gospodine, to nije nikakav dokaz. Časovitoj političkoj premoći, a donekle i višoj nekoj civilizaciji — premda se u tom ne slažem posvema s Vašim tvrdnjama — mogu biti drugi različni uzroci, koji za istinitost religije ne vrijede ništa. Kad bi se prema takovoj premoći moralo suditi, u IX. i X. vijeku bi bez sumnje morali zaključiti, da je islam, a ne kršćanstvo prava religija. Tada su sagrađene u Kordovi, Granadi, Toledu, Sevilji, Valenciji, u Africi od Maroka do Egipta, u čitavoj srednjoj Aziji do Turkestana i Indije palače poput Alhambre i Alkazare i mošeje poput stolne crkve u Kordovi. Kraj ovih palača i mošeja dizahu se goleme biblioteke, a slušaonicama se razlijegala Aristotelova filozofija, matematika i astronomija. Međutim se kod nas kršćana jedva mislilo na uređenje biviuma i triviuma, dok o sigurnim putevima nijesi mogao ni sanjati. Vječni strah pred polumjesecom tištio je kao möra slabe početke naše civilizacije.

Isto tako bi se početkom XVII. stoljeća na temelju Vašega dokaza bilo moralo reći, da je protestantizam kriva, a katolicizam prava religija. Tada su sve protestantske zemlje bile skršene. Engleska doživjela najkrvaviji nutarnji prevrat, u kojem je potekla i kraljevska krv. Protestantska Njemačka bude tridesetgodišnjim ratom rastrgana, a civilizacija njezina trpjela je strahovito. U Francuskoj je protestantizam bio potpuno svladan. Naprotiv gospodovahu katolička Francuska, Španija i sveto rimsko carstvo preko zapada, Italija je došla do velike znamenitosti svojom trgovinom i svojom umjetnošću, a na evropskom istoku imađaše prvenstvo Poljska. Južna Amerika pripadala je gotovo sva Španiji, u Sjevernoj Americi imađaše Francuska svoj posjed daleko raširen, u Indiji došla je Portugalska do premoći. Ne bi li bili ljudi onoga doba prema Vašemu načelu, gospodine, s pravom zaključili, da je katolicizam kršćanstvo puno života, a protestantizam da nosi u sebi klicu smrti? Svakako bi oni bili imali to više pravo na ovaj zaključak, što je ono propadanje protestantskih zemalja nastupilo odmah nakon toga, kad su prihvatile reformaciju, pak je stoga očito bilo u svezi s promjenom religije.

Za mene iz svega toga slijedi samo to, da je pitanje o božanskom podrijetlu religije nad političkim i kulturnim fazama narodâ. Uostalom držim, da je časoviti zastoj latinskih naroda samo trenutačni posljedak njihova povjesnoga razvitka. Mi smo se prije civilizovali, pa smo prije dozreli nego anglo-germanski narodi. Mi možemo to pripisati prilikama, što smo došli prije u doticaj sa starim Rimom i prihvatili njegov jezik; mi možemo kazati, da je uzrok tomu prirođena darovitost naše rase, blaga klima podneblja, u kome se nalazimo, ili se možemo složiti s našim Balmesom, koji živo dokazuje, da je reformacija zaustavila civilizaciji brzi razvitak, koji je u XV. stoljeću zavladao među evropskim narodima: svakako smo mi, kako smo prije dospjeli do cvata i zrelosti, došli brže i do nekoga stanja, gdje smo kao iscrpljeni i venemo, dok nas vi potonji svojom produktivnom snagom doista nadmašujete. Kako je sada, mi se ne možemo — to priznajem — u koječemu s vama isporediti. No da li je današnja kultura, u kojoj vi prednjačite, viša nego li ona, što je mi stvorismo, to je drugo pitanje.

S e m e n o v: A držite li Vi, gospodine Pardovale, da nakon propadanja romanskih naroda mogu oni opet doći u novi cvat?

P a r d o v a l: Ja držim, e je misao, da je sadašnja faza fatalni konac, dostojna dekadenta, koji boluje od halucinacije, da će naime čitavoga svijeta s njime nestati, kad on utone u ništa. Ima biljki, koje samo jedamput cvatu, ali drveće procvate godine i godine iza svake zime mladim cvijećem. U Španiji opažam već sada ozbiljne znakove, da se preporod započimlje.

M i s s W i l s o n: Ja ljubim ljude, koji puni pouzdanja gledaju u budućnost; to je znak duševnoga zdravlja.

L e r o y: Uz ovaj nazor potpuno pristajem. Ja bih samo primetnuo, kako se ne može naprečac ustvrditi, da latinske rase propadaju, no to je međutim već i gospodin Pardoval spomenuo. Nijemci, Englezi i Amerikanci istiskuju nas istina s mnogih pozicija, na kojima smo doslije bili u politici, u trgovini i u industriji, no ako hoće nakon ovih napora otpočinuti, stečenim bogatstvom pribaviti sebi duševni užitak, tada dolaze k nama Talijanima, Španjolcima i Francuzima, da ponesu sobom lotosov cvijet civilizacije, ili nastoje, da naši proizvodi dođu k njima. Religijozno-ćudoredni život je kod nas — istina — pao, no i za to dobismo neku naknadu, jer je u onom dijelu naroda, koji vjeruje, religijozni život to revniji i vatreniji. I ja mislim, da ne ću povrijediti nikoga od gospode, ako ustvrdim, da baš u onom romanskom narodu, gdje je bezvjerstvo najdalje doprlo, sazrijeva podjedno i najljepše cvijeće religijozne požrtvovnosti.

M i s s W i l s o n: To nas i najmanje ne vrijeđa, jer je to sušta istina. Kao Engleskinja zavidim Francuskoj vrlo malo, ali joj zavidim za njezine misijonare.

S v e ć e n i k: Što se mene tiče, ja bih još primijetio, da je sadašnjoj razrovanosti katoličkih zemalja još i drugi razlog osim onih, što ih je gospodin Pardoval veoma zgodno istaknuo. Ne zaboravite, da samo u katoličkim zemljama vlade tlače svoju vlastitu religiju. A s pomoću sredstava, što ih vlade danas imadu u rukama, može ovo tlačenje imati i najgorih posljedica. To vidimo jasno u Francuskoj, gdje izgone redove, gdje službeno osnivaju bezvjerske škole; sve ovo a i druga vladina nasilja moćno djeluju, da kršćanstvo u puku propada. U protestantskim zemljama vlade obično štite svoju religiju. Tomu može biti raznih uzroka, ali glavni će svakako biti taj, što protestantizam priznaje načelno državi vrhovnu vlast u crkvenim poslovima, pak joj se u praksi rado pokorava, jer ćuti svoju nemoć. Kako protestantizam nema nikakove unutarnje snage, koja bi ga ujedinjivala, kako je već često iskusio,

da ga najmanje trešnje cjepkaju u sekte i mrve ostatke njegovih dogmata, utječe se kao instinktivno pod zaštitu i okrilje vladâ, da mu barem izvanja moć pruži neko uporište i produlji život.

Deville: Gospoda katolici uvijek nam spočitavaju rasulo protestantizma. Njihovi teolozi proriču nam s Bossuetovom »Histoire des variations des églises protestantes« naš skori konac. Ja sam moram priznati našu rascjepkanost i žalim je. No ipak je od Bossueta prošlo već par stoljeća — a mi još živimo. Pače možda je u protestantskim zemljama danas više religijoznoga života, nego što ga je bilo pred stotinu godina. Svakako se više ističe. Pod oduševljenim religijoznim dahom niču mnogobrojni dobrotvorni zavodi i škole, pa i same misije u najdaljim zemljama. Svega toga prije nije bilo. Proročanstvo katoličkih teologa nije se očito ispunilo.

Pardoval: Jest, istina je, da se ovo proročanstvo nije ispunilo. A znate li, zašto, gospodo? Jer se protestantizam pokatoličio. Ove promjene nije mogao nitko očekivati.

Miss Wilson: Kako, protestantizam se pokatoličio?

Pardoval: Jest, gospođice. Čujte samo! Naši stari teolozi upirahu logički svoje zaključke na glavna načela protestantizma. Reformatori zabacivahu svaki obvezatni auktoritet u vjerskim stvarima i poricahu vrijednost dobrim djelima, a mjesto njih veličahu samo vjeru. Jasno je, da bi ovakova načela bila morala svaku vjersku zajednicu u kratko vrijeme uništiti. No što se dogodilo? Protestantizam je to opazio, a opazio je u prirodnom svome nagonu, da se održi, pa je napustio temeljna svoja načela, a prihvatio — dakako donekle samo — načela katolička, te sada s njihovom pomoću životari. Samo ovoj promjeni treba da zahvali, što još nije mrtav.

Sjetite se, molim, kako se to zbivalo. Još za života prvih reformatora Lutera i Kalvina sve se u

vjeri razišlo, jer odstraniše svaki auktoritet. Luter je pisao Zvingliju, bude li svijet dulje potrajao, da će se morati vratiti ka koncilima, da uzdrže bar nekakovo jedinstvo u vjeri. Onaj čas, kad su počeli postavljati formule vjeroispovijedanja, odoše na katoličko tlo auktoriteta. No kako nije nijedan pokušaj za jedinstvo pravo uspio, cjepkanje se sve više širilo. Napokon prestadoše stvarati nove vjeroispovijesti — tä trebalo je živjeti — a za svakoga ih je dosta, da sebi po volji izabere, za kojom će pristati.

Pak i vlade, koje su kod svega toga imale svoje prste, priječile su često daljnje cjepkanje. Katkada bi im uspjelo, da odijeljene sekte silom ujedine. Tako je mogao još Fridrik Vilim III. kabinetskom naredbom od pruskih luterana i kalvina stvoriti jednu evangeličku crkvu. Tuj je princip auktoriteta pošao još dalje nego li kod katolika.

A što se događa sada? Na čemu se osniva vjera u pojedinim sektama? Bogoslovi i pastori mogu samostalno tražiti svoju vjeru u bibliji. No ako stanovite neke granice prekorače, dobivaju od svojih poglavara ili od općina consilium abeundi. To je dakako nužno, ali sa stanovišta protestantizma krivo. Obični kršćani međutim vjeruju u bibliju, jer je svi priznaju za riječ Božju. Oni vjeruju u božanstvo Hristovo i u druge dogme, što ih pastor razlaže, baš zato, što ih od općine vjernika priznati propovjednik tako uči. Tako bez prigovora prima nauku vjersku protestantsko dijete, tako je prihvaća divljak, što se daje krstiti od ruke misionarove — tako vjeruje odrasli pa i izobražen čovjek, koji je tako sretan, te je vjeru svoga djetinjstva sačuvao. Ta vi ne ćete ipak odraslomu čovjeku svjetovati, neka sumnja o svemu, što mu se doslije o vjeri reklo, i neka se prije sam uvjeri, da li biblija potječe od Boga, da li se autentično sačuvala, da li je vjerno s originala prevedena, da li se u njoj dogme kršćanstva jasno nalaze. Opasnih posljedica, što bi ih ovakova istraživanja — ako bi ih svi općenito zahtijevali — morala imati, ne spominjem, nego samo konstatujem

*

činjenicu, da toga nitko ne čini, pa da se vjera pravovjernoga protestanta praktički osniva na prilično istom temelju, kao što i vjera katolika. On prihvaća vjersku nauku od zadruge vjernika i priznaje ju poradi autoriteta ove zadruge božanskom naukom. Tomu ima protestantizam da zahvali, što još živi.

A što je učinio protestantizam sa svojim drugim temeljnim načelom: sama vjera spasava, djela su suvišna? Kakogod bi prvo načelo uništilo svaku dogmu i svaku vjeru, tako bi drugo očito bilo porušilo svukoliku ćudorednost. Ali protestantizam je ovo načelo sve više potiskivao i odstranjivao. Napokon je u epohi t. zv. »probuđenja« dospio na skroz protivno stanovište. O vjeri, koja se poradi trvenja sekti rasplinula, govori tako malo, kako je samo moguće, pa upravlja svu moć crkvenoga učiteljstva i utjecaja na dobra djela. Otuda nastadoše iznenada kao gljive iza kiše bezbrojni dobrotvorni zavodi — kako je spomenuo gospodin Deville, — koje ja duboko cijenim i često im se divim. Ali Vas upozorujem na to, gospodine Deville, da se radi ovoga krasnoga, plodonosnoga razvitka protestantizam odrekao vlastitih religiozno-moralnih načela i prešao k posve protivnomu katoličkomu principu. Ovaj je prihvat katoličkoga principa tako potpun i očevidan, te se protestanti ne mogu sustegnuti, da ne bi nasljedovali čak i izvanjskih katoličkih formi. Ne dižu samo bolnice, pjestovališta i škole, nego za poslugu njihovu osnivaju pače nešto kao redove; od katolika uzimlju pravila, dnevni red, mnoga duhovna vježbanja, pače i samu nošnju i sve to nasljeduju, koliko mogu! Kad sam bio nedavno u Berlinu, čudio sam se, gdje sam svaki čas vidio naše sestre s njihovim koludričkim kapama — ali to bijahu djakonise. Posjetio sam i jednu njihovu kuću i vidio, gdje čitaju Tomu Kempenca. Ne znam, da li u Engleskoj još postoje protestantski samostani, koje su mi ondje pred mnogo godina pokazivali. Tuj se obdržavalo klečanje pred presvetim Sakramentom, tuj otkrivahu svoju savjest, pače tu se stavljahu sasvim pod duhovno vodstvo.

Ukratko, protestantizam još postoji, kako rekoh, stoga, što je u praksi svoj prvobitni temelj napustio, pa se stavio na katoličko tlo, ma da je u teoriji i zadržao možda svoje stanovište. U tom smislu rekoh, da se protestantizam pokatoličio.

Deville: Ja sam sve to mirno saslušao, jer u Vašim opaskama ima mnogo istine. Ali odatle slijedi samo jedno, što za nas protestante nije ništa novo, da su prvi reformatori u svojoj žarkoj revnosti za kuću Božju u nekim smjerovima postupali previše negativno. Mi to sada popravljamo prema svom iskustvu.

Svećenik: Ako Vi temeljne principe protestantizma napuštate i sami osjećate nuždu učiteljskoga auktoriteta, tada biste čini mi se, morali priznati, da čitavo djelo reformacije nije bilo opravdano, da je valjalo ostati kod već postojalоga auktoriteta katoličke crkve.

Deville: To je nešto drugo. Rimska je crkva time, što prisvaja sebi nepogriješivost, zatim svojim dogmatskim odlukama i skolastičnim formulama princip auktoriteta razvila do nemogućih zahtjeva. I to bijaše među ostalim razlog, zašto je reformacija u svojim počecima pala u protivni ekstrem. Danas smo našli sredinu. Mjesto da stare Oce omalovažavamo, čitamo ih s poštovanjem, pa smo uvjereni, da od njih možemo mnogo naučiti. Crkvenoj općini priznajemo neki auktoritet. Ona saopćuje vjersku nauku novim generacijama, ona bira pastora i odstranjuje ga, ako se njegova nauka previše kosi s njezinim uvjerenjem. Ali konačno odlučuje svaki sam o svojoj vjeri i ima u rukama sv. Pismo, iz kojega crpa rasvjetljenje i snagu.

Svećenik: U takovu shvatanju učiteljskoga auktoriteta ne vidim tačnosti u mišljenju, na koju ste nas u dosadanjim razgovorima naučili, gospodine Deville. Nije to možda Vaša krivnja, nego krivnja sistema. Iz Vaših izjava nije mi naime jasno, da li

auktoritet veže ili ne veže. Dok se radi samo o praktičnom postupku, mogu se podvrći auktoritetu, kojemu pripisujem samo relativnu vrijednost, jer napokon mogu reći: pokorit ću se, ma bio moj poglavar i u zabludi. No radi li se o vjeri, dakle o bezuvjetnom uvjerenju, da je istinita predložena mi nauka, mora auktoritet za mene imati ili apsolutnu vrijednost t. j. mora biti nepogrješiv, ili ja uopće ne mogu svoje vjere na nj osloniti. Ako ja u potonjem slučaju vjerujem, ne vjerujem poradi auktoriteta, koji držim pogrješivim, nego zato, što mi se sama stvar sviđa i što odgovara mome uvjerenju. Ja dakle jamačno ne vjerujem sve, što mi ova nauka pruža, nego samo ono, što mi se sviđa. Upravo to može drugi s istoga razloga zabaciti, dok drugo prihvaća, a treći može opet drugo izabrati itd. I tako je, ako vjera i jest uopće moguća, vjersko jedinstvo i vjerska zajednica svakako nemoguća — a o crkvi ne može biti ni govora.

Ovo mi se umovanje čini veoma opravdanim, ali još je opravdanije iskustvo, koje ga potvrđuje. Promotrimo, što se faktično kod Vas događa. Relativni, neodređeni auktoritet općine i pastora dovoljan je na neko vrijeme onima, koji se daju od njih poučavati, jer ne opažaju tek relativne vrijednosti obojice. Oni misle, kako je gospodin Pardoval rekao, na dobra djela, a ne na dogme. Ali osim njih i nad njima imade nužno čitava klasa ljudi, koji na dogmu misle, sa svih je strana ispituju, pa je neumoljivom logikom, što proizlazi iz principa slobodnoga odlučivanja u vjerskim stvarima, uništuju.

I tako, ma da se napola i vraćali k tradiciji, kako se sada veli, ma da znatna množina protestanata ostavlja dogmatska pitanja i obraća se k dobrotvornosti — protestantska vjera ide u pomenutim višim slojevima plemenitih nastojanja neodoljivo, silno brzo u susret raspadanju i propasti, a biblija se kida u komade. Tä ne idu samo za tim, da zabace pojedine dogme, čega se još Luter žacao, nego za tim, da uopće poreknu božansko podrijetlo kršćanstvu. Nema

sredstva, koje bi moglo stati na put tomu procesu razaranja, jer mu je uzrok u temelju protestantizma, u tom, što zabacuje nepogrješivi auktoritet u vjeri.

Zar možda pretjerujem? Sjetite se, molim Vas, žalosne, ali tipične sudbine »Evangeličke alijance«, koja je htjela zapriječiti ovo raspadanje. Kad se prvi put sastala u Londonu, mogla je postaviti još devet članaka; na drugom sastanku u Ženevi zadržala ih još samo četiri, na trećem u Parizu samo tri, na četvrtom u Berlinu god. 1866. izbrisano je pače božanstvo Hristovo — do petoga sastanka dakako nije više moglo doći.

Ili pogledajte današnje katedre protestantske teologije. U ovaj čas nema možda u Njemačkoj ni jednoga jedinoga sveučilišta, na kojem ne bi djelovali ljudi smjera Harnackova, Ritschlova, Lipsiusova, Benderova, koji uče, da je Isus jedan od mnogih sinova Josipa i Marije, što ga je pučka mašta kasnije obavila nimbusom čuda, da je klanjanje Hristu idolopoklonstvo itd. No ako ovako postupaju s ugaonim kamenom kršćanstva, s božanstvom Hristovim, možemo misliti, što čine s drugim dogmama: s trojstvom, s upućenjem, budućim životom!

Jamačno se još gospoda sjećaju jednoga događaja iz zadnjih godina. Neka je općina u Württembergu tužila svoga pastora Schrempfa, što je iz službe Božje isključio vjerovanje apostolsko — a Harnack se izjavio pred svojim učenicima, koji ga radi toga upitaše za savjet, isto tako protiv vjerovanja. Mnogi su profesori i teološki pisci povlađivali Schrempfu i Harnacku i u njihovu su nazoru gledali znanstveni rezultat pedesetgodišnjega rada protestantske teologije! Ostatak je vjernika očajno zavapio, da su već sve formule evangeličkoga vjerovanja, počevši od augsburške konfesije, zabačene, samo je vjerovanje apostolsko još ostalo; ako se i to zabaci, tad se uopće ne će više moći reći, u što vjeruje evangelička crkva. Nesretno prusko vrhovno crkveno vijeće bude prinuždeno da potraži nemogući izlaz između uvjeta, koji su potrebni, ako se

koja religija hoće da održi, i protestantskoga načela o vjerskoj slobodi. Napokon izreče zaista pitijsku presudu. Ukori postupak Harnackov, ali doda, da ne će ni iz ovoga vjerovanja, ni iz pojedinih njegovih članaka činiti ukočeno vjersko pravilo! U tom kukavnom okolišanju priznaje, da u protestantskoj vjeri ne preostaje ništa, što bi se moglo braniti.

Doslije sam govorio o Njemačkoj. U Švicarskoj i u Holandiji je s protestantskom teologijom baš tako. Kad je u Holandiji bogohulstvo Renanovo uznemirilo pučanstvo, izjavilo se od 1.800 pastora njih 1.500 za Renanov »Život Isusov«. U skandinavskim zemljama postoji tek od nedavna sloboda govora i pisanja o religiji, a već se mnogi ondješnji teolozi natječu u racijonalizmu s Nijemcima. U Engleskoj vlada u tom pogledu — hvala hierarhiji, što su je spasili još od katoličkih vremena — nešto veći red i zapt, ali se zato sve više sekti odjeljuje od državne crkve. Gotovo danomice izmišlja koji taj pastor novo kršćanstvo, pa osniva sa šačicom svojih pristalica neovisnu crkvu. Iskreni anglikanski pisci govore zabrinuto o budućnosti svoje crkve. U Americi množe se, kako je poznato, sekte upravo nevjerojatno, a smiješne njihove vježbe i mnijenja u vjeri gotovo su poganstvo.

M i s s W i l s o n: To je sve dakako žalosno, no nema li i među katolicima mnogo nevjernika? Nema li tude gorih širitelja ateizma, nego li u protestantskim zemljama?

S v e ć e n i k: Dakako, ali se baš time isključuju iz katoličke zajednice. Niti se oni sami drže katolicima, niti ih drugi tko katolicima smatra. No u protestantizmu je upravo nemoguće odrediti, kad tko prestaje biti pravovjernim. Za to nema oblasti ni načela. A onda, a to je najvažnije, ne stoje ovi rušitelji vjere gdjegod u kutu, nego dolaze iz najviših krugova crkve, iz redova njezinih učitelja, teologa i pastora. Vjerske općine, koje su niže od ovih krugova, možda provode još vjerski život i tvore dobra

djela, i ne sudjeluju u teološkim prepirkama, no ipak mora doći čas, kad će i one osjetiti posljedice rada svojih teologa. Ta već se sada kadikad tuže, da im pastori danas propovijedaju ovo, a sjutra ono. Ali jednoga će dana s grozom opaziti, da više nema uopće ništa, u što bi mogle vjerovati: ni katekizma, ni vjerovanja, ni biblije ni Hrista... Pastor će sažeti ramenima, pa možda i suznih očiju reći: Što da radimo? Napredak je znanstvene teologije sve pročistio. — Što će tad uzdržati religiju ovih milijuna?

H a i n b e r g: Dakle i Vi, velečasni, pristajete uz proročanstva o propasti protestantizma?

S v e ć e n i k: Neka gospoda sama sude, koliko smijemo s uzroka, koji danas djeluju, zaključivati na posljedice u budućnosti. Ja držim, da se u proročanstvima starih katoličkih teologa pokazalo krivim samo vrijeme. No pustimo budućnost. Nije li već i današnji stadij rastvorbe protestantizma od velike važnosti, kad nema sredstava ni mogućnosti, da se rastvorba ova zaustavi? Nije li jasno ko na dlanu, da u ovoj zajednici — o pojedinim članovima ne govorim — nema božanskoga života?

L e r o y: Ja sam doduše laik u teologiji, ali ću Vam reći, što mislim. Ako pravo razabirem, pred nama su dva različna shvatanja kršćanstva. Prema jednomu je shvaćanju kršćanstvo nauka kao od prilike platonizam, a prema drugomu je ono religijozna zajednica. Prvo shvatanje pripisuje doduše svome Platonu božansku nepogrješivost, ali ne isključuje — i ne može po prirodi stvari ni isključivati — da nastanu različite škole, jer se tomu ne da ukloniti, da ne bi nauku, čim se odijeli od žive osobe učiteljeve — uza sve poštovanje, koje se toj osobi iskazuje — različite glave različito svatale — a tuj su sve glave ravnopravne. Nastaje nužno druga, treća akademija i tako dalje. Nije dakle zgodno, ako se ovako shvaćenomu kršćanstvu toga radi prigovara, da se cijepa,

kad je to u njegovoj prirodi. Isto su tako nezgodna imena, što ih je ono katkada uzajmilo od protivnika, kao što su zajednica vjernika, crkva i slično. Ono je nauka Hristova i ništa više.

Shvaćaš li kršćanstvo na drugi način, moraš dakako da zahtijevaš poglavarstvo, jer je zajednica bez poglavarstva nemoguća. A kako je ovoj zajednici temelj vjera, mora da poglavarstvo imade vlast podložnike na vjeru obvezati i zajedničku vjeru omogućiti, kako je to velečasni otac baš zgodno pokazao. Čim se dakle konstituirala zajednica pod svojim poglavarstvom, nastaju nuždno i stalne forme, prema kojima se uređuju funkcije društvenoga života, koji je u tom slučaju ujedno i religijozni život.

Koje od ovih dvaju shvatanja kršćanstva odgovara više misli Hristovoj, neka rasude gospoda s teološkoga stanovišta. Meni se sa stanovišta zdravoga razuma čini, da onaj prvi nazor pristaje vrlo dobro filozofiji, a nipošto religiji, pogotovo ne takovoj religiji, koja nam — kao kršćanstvo — donosi dogmu i ćudoredni zakon. Filozofija se obraća neposredno s dokazima na čovječji razum, a ne traži ništa više, nego da razum njezine dokaze ispita, a religija se javlja kao objava i traži, da se toj objavi vjeruje.

Shvata li dakle religija samu sebe ozbiljno, mora da zahtijeva bezuvjetnu vjeru u sve, što sadržava, a osim toga je mora netko iznijeti i posvjedočiti, da je doista objavljena. A kako bi i bilo drukčije? Tä da je biblija i na očigled ljudima s neba pala, ipak ne bi svi ljudi kod toga bili prisutni. Stanovnici druge polukugle i pozniji naraštaji, valjalo bi, da budu o tom poučeni od očevidaca. No za ovu je pouku potrebna obvezatna forma, ako religija nema biti svojevoljna spekulacija, nego objava, koja traži vjeru. Jednom riječi, ja ne razumijem, kako može da bude objavljena religija bez nekoga crkvenoga organizma s učiteljskim auktoritetom, koji bilo na koji način potvrđuje svoje božansko poslanje. Da je katoli-

cizam bio iskreno i potpuno na tom stanovištu, vidim po tom, što on trajno postoji, dok su oslabljene i nemoćne one vjeroispovijesti, koje to nijesu učinile.

Deville: Mi protestanti ne poričemo kršćanstvu svaki karakter društva, ali ne dopuštamo, da je ono kao kakova država. Rimska se crkva poradi dodira s carskim Rimom razvila do neke vrsti države. Svoje uređenje skrojila je prema uzoru carstva i prisvojila sav njegov formalizam i hierarhiju njegovih ureda. Ona je sav religijozni život sputala u stroga pravila izvanjih, često praznovjernih vježbi i dekretima i ekskomunikacijama sputala svu slobodu savjesti. Napokon je lukava politika rimskih biskupa tijekom stoljeća ojačala njihovu moć do apsolutizma, što ga danas opažamo. Priznajem, da je Vaša crkva sačuvala jedinstvo vjere, ali ona je to postigla sredstvima, kojih ja ne mogu pohvaliti, a još mnogo manje priznati božanskima. Recite mi, molim Vas, sasvim iskreno, ima li ova crkva, koja je danas tako ljudska, tako mehanička, tako rimska išta sličnosti s onom starokršćankom općinom, koju je provejavao duh slobode u svoj punoći, gdje su starješine samo zajednički upravljali, a i svaki je vjerovao prema svomu unutarnjemu nadahnuću, koliko ga je primio. Ja doista mislim, da je naša protestantska općina uza sve pogrješke, koje su se radi ljudske slabosti u nju ušuljale, daleko sličnija onoj praslici, što ju je stvorio Hrist — pa joj zato uza sve to ostajem vjeran.

Miss Wilson: Izvrsno, gospodine Deville! Kada je velečasni otac govorio o ranama protestantizma, pomislila sam baš na tu romanizaciju katoličke crkve, ali ja je ne bih bila mogla ovako živo ocrtati, kao što ste to Vi učinili.

Svećenik: Možda ćete se začuditi, gospodine Deville, ako Vam ne budem protuslovio, nego Vam priznam, da protestantska općina osobito primjerice općina metodista, na oko više naliči staro-

kršćanskoj crkvi, nego li današnja katolička crkva. No što slijedi odatle, ako je sličnija, a nije i s t a? A katolička je crkva eto ista kao i starokršćanska.

H a i n b e r g: Budite tako dobri, pak nam razjasnite ovaj paradokson.

S v e ć e n i k: Ja ću ga razjasniti i odmah utvrditi. Raženo je zrno mnogo sličnije pšeničnomu, nego li pšenično izrasloj pšenici s teškim klasom na dugom vlatu. Izrasla se biljka razlikuje veličinom i člankovitošću dijelova i te kako od zrna, iz koga je nikla, a ipak je to jedno isto biće. U zrncu bijaše biljka potencijalno sadržana, te se iz njega organički razvila. Crkva u doba apostolâ jest zrno, u kom je još sve nerazdijeljeno i amorfno, ali u kom se već — kao u svakom živom biću — očituje i sposobnost da raste i da se organički razvija, kao i imanentni zakon ovoga razvitka. Pastirsko se naučanje u početku možda ne razlikuje uvijek jasno od vatrenih govora, što pod dojmom nadahnuća Duha svetoga teku gotovo iz svih usta. Služba se Božja svaki dan improvizuje, a s biblijskim se psalmima miješaju molitve i pjesme, što ih onaj trenutak udahnjuje. Duh hoće da u počecima otkrije svoju snagu, pa se razlijeva preko obala, ali odmah pokazuje, kako nastoji, da iskopa sebi normalno korito. Već u apostolskim listovima nalazimo početak uređenja službe Božje, osobito euharistične svečanosti, i vidimo, kako se osobno nadahnuće nastoji stegnuti u stalne granice. Vidimo i to, kako apostoli čas sami naučaju i zahtijevaju, da se svaki razum podloži, čas opet nekim samo muževima podjeljuju učiteljsku vlast i kore nepozvane učitelje. Isto tako podjeljuju možda isprva svećeničku vlast češće u svoj njenoj punini. Kršćanske općine, što su djelovanjem Duha svetoga čudesno brzo nastajale, još nijesu izbrojene, još si ne davaju računa o uzajamnom svom odnošaju. Ali se ujedno opaža i početak, kako se svećenstvo dijeli i kako se stvaraju neki stupnjevi u crkvenoj upravi. Već u Jerusolimu preniješe apostoli dio svoje službe i svoga duha polaganjem ruku na đakone. A da je i u najstarije vrijeme svakom crkvom upravljao po jedan biskup, komu su bili podložni svećenici, dokazuju već poslanice, što su ih pisali Klement rimski i Ignacije antiohijski koncem I. vijeka. No iz posljednjih poslanica sv. Pavla razabiremo, da je nekim biskupima — Timoteju, Titu — bila povjerena opsežnija hierarhička vlast i briga za određene pokrajine, koje su obuhvatale više općina i biskupa. — Apostoli napokon stoje nad svima, vladaju potpuno svijesni svojoj punoj vlasti. Među njima zauzima Petar od početka — kako to uče Djela apostolska — taki položaj, po kom vidimo, da su prvi kršćani riječi Gospodinove o pećini crkve ozbiljno shvatili i da će se plodna sadržina ovih riječi u budućnosti razviti.

Morao bih još dodati, da se i sadržaj vjere — jednako kao i izvanjska forma crkve — organički razvija, ne time, da bi mu se što dodavalo, već što se unutarnja njegova jezgra polagano razvija. No jerbo se u tom slažemo s gospodinom Semenovom, ne ću se obazirati na ovu točku, nego ću se osvrnuti na vanjski razvitak crkve.

Ako je crkva morala ostati ono, što je bila, morali su isti principi razvitka, kojih nam početke još svete knjige opisuju, djelovati u istom smjeru dalje i postepenim diferenciranjem stvarati organe, koji su se doslije nalazili samo u klici; jednom riječi: iz sjemenke je moralo postati drvo. Izašavši crkva pod Konstantinom s lovorikom oko čela iz tijesnih katakomba, gleda smjelo u grčko-rimski svijet, što je okružuje, pa uzima iz njega, što joj se dopada, što joj kazuje nagon za razvitkom, za napretkom. Ona uzima štošta iz zakonodavstva, iz literature, iz umjetnosti, iz poezije, iz svega, što je krasno i lijepo, da satke od toga dostojno odijelo svoga kulta i sviju svojih izvanjskih formi. Gaston Boissier misli u svom inače dragocjenom djelu »o koncu poganstva«, da je crkva sklopila s poganstvom kompromis, da je nešto od svoga napustila, a nešto od njegova prihvatila. Boissier ne poznaje prirode crkve; on ne razumije,

da crkva, ako sebi one elemente po svojem izboru prisvaja, uzima samo ono, što njoj pristaje. Jer kako je ona u pravom smislu katolička, određena za sve-koliko čovječanstvo, ne samo da joj nije ništa, što je istinito, lijepo i mudro, tuđe, nego joj po pravu pripada. Zato je to ili već prihvatila, ili će još prihvatiti. A svaki elemenat, što ga crkva na taj način prisvaja, prestaje time biti poganskim i prima u njezinu organizmu novi, čisti sjaj. Vi protestanti promatrate crkvu upravo tako kao Boissier. Dä, vi hoćete sav razvitak njezin, do kojega je došla diljem dviju tisuća godina, potisnuti natrag, i veličanstvenomu tomu organizmu podati opet embrionalnu formu, što ju je imao na početku. Vi ne vidite, da je prema izvještaju sv. Pisma već ono prvotno stanje crkve krilo u sebi sile razvitka, i da čovjek ne može razvitak svih sila poreći, a da ujedno ne poreče mladoj klici život i karakter Božjega stvorenja.

L e r o y: Ja sam čitajući evanđelje doista opazio neku bezbrižnost i rekao bih neopreznost Hristovu, kad je osnivao svoju crkvu. On joj nije podao nužnih sredstava i uredbi, što ih zahtijeva jednostavni razbor. Osniva li obični čovjek kakovo djelo, nastoji, da ga opremi sa svim mogućim propisima i sredstvima za sadašnje i buduće potrebe, on gleda, da predusretne eventualni štetni utjecaj; jednom riječi, trudi se, da čitavu građu posve i potpuno izvede. Čovjek tako radi, jer osjeća, da će na samrti djelo svoje morati dati iz ruku. Sasvim drukčije radi Hrist. On skuplja dvanaest ribara pa s njima udara temelje hierarhiji. Daje im skup nauke i nekoliko obreda — i šalje ih, da time osvoje svijet! Tako može da radi samo onaj, koji je ili veoma naivan i ograničen, ili onaj, koji je veći od nas ljudi, pa znade, da je neznatnom sjemenu, što ga je posijao, dao snagu, da nikne i raste prema njegovoj namisli.

Stoga mi se čini jasno, ako priznamo božanstvo Hristovo, da smo dosljedno prisiljeni prihvatiti i to, da je Hrist svoju crkvu poimao kao sjemenku, koja se tijekom stoljeća ima organički razvijati.

H a i n b e r g: Ja ne ću poreći kršćanstvu, da se može razvijati. Mislim, da će to prihvatiti i gospodin Deville uz neko ograničenje ovoga opsežnoga shvaćanja. No time nijesmo nipošto riješili pitanja o kome se zapravo radi. Kršćanstvo se, kako uči povijest, razraslo od početka u različite grane, od kojih je svaka tvrdila, da je ona jedino pravo kršćanstvo i nastavak one crkve, što ju je Hrist osnovao. Vi ste, velečasni, baš to ustvrdili za jednu granu, za rimsku crkvu. No rado bih znao, s kojim Vi to pravom činite, i zašto ne bih ja radije čitavo stablo sa svim granama promatrao kao veliko djelo Hristovo — što mi se čini mnogo prirodnije.

M i s s W i l s o n: I mnogo ljepše i Boga dostojnije.

S v e ć e n i k: Kad smo prekjuče poređivali kršćanstvo s drugim religijama, očitovao se među nama, ako se ne varam, nazor, koji se na prvi pogled čini lijep i Boga dostojan, da su naime sve religije dobre i da su sve božanske. No gospodin nas je Deville uvjerio, kako nije moguće, da bi međusobno oprečne nauke vjere i zapovijedi od Boga potjecale. Zatim je gospodin Deville stvar točnije pretresao i pokazao, kako može čovječanstvo prirođenoj religijoznoj potrebi pravo zadovoljiti jedino u kršćanstvu, što ga je Bog objavio, i kako je ljudi, kad nemaju prave religije, nadoknađuju pseudoreligijama, koje su pravoj na oko slične. A sada Vas molim, promislite, ne moramo li baš tako suditi, ako Vam se čini, da se kršćanstvo kao razgranalo. Ne nastaju li i tuj pored jedne crkve Hristove pseudocrkve s međusobno oprečnim naukama? Promatramo li kršćanstvo izbliže u njegovu povjesnom rastu, zapravo nam se ne javlja kao grm, koji iz jednoga korijena tjera mnogo mladica, već kao stablo, s kojega se tu i tamo otkidaju grane, što onda padaju na tla pa se osuše. To su izprva sekte, koje su neke mrvice kršćanstva pomiješale sa židovstvom ili s poganstvom u grdnu mješavinu. Svi su ih kršćani držali od vajkada

otpadcima od kršćanskoga stabla, pa ih i današnji protestanti smatraju takovima. Kasnije dolaze sekte, koje pokapaju dogme o Trojstvu i o Upućenju, kao Arijanci, Nestorijanci itd. — pa i ove drže, ako se ne varam, ortodoksni evangelici odmetnicima.

D e v i l l e: Tako je!

S v e ć e n i k: Zatim dolaze druge grane, koje isto tako otpadaju i suše se — a onda dolaze protestanti.

D e v i l l e: S tom velikom razlikom, što se rimska crkva već posve udaljila od riječi Božje, kad se protestanti pojaviše, i da su reformatori protiv toga u zgodan čas protestovali.

S v e ć e n i k: Kad već valja da ostanemo na povjesničkom tlu, dederte samo razmislite, da su svoje odvojenje baš tako opravdavale sve krive nauke t. j. sve grane, što su tijekom stoljeća otpale, počevši od najstarijih pa sve do protestantizma uključivo. Svagda htjedoše riječi sv. Pisma drukčije razumijevati, nego što ih je tumačila predaja, vazda htjedoše odstraniti zloporabe, što su se tobože u crkvu uvukle. Bog neka sudi, da li je to bila gorljivost ili oholost. Sve ove grane budu jednako izopćene. Uvijek je crkvena oblast svijesna svomu nepogrješivu učiteljstvu izricala nad njima svoj anatema — a to baš jest izopćenje. Na najstarije hereze bacaju ovaj anatema još prvi nosioci učiteljstva, apostoli Ivan, Pavao, Petar u svojim poslanicama. Kasnije se sastaju starješine crkveni u saborima, pa izriču kao nasljednici iste ove apostolske vlasti istu presudu izopćenja. A baš je tako sabor tridentinski pred 300 godina izopćio protestante.

Napokon se jednako posuše i sve odbačene grane nakon više ili manje generacija, kako kada dotječu sačuvani od stabla sokovi. Ali uvelost, što se javlja odmah iza otpada, naviješta svima neizbježivu propast. Katoličko stablo naprotiv ostaje uvijek, što je i bilo. U svakoj ga periodi povijesti viđamo, kako se

diže, u svako ga doba ljudi znadu i uvijek ga zovu »katoličkim«. Sekte mu zavide ovo kraljevsko ime, nastoje ga sebi prisvojiti, ali uzalud. Lijepo kaže sv. Augustin: Vi se među sobom često nazivate katolicima, no zapita li vas stranac na trgu za put u katoličku crkvu, ne će mu nitko od vas pokazati mjesto svoga zbora. — Tako bijaše pred 15 stoljeća, a tako je i danas. Ruska se crkva zove službeno katoličkom, engleska crkva svojata sebi jednako ovo ime, a ipak ne će nijedan Englez ni Rus, upitaš li ga za njegovu religiju, reći, da je katolik; a ako to učini, dodaje oznaku, koja je contradictio in adiecto. Ime, što ga crkva sebi tako postojano čuva, jest za mene izražaj sveopće svijesti ljudi, da imadu pred sobom istu crkvu, koja je od vajkada i prije vijekova postojala, koja ima istu neprekidnu hierarhiju i naviješta istu nauku, koja vazda jednako cvjeta i plodove donosi.

M i s s W i l s o n: No to je previše, velečasni. Kako možete Vi da govorite o vazda jednakom cvatu katoličke crkve, kad je historijski dokazano, da se ona ne samo mijenjala, nego i najtamnije, najtužnije faze proživjela. Pogane je obraćala mačem, krivovjerce mukama. Ona je prodavala oproste, a od utrška u lasti plivala. Opačine njezinih poglavica na sablazan bijahu svemu svijetu... Zovete li vi to cvatom?

H a i n b e r g: Kad bi katolička crkva bila navijek cvala, ne bi jamačno bilo reformacije.

L e r o y: To je istina, tomu se ne da ništa prigovoriti.

P a r d o v a l: Možda će mi poći za rukom stvar s druge strane tako razjasniti, da će se gospođici Wilson više svidjeti.

Kršćanstvo nije stupilo u svijet, kako je gospodin Leroy veoma dobro rekao, kao apstraktna nauka, nego kao crkva, kao živa vjerska zajednica, koja je, kako je velečasni otac razložio, u sebi krila poput svih živih bića snagu i napon za organički razvitak.

U tom razvitku, kako se tijekom povijesti vršio, valja razlikovati dva principa: princip božanski, koji prema obećanju Hristovu ujedinjuje, organizuje, posvećuje, i princip ljudski, materiju, koju božanski princip nastoji da svlada dajući joj smjer, a da joj ne ukida njezinu prirodu i neku samostalnost. Od ove ljudske materije sastoje se dakako ne samo niži udovi crkvenoga organizma, nego i viši, pa i glava. Tako je to Bog htio, da crkva bude djelo božansko-čovječansko. Odatle slijedi, da u crkvenom životu od dvije tisuće godina vazda sudjeluju i ljudske mane, tmine i sablazni, što ih čovječji princip u crkvu neprestano unosi. No baš se tako neprestano trudio i božanski princip, da zlu doskoči i da zapriječi, da zlo ovo ne potrese bitnim životnim uvjetima crkve. Pa ako se često i čini, da je organizam na umoru ili da je ostario, božanski ga princip uvijek opet izliječi i vraća mu čudesno njegovu mladost. Ove su mane u različitim vijekovima različne, prema tome, kakova je glina, iz koje potječu ljudi, što stupaju u crkvu. Kad je crkva zadnjih dana rimskoga carstva izašla iz katakomba, zahvati ambicija i dvorski život episkopat uvelike. Ali duh, koji bdi nad crkvom, raspaljuje čitav niz izvanrednih muževa, jednoga Ambrozija, Hrizostoma, Atanazija, Cirila, koji nepovrijeđenu čuvaju čistoću vjere i nezavisnost hierarhije.

Nakon barbarske poplave prodiru kroz sve pore u crkvu tama, surovost, razuzdani nagoni i dopiru do najviših udova. Nastaje vrijeme, u koje prijeti pogibao, da će u osobi crkvenih pastira istisnuti knez biskupa, a možda i papu. Ali Duh Božji probudi velikana, kao što je Grgur VII., koji raskida ovaj smrtonosni zagrljaj i stavlja prelatima na volju, da biraju između službe crkvi s celibatom i s crkvenom investiturom i između službe svijetu sa carskom investiturom. Eto i anđelske pojave Franje Asiškoga, koji sili ljude na ljubav prema stvarima nebeskim i diže savkoliki duhovni život svijeta. Uostalom nije i u doba najdublje tame nijedan papa izdao kakovu

dogmatičku izjavu, koju bi njegovi nasljednici na stolici Petrovoj bili morali popravljati. Nijedan sinod nije izdao dekreta, koji ne bi branili pravdu i krepost i surovost običaja blažili u duhu evanđelja. K tomu je proizlazio iz krila crkve u cijelom srednjem vijeku dugi niz vanredno radinih redova, koji s divnom požrtvovnošću i radom preobraziše barbarski svijet. Jedni se naseliše u pustinjama i stvoriše ondje središta cvatuće kulture, drugi sagradiše bolnice i posvetiše se velikodušno njezi gubavaca. Treći opet pođoše preko mora, da otkupljuju robove zaklevši se prije, da će u nuždi s a m i mjesto braće svoje poći u ropstvo, ili se zavjeriše, da će mačem i vlastitom svojom krvlju štititi kršćane od demeskinja Saracena. U isto doba njegovahu drugi kao zatvoreni vrtovi najvišu ascezu i donašahu nesravnjivo cvieće, kao što su spisi Bernarda, Gertrude, i Tome Kempenca, a opet drugi naučahu ili propovijedahu. Svi zajedno stvoriše s predstavnicima crkve onu civilizaciju, što je u umjetnosti iznijela gotske katedralke, Giotta i Dantea, u znanosti Sumu sv. Tome Akvinskoga, a u politici kršćansku državu, za koje su idealne interese svi bili spremni svoju krv proliti. Htjeli Vi ili ne htjeli, gospodo moja, morate priznati, da ono najplemenitije, što danas u duši svojoj nosite, dugujete utjecaju crkve na srednji vijek.

U doba renaissance zavlada čarom klasične umjetnosti obasjano pogansko shvaćanje života ne samo svjetovnim nego i do nekoga stanovitoga stupnja crkvenim krugovima. Nezdrava politika malih talijanskih država zarazila je kadikad i crkvenu državu. Ali zato nijesu ruke ovih papa političara i raskošnika lađicom Petrovom upravljale ništa manje svrsi shodno. I čvrsta životna snaga crkve stvori sebi u novim redovima novih zaliha sile i duha, a pomladi se prekrasno u saboru tridentskom, kako to historija s udivljenjem konstatuje. Uostalom i tadanji pape dobivaju znatno u svijetlu, kojim ih je obasjalo novije povjesničko istraživanje. Ali kad oni i ne bi pri tom osobno ništa dobili, životni

princip crkve, koji je u rukama svojih slabih nosilaca ostao vazda nepovrijeđen, može u svakom slučaju samo dobiti, kad povjesnička istina bude potpuno osvijetljena. Mislite li, gospodo moja, da bi Leon XIII. bio otvorio vrata u vatikansku knjižnicu, kad o tom ne bi bio potpuno uvjeren?

L e r o y: To je istina, ovaj mi je čin Leona XIII. silno imponovao. Nitko zaista ne može znati, što će se u tim arhivima svijeta naći. Tko se dakle odvaži, da ih otvori zvjedljivim očima istražitelja svih boja, mora da bude za svoju stvar posve siguran, i već unaprijed uvjeren, da iz tih ormara ne će izaći ništa, što bi današnjemu stanju crkve moglo škoditi.

H a i n b e r g: Teoriju o dvjema principima u crkvi shvatam i vidim, da se podudara sa stanjem kršćanstva. No recite mi, gdje je granica u crkvenom životu između djelovanja Božjega i ljudskoga elementa?

P a r d o v a l: Gdje je ta granica, ne znam ni sâm. Ni u svojoj unutrašnjosti ne može čovjek razlikovati, gdje je granica između Božjega nadahnuća i vlastite inicijative. Koje dakle čudo, ako ne može da u običnom životu crkve ovu granicu točno odredi? Zar znademo u našem prirodnom životu, gdje je granica između djelatnosti materijalnih dijelova organizma i djelovanja naše duše? Ima ljudi, koji promatrajući isključivo anatomičke i fiziološke pojedinosti opaziše, kako obični zakoni materije i mijenjanja tvari vladaju u svakoj stanici, pa odatle izvedoše smiješni zaključak, da ne postoji ništa osim materije. Mi, koji nijesmo materijalisti i ne zatvaramo očiju pred čitavim svijetom misli i čuvstava te stvaralačke inicijative, što proističe iz ljudskoga organizma, upravo u tom vidimo očiti dokaz, da postoji još neki viši faktor od materije. A ipak se ovaj duh u životnom procesu tako krije za česticama materije, da u pojedinim slučajevima ne možemo ozna-

čiti, gdje prestaje djelatnost organa a počinje se moć duše. Prisutnost Duha svetoga u katoličkoj crkvi nalikuje na prisutnost duše u tijelu. Djelatnost crkve i neki opći učinci odavaju prisutnost Duha Božjega, no gdje ga u pojedinostima valja tražiti, ostaje sakriveno. Moram priznati, da mi je ova čudnovata sličnost vazda udarala u oči. Valja da potječe odatle, što je oba organizma satvorio isti majstor po istom planu: ovdje se spaja materija s duhom, i nastaje čovjek — tamo se združuje čovjek, čovječanstvo s Bogom, i nastaje kruna i cilj svih Božjih djela, crkva Hristova.

Promotrimo li izbliže krhki materijal crkve, ljude, pobude njihova djelovanja, opačine, opazit ćemo s dubokom boli pogrješke, opačine, tjesnogrudnost, pa i trulost. No svratimo li pogled na zdravi razvitak ovoga velebnoga organizma, kako se divno razgranao po cijeloj zemaljskoj kugli, kako se žilavo opire razornim faktorima, ako promatramo ljekovitu njegovu moć, kojom nadomješta bolesne dijelove, divno cvijeće svetosti, što neprestano prispijeva, plodove velikih djela, dubokih društvenih preobraženja, prekrasnih uredbi svake vrste, o kojima smo govorili — kada sve to gledamo, radost nadvisuje daleko našu bol, a ova nas krasota zanosi i krijepi u vjeri, da u toj jadnoj zemaljskoj materiji tajanstveno prebiva i djeluje Duh sveti. — Kad i ne bih znao za riječi Hristove, da će crkvu svoju sagraditi na Petru, držim, da bi me sam pogled na historiju crkve uvjerio o božanstvu njezina životnoga principa. Dà, reći ću i više. Crkva, koja kraj svih slaboća i mana onih dijelova, od kojih se sastoji, sve izvanjske i unutarnje zapreke svladava, i slavodobitno se do neba uzdiže — meni je veći, krasniji dokaz, da u njoj prebiva božanski princip, nego li da je na koji mu drago način od tih mana ostala sačuvana.

M i s s W i l s o n: Moram priznati, da u ovom shvaćanju ima nešto uzvišena. Da rimska crkva priznaje pogrješke svojih zemaljskih članova, a Bogu

hvali za sve lijepo i dobro — za mene je iznenađenje, koje me razoružava. No ovo sjedinjenje Boga s čovječanstvom u nekaki organizam, kako to sebi katolici predočuju, imade za mene opet nešto odbojno. Katolik, koji se osjeća kao stanica u tom organizmu, nije u neposrednom, čisto duševnom snošaju s Bogom ko što mi, nego mora da se služi veoma različnim oruđem i organima. Između njega i Boga jest svećenik, jesu sveci, posreduju sakramenti. Sav je duh kršćanstva time, ne ću reći ugušen, ali svakako zaodjeven u materijalne forme, pak je u neku ruku postao osjetan. Zato ne mogu nikako razumjeti, da bi katolicizam bio najsavršenija forma kršćanstva.

S v e ć e n i k: Dobro kažete, gospođice, da je katolicizam osjetan duh. No baš to ga čini sposobnim za njegovu zadaću: da bude religija za sve. Kad smo neko veče govorili o kršćanstvu razložio nam je sjajno gospodin Deville njegovu općenitost i pokazao, kako se savršeno prilagođuje svim prirođenim potrebama duše i kako je podoban, da predobije za sebe najrazličnije ljude i narode. Sada promislite, molim, da ova općenitost pripada kršćanstvu samo u njegovoj katoličkoj formi, a to upravo stoga, što je ono ovdje osjetno, ili da govorimo jasno, što je kršćanstvo u katoličkoj formi u skladu s čovječjom prirodom duše i tijela. Ne uči nas vjeru sama biblija, već svećenik. Naša se molitva diže sjajem naših hramova i svečanošću naše službe Božje, ona se raspaljuje vjerom u zbiljsku prisutnost Hristovu na oltaru. Bog dolazi pred nas okružen svecima, koji se za nas mole, a ima on i majku, koja je i naša majka. I pokojnicima svojim možemo mi pomoći. Ako pak padnemo, može ne samo Bog u nebu, nego i svećenik pružiti ruku skrušenomu grješniku, pa mu u ime Božje reći, da su mu grijesi oprošteni. Baš to je sve uzrokom, da katoličko kršćanstvo prodire ne samo do razuma, nego i u srca, u maštu i u svaki kutić duše. To mu otvara vrata do najjednostavnijih i najpriprostijih ljudi i plemena, koji ne znadu ni

čitati ni apstraktno misliti. U toj je formi kršćanstvo bez sumnje obratilo naše pređe, od kojih potičemo. A kad se pojavio protestantizam i zabacio sve, što mu se pričinjalo pukom formom, — slike, blagdane, obrede, sakramente — uvidi konačno, da ovo nedohvatljivo nešto, što mu je preostalo, ne može biti religija za čovjeka. Danas stavlja opet na portale gotskih katedrala slike svetaca, što ih je nekoć razarao i vraća se uopće sve više k izvanjskim formama. No pokuša li da obrati pogane, mora — kako je gospođica Wilson uljudno priznala — usprkos onomu polovičnomu obratu iskusiti, da katolicizmu očito nije dorastao.

No čitavo ovo osjetno ruho katolicizma tek je neka potpora, pomoć, koju jedni trebaju više, drugi manje, no nije to nikako zapreka, da neposredno općimo s Bogom i s njim se najuže sjedinimo. Da Vas o tom uvjerim, gospođice, mogao bih Vas uputiti na teološka djela, što tumače i iz riječi sv. Pisma dokazuju štovanje svetaca, sakramente i druge tančine katolicizma. No radije Vas sjećam životopisa naših svetaca, osobito onih, koji su živjeli u posljednjim stoljećima, i koje u njihovim sačuvanim djelima možemo pobliže proučavati. Tako n. pr. Ivana od Boga, Ignacija Lojoiskoga, Franje Žaverija, Franje Borgije, Karla Boromejskoga, Terezije, Ivana od križa, Petra Alkantarskoga, Franje Saleškoga, Ivane de Chantal, Filipa Nerija, Vinka Paulskoga.......

M i s s W i l s o n: A zar nema i u našoj crkvi svetaca?

S v e ć e n i k: U vas ima veoma vrijednih, plemenitih, religijoznih, požrtvovnih ljudi — ali o svetosti, vjerujte mi gospođice, nemate pojma, otkad se odijeliste od jedinstva crkve. Čitajte one prekrasne životopise, pa će se pred Vama otvoriti novi svijet, koji se odnosi prema našemu kao zvijezde, što tamo svijetle, prema ovim svjetiljkama. Vi poznate moralni život, no tuj ćete naći heroičko odricanje sama sebe, što oslobađa one ljude od bremena

tijela i čini ih ravnima čistim dusima. Vi poznate dobrotvornost, no tuj ćete naći ljubav prema Hristu u bližnjemu, koja prelazi u čudesnu, rekao bih, ludost, koja te sili, da se žrtvuješ dan i noć bez odmora i počinka posvema za bližnjega, za potrebe njegove duše i za patnje njegova tijela, i da sa svetom gorljivošću cjelivaš njegove rane. Vi poznate molitvu i pobožnost, no gledate li samo jednoć ma i izdaleka molitvu svetaca, kako se oni bez riječi sjedinjuju s Bogom, kako se ove duše dižu prema nebu k n j e m u, pa tajinstvena vrela, što se od n j e g a izlijevaju na njih, tada ćete priznati, da Vam staje pamet, kad ugledate takovu visinu, da toga jezik ni pojmovi obična smrtnika ne mogu dokučiti. Tad Vam više ne treba teoloških dokaza za to, da katolicizam ne čini nikakve zapreke do najveće svetosti i do najsavršenijega sjedinjenja s Bogom.

P a r d o v a l: Dopustit ćete, velečasni, da iz Vaših lijepih riječi izvedem još daljnji zaključak. Svaki se ovaj svetac, promatraš li ga točno, prikazuje kao čudo Božje milosti, što dostaje, da dokaže božansko podrijetlo religije, koja ga je proizvela. Naša sveta Terezija bez sumnje sama je za sebe divnije djelo Božje nego obraćenje čitavoga jednoga naroda. A takovih je svetaca rodila katolička crkva sve do dana današnjega neprekidan niz. U njoj prebiva unutarnja sila, iz koje niče svetost kao ruža iz grma, dok iz drugih vjeroispovijesti ne proizlaze sveci.

M i s s W i l s o n: Dobro, rado ću proučavati ove životopise, na koje me gospoda upozoruju.

L e r o y: Vidim, da gospodin Pardoval ide za tim, kako bi gospođicu Wilson obratio.

P a r d o v a l: Nijesam dosta smion, da kušam koga obratiti, no katolicizam imade u sebi tajnu moć, da čovjeka obrati, pa mu se duše, koje su prema Bogu iskrene, ne će uzalud približiti.

S e m e n o v: Ja, što se mene tiče, ne vjerujem pravo u mogućnost, da se tko obrati iz uvjerenja. Razumijem još, da se čovjek može obratiti na kršćanstvo, ako je kako došao do vjere u Hrista; no ako je jednoć u krilu kršćanstva, tada držim, zavisi jedino od narodnosti, okoline, od odgoja, da pripada ovoj ili onoj crkvi.

S v e ć e n i k: Čini mi se, da je gospodin Bielski rekao, da on uopće ne vjeruje u obraćenja. Vi idete korak dalje pa dopuštate obraćenje na kršćanstvo. Zašto ne bi sada mogao tkogod učiniti treći korak, pa se, pošto je našao vjeru u Hrista, uvjeriti, da je samo katolicizam kršćanstvo, kako ga hoće Hrist. Dokaza za to ima na pretek, ako promotri samo one, koje smo mi u međusobnom razgovoru pretresli: neprekidno trajanje katoličke crkve i njezin organički identitet s prvobitnim kršćanstvom, njezina čudesna životna snaga, koja prkosi svakomu napadaju izvana, a liječi rane ljudske slabosti u nutrini, spasonosna sila, koja obraća narode i stvara svece — dok sve druge vjeroispovijesti živu samo od onoga, što imadu s katolicizmom zajedno, a propadaju u onom, čim se od njega razlikuju. Ja dakle opetujem, dokaza za to, da je katolicizam jedino pravo kršćanstvo, ima na pretek. Pa ako tko dođe do toga uvjerenja, tad očito ne samo može, nego je i dužan da stupi u katolicizam.

P a r d o v a l: Čemu da raspravljamo o mogućnosti obraćenja, kad se ljudi gotovo danomice faktično iz uvjerenja obraćaju? Ha, možda nekatolik ne sumnja o tom bez razloga, jer se izvan katoličke crkve to doista ne vidi. Može se reći, da su obraćenja njezin monopol.

H a i n b e r g: Kako monopol? Sve vjeroispovijesti ipak pokazuju u svojim statistikama veći ili manji broj osoba, koje su pristupile k njima iz drugih vjeroispovijesti.

M i s s W i l s o n: Već vidim, gospodin će nam Pardoval dokazivati, da svi prelazi na katolicizam proizlaze iz uvjerenja, dok se prelazi na ostale

vjeroispovijesti zbivaju samo izvana. Radoznala sam, kako ćete otkriti ono, što se događa u savjesti ljudskoj.

Pardoval: Ne, u tajne savjesti ne ću kušati da prodrem. Ja ću vam na drugi način pokazati sasvim posebnu moć katolicizma. Ponajprije bih Vam mogao spomenuti, da se u zemljama, gdje vlada potpuna sloboda religije, i u krugovima izobraženih i nezavisnih ljudi mnogi obraćaju na katolicizam, a izvanredno malo njih da prelazi s katolicizma na druge vjeroispovijesti, pak bih već iz ove razlike u brojevima mogao povući zaključke. No ne ću se upuštati u pitanje brojeva, koje ima vazda svojih poteškoća, već ću radije kraćim putem doći do istoga zaglavka. Uzmimo, da je znatan dio obraćenika na katolicizam neiskren i sebičan — ipak ostaju još uvijek mnogi, kod kojih je lih izvanje obraćenje, što proizlazi iz sebičnih obzira, potpuno isključeno, ili stoga, što su ovi ljudi za to previsoko, pa je njihov karakter predobro poznat, ili stoga, što im je promjena u vjeri morala nanijeti vremenitu štetu. Da samo poznatije spomenem, koji mi baš dolaze na um, potsjećam Vas među Nijemcima na Fridrika Schlegela, grofa Stolberga, pjesnika Zahariju Wernera, filozofa Beckendorffa, pravnika Phillipsa, spisateljicu groficu Hahn-Hahn. Ista umjetnost je obratila svoje majstore: potonjega Karmelićanina Hermana Cohena osvoji za katolicizam glazba, Owerbecka slikarstvo, Langera graditeljstvo. Ima zatim čitav niz osoba kneževskoga roda, koje su prešle na katolicizam: Adolf Mecklemburg-Schverinski, Fridrik Hessen Darmstadtski, Pavao Württemberški, Fridrik IV. von Sachsen-Gotha, Dorotea i Katarina Kurland-Saganska, Charlotta Danska, Marija Badenska itd. U Engleskoj nailazimo na oxfordske teologe, kao Newmana, Manninga, Fabera, koji postadoše svijetlo katoličke crkve; na lordove, kao Stuarta, Campdena, Fieldinga, Ripona; na političare, kao što su George Bruce, John Ward, Sir Allan Napier; na poznate spisatelje, kao što su Rikard Simpson i Adelajda Procter; na glasovite umjetnike, kao što su James Herbert, Clarkson Stanfield i mnogi drugi. U Rusiji obratiše se tri kneza Galicina i više kneginja iz iste kuće. Knez Gagarin posta Isusovac, grof Grgur Šuvalov pobožni Barnabit, general Nikolaj umrije pred nekoliko godina kao Trapist. Prešlo je na katolicizam i mnogo znamenitih gospođa. Tko ne zna za Sofiju Svečin, Nataliju Nariškin, kneginju Zenaidu Wolkonsku? Od Židova spominjem Libermana, utemeljitelja kongregacije srca Marijina, Veitha, koji postade kao karmelićanin jedan od glavnih budilaca katoličkoga života u Beču, oba glasovita Ratisbonna, braću Lehmanne, koji se tako oduševljeno posvetiše obraćanju svojih bivših vjerskih drugova. Kod svih je ovih muževa i žena sigurno, da su se mnogočega odrekli, da postanu katolicima. Oni žrtvovahu imutak i obitelj, a mnogi su bili prisiljeni, da ostave svoju domovinu. Najnezavisniji među njima, kao njemački knezovi i engleski lordovi, moradoše barem prekinuti sa stoljetnim tradicijama svoje kuće, što baš nije lako. Ovih nam obraćenja ne može protumačiti ništa drugo, nego duboko uvjerenje.

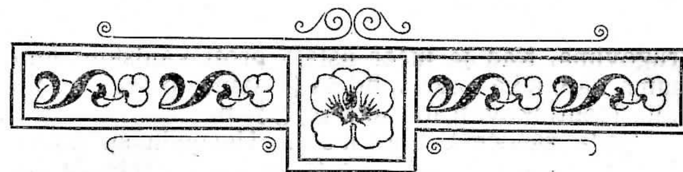
Kako je naprotiv s prelazima na druge vjeroispovijesti? Ne kažem, da se u njima dade dokazati kakova nepoštena namjera — samo Bog znade, što se događa u duši — ali je činjenica, da ondje uvijek promjena u vjeri donosi sa sobom kakovu zemaljsku korist, imutak, protekciju, pristup u kakovu službu, oslobođenje od obećana celibata — ili ća i krunu ruske carice. Ali ja držim, da se ne će naći i jedan jedini slučaj, u kom bi se moglo dokazati — što je za tisuće obraćenja na katolicizam sigurno — da su svi vremeniti obziri bili protiv promjene vjere, a samo uvjerenje za nju.

Ova moć, da obraća iz uvjerenja, koju je katolicizam u svim stoljećima pokazivao, i koju mi možemo u primjerima, što su nam blizu, laglje i gotovo očevidno ustanoviti, baš je tako krasan dokaz za njegovo božansko podrijetlo, kao što i moć, kojom stvara svece.

L e r o y: Valja mi priznati, da ovo dokazivanje potiče na razmišljanje. Uzalud tražim u svojoj pameti jedan jedini slučaj promjene vjere, koji bi se dao suprotstaviti mišljenju gospodina Pardovala. Što ja znam, nema ni jednoga. No mogao bih možda navesti mnogo drugih iz Francuske i Amerike njemu u prilog. Uopće moram priznati, da smo danas mnogo lijepa i ozbiljna čuli o katolicizmu, pa kako je prvih večeri iznio paomu gospodin Deville, moramo je danas, držim, dati gospodinu Pardovalu. Ali sada nam ipak valja svršiti, jer je, ako Vas smijem na to potsjetiti, već kasno.

S e m e n o v: I ja priznajem, da me zadnja tačka, koje se gospodin Pardoval dotaknuo, ova privlačiva sila katolicizma, kako se zaista pokazuje, ne malo uznemiruje. No čitava je diskusija protekla tako, kao da se u krilu kršćanstva nalazi samo katolicizam i protestantizam, a ne i nešto treće. Nijesam toga htio iznašati, da ne prekinem nit interesantnoga raspravljanja. No sad se ipak slažem s gospodinom Leroy-om: vrijeme je da se rastanemo.

Sedmo veče.

Sedme večeri je vladalo za dinera na terasi svratišta Beaurivage svečano raspoloženje. Znali smo, da smo posljednji puta zajedno, jer neki od nas htjedoše slijedećega jutra ostaviti Ouchy. Miss Wilson bijaše poslije jučerašnjega razgovora uzrujana i nemirna, a gospodin Deville mrk. Ali večer bijaše divna, — i to je polagano umirilo srca. Jezero, koje je uvijek imalo krasnu modru boju i sjalo se, bijaše toga dana još ljepše. Mora da je u zraku bila neka nevidljiva magla, jer premda je sve bilo pred nama jasno, ipak se činilo, kao da su jezero i obale i gradovi u daljini pripadali nekomu bestjelesnomu svijetu. Pričinjali se poluprozirnima i prosinutim od nježnoga bisernoga sjaja. Površina vode sjala se kao svila što se prelijeva. Modrina se prelijevala u svim bojama oko fantastičkih jezičaca i draga obale. Nebo je još samo na zapadu pokazivalo nešto zlatne i karmin boje. Baš pred nama na jugu žarili se u blijedom ružičastom sjaju gorostasni vrhunci Mont Blanca, Bijelle i Dent du Midia, kojima još nije sunce zapalo.

Taj čar prirode pomalo je dizao dobru volju drugova za stolom. Mnogo smo razgovarali o ljepotama Švicarske. Napokon prijeđe razgovor od prirodnih ljepota na ljepotu rimskoga bogoslužja, a kod toga se Miss Wilson i Pardoval duhovito natjecali u hvali. Pokazalo se, da Miss Wilson živo sudjeluje pri ritualističkom pokretu, koji vlada u nekim anglikanskim

krugovima. Kad je jučer ustala proti vanjskim formama katoličke Crkve, htjela je samo to reći, da ne valja identifikovati forme s religijom.

Sada započe S e m e n o v. Gospoda su prava djeca zapada, reče on — a to je bez sumnje časno. Ali to je s druge strane i razlog, zašto ste jučer kod svoje rasprave o Crkvi Hristovoj mogli zaboraviti čitavu crkvu na Istoku i zašto se možete danas oduševiti za katoličko bogoslužje, a da i ne mislite, da se katoličko bogoslužje s istočnim ne može nikako isporediti. Ja nijesam nipošto kakav apsolutni štovatelj ruske crkve. Njezin me formalizam često neugodno dira, i moj bi ideal, kako već rekoh, prije bilo kršćanstvo, koje bi prosto od svih forma propovijedalo samo ljubav. No razgovori naši doveli su me do spoznaje, da ovakovo kršćanstvo ne bi bilo nikakova vjera za sve ljude, a niti povjesno djelo Hristovo. Ali hoćemo li jednom prihvatiti, da kršćanstvo mora biti neki crkveni sustav sa svećenstvom, liturgijom, sakramentima itd., onda mi se ipak većma mili forma istočne crkve, nego li zapadne. Istočna je crkva sačuvala sve ono, što je velečasni otac spočitnuo protestantima, da nemaju, i ona je to mnogo vjernije sačuvala, nego li katolicizam. Ona imade više konservativnoga duha nego li Rim, ona nema te manije, da jednako mijenja obredne i vjerske formule, da uvijek uvađa nove svetkovine, nove pobožnosti i da uvijek proglašuje nove dogme. Ona podaje narodu staru vjeru, koja nalazi svoj simbolički izražaj u prekrasnim obredima, molitvama, svećeničkim odijelima, ikonostasima, liturgijskim pjesmama, u kojima narod slijeva svoj glas s glasom svećenika. I taj skupocjeni kovčeg liturgije gotovo je tako star, kao što i vjera, koja je u njemu pohranjena.

L e r o y: U tom imade svakako mnogo istine, gospodine Semenove. Nedavno bijah u Moskvi. Ondje sam čuo, gdje svečano i ganutljivo pjevaju te napjeve muški korovi bez pratnje orgulja, vidio sam krasne obrede, crkvene odore s povlakama, biskupske krune, oblake od tamjana, vidio sam ophode, gdje prolaze kroz raskošno svetište, koje se sjalo od zlata i svijetla. Onda sam vidio stare svece s njihovim velikim strogim očima, gdje odozgor gledaju na me. Bijahu to oni isti, koje pogledavahu ljudi već prije tisuću godina, a visjeli su u istom redu po dostojanstvu i u istim odorama kao i svećenici, što su ondje preda mnom vršili službu Božju. Priznajem, gospodo, tada sam osjećao i razumio, da se u tom vjerskom konservatizmu nalazi velika moć, i da istočni obred može obuzeti dušu dubokim strahopočitanjem pred božanskim Veličanstvom.

M i s s W i l s o n: Ovdje moram ipak uzeti u obranu zapadni obred. Ponajprije i on je drevan. Njegovi glavni dijelovi su prema današnjim engleskim istraživaocima za cielo stariji, nego li grčki obred, kako ga sada poznamo. Kasniji dodaci su uopće dosta jedinstveno stopljeni s prijašnjim i organski iz njega niknuli. Ovi obredi simbolišu vjeru i duh kršćanstva jednako rječito kao što i istočni. Samo treba da poznamo njihov postanak i da ih vidimo u njihovoj čistoj formi, ako hoćemo, da ih shvatimo u njihovoj čitavoj punoći. Ako n. pr. u Francuskoj liturgijsku harmoniju muti glazba Gounodova i Rossinijeva, mjesto da se drže gregorijanskoga pjevanja, onda nije tomu kriv obred, a niti Rim — jer Rim to kori — već očito francuski ukus. Istina jest, u zapadnim se crkvama ne vidi raskošni onaj zlatni nakit kao što na Istoku, ali imade u njima više umjetnosti, pa zato one posvećuju Bogu bogatstvo više vrste. I naše slike i naše graditeljstvo ne ide uvijek za istim uzorcima, ali zato ima neko drugo, možda više jedinstvo u crkvenoj umjetnosti, jedinstvo naime ideje vodilje, koja nije ništa drugo, nego li ideja samoga kršćanstva, koja kroz stotine godina traži potpuni izražaj, a da ga ne može nikada posve naći. Ista se ideja uzdiže od bazilike do romanske prvostolnice, a iz romanskoga sloga vija se do gotskoga. Duh, koji na utjehu prognanicima slika biblijske prizore na stijenama katakomba, vaja također s ljubavlju kipove na stijenama i zabatnim poljima gotskih crkvi, da ka-

men i bez slova pouči narod, a opet isti taj duh slika svoje slavlje nad svijetom na svodovima sikstinske kapele. Liturgija i čitava istočna crkvena umjetnost dojimlju se, kao da su liveni u jednom obliku, dok liturgiju i umjetnost crkve zapadne oživljava jedan nutarnji princip.

Svećenik: Gospođice, zapadni obred Vi branite lijepo i pobjedonosno. Ipak moram da razlučim jedno od drugoga, dva veoma različita pitanja, koja se počinju spletati u toj prepirci. Drugo su obredi, a opet drugo je Crkva Hristova. U objema obredima, u grčkom i u latinskom, može se naći i katolicizam, a i raskol — pak se doista i nalaze. Oba su obreda lijepa, obadva izrazuju ideju kršćanstva — u tom imadete, gospođice, baš tako pravo kao što i gospodin Semenov. Koji je od njih ljepši, ne možemo objektivno lako prosuditi, jer je teško posvema se oteti utjecaju tako nježnih zvukova, kad su već jednom žice duše na to skladane. Ali gospodin Semenov spočitava rimskoj crkvi neprestanu promjenljivost njezine vjere i drži nepromjenljivost istočne crkve za znak vjerske premoći. Tomu moram prigovoriti. Ne nosi rimska crkva žig promjenljivosti, nego baš raskolnička istočna crkva.

Leroy: Radoznao sam, kako se može što takovo dokazati. Egipatske mumije nijesu tako nepromjenljive kao što istočna crkva.

Semenov: Ja se kladim, sad ćete Vi velečasni oče pokazati, da su riječ »Filioque« s ostalim riječima već stari grčki ocevi odobrili, a istočni sabori da su priznali prvenstvo papino. Ali ja Vam unaprijed izjavljujem, da se ovakovo dokazivanje mene baš ništa ne dojimlje.

Svećenik: A ja ne ću uopće ni dirnuti u te dokaze, nego ću se držati onoga, što smo jučer govorili, pak ću se samo jednim pogledom osvrnuti na povijest obiju crkvi.

Kakove su bile ove crkve u prvoj periodi svoje povijesti prije raskola? U objema živi ista težnja za razvitkom i organizacijom. Zapadna crkva definuje od krivih učitelja napadnute članke vjere i propisuje nove obrasce vjerovanja. To isto čini i istočna crkva. I ona definuje dogme i ona propisuje obrasce vjerovanja. Zapadna crkva organizira svoju disciplinu, ustanovljuje stepene svoje hierarhije, uređuje religijozni život naroda već prema uvijek novim potrebama općina — a i istočna je crkva neprestano s istom organizacijom zabavljena. Zapadna crkva razvija svoje obrede — istočna čini to isto i izdaje još u osmom i devetom vijeku poslije pobjede nad kipoborcima važne obredne propise, da razbistri i uredi štovanje slika. U najznamenitijim stvarima, kad se n. pr. radi o vremenu, kada valja svetkovati Uskrs, ili o položaju patrijara i gotovo u svim dogmatskim pitanjima izdavaju obje crkve na općenitim saborima općenite zakone, a u stvarima od ne tako općenitoga zamašaja upravlja svaka crkva sama sobom. U kratko, u istočnoj kao i u zapadnoj crkvi pokazuje se živahno gibanje i razvitak u svim smjerovima.

Tako prolazi osam sabora i deset vijekova. Onda dolazi raskol — i mijenja se povjesna slika. Zapadna crkva živi dalje svojim životom kao i do sada. I poslije kao što i prije sazivlje sabore i definuje dogme proti novim krivim naukama, i poslije kao što i prije razvija svoje bogoštovlje, svoje zakone, svoje raznovrsne uredbe. Nasuprot se istočna crkva ne miče više od onoga časa. Ne samo da ne izdaje nikakovih novih dogmatskih odluka, ona ne mijenja, ne popunjuje baš ništa svojih zakona, svoje bogoslužje, svoj kalendar ili ma kakovu drugu uredbu — baš kao da ju je u času raskola udarila kap.

Koja se dakle od obiju crkvi promijenila, je li ona prva, koja se i dalje razvija, kao što se razvijala i prije, ili ona druga, koja se najednom prestala razvijati? Ako je od dviju grana kakova stabla jedna prije jedne godine usahnula i odonda zadržala istu debljinu i oblik, dok je druga znatno porasla u opsegu

i istjerala nove grane, — koja se od obiju grana promijenila?

Semenov: Naši bogoslovci kažu: sve, što je trebalo u stvarima vjere definovati, to se već definovalo na prvih sedam sabora. Naša se crkva očito prije posvema razvila.

Svećenik: Ja znam, da Vaši bogoslovci tako kažu, ali to se ne da nikako obraniti. Čitavi niz vjerskih istina, koje su kasnije krivi učitelji napali, nije uopće ni taknulo prvih sedam sabora. Pa zar se ne rađaju sveđer nove sljedbe i cijepanja u krilu ruske crkve, proti kojima bi po običaju Crkve morao ustati sabor i izreći sud; i možda bi im uspješnije stao na put, nego li njezine policajne mjere? Budući da naukama vjerskim prijete uvijek nova ljudska iznašašća, mora ih Crkva uvijek tumačiti i braniti. Otpor proti zabludi životno je djelovanje tijela crkvenoga. Ako ona toga ne čini, to nije onda znak njezine zrelosti, kako Vi to mislite, nego znak smrti. Isto tako nesposobnost, da crkva stvara nove zakone i nove redove, a stare uredbe da prema promijenjenim potrebama mjesta i vremena prilagođuje, ta nesposobnost nije znak, da se crkva posve razvila, nego da je prestala živjeti. Time odaje, da nema one sposobnosti, koju ima svako živo biće, da se naime razvojem prilagodi svojoj okolini.

Bez ikakova okolišanja spomenut ću Vam kao pravi razlog te ukočenosti u istočnoj crkvi to, da ju je u času raskola ostavila duša crkvenoga života, Duh Sveti. Čini se, kao da je crkva to instinktivno osjećala. Ona se ne usuđuje micati, ne usuđuje se uvesti i najmanjih promjena, jer znade, da je ono, što je baštinila iz vremena jedinstva, sigurno i dobro, ali ona se ne ćuti i dosta jakom, da razlikuje, što smije mijenjati, a što opet ne, što je slučajno a što bitno, i s toga je nagon, da se održi, tjera, da ništa ne mijenja. U njoj je ugasnula svijest, da ju vodi Duh Sveti. Nasuprot u zapadnoj crkvi, koja je posve sačuvala

ovu svijest, pokazuje se isti slobodni i sigurni napredak kao što i prije.

U drugu je ruku ova težnja za samoodržanjem, koja oslabljuje istočnu crkvu, u njezinu sadanjem stanju za nju blagodat. Jer kad bi se ta odcijepljena crkva bez Duha Svetoga i bez svjetlosti odozgor htjela micati i reformirati kao protestantizam, ne bi se prije umirila, dok ne bi uskolebala sve i sve izgubila, dogme, crkveni ustav i sakramente. Tu se evo pokazuje milosrđe Providnosti prema toj zabludjeloj crkvi.

Pardoval: Hoće li gospoda jasnih dokaza, da je istočna grana Crkve usahnula, pogledajte, da li nosi plodove. Plodovi, koji se među ovima mogu najbolje vidjeti, koje može svaki povjesnički ustanoviti, jesu na kršćanstvo obraćeni narodi. U prvoj epohi, još za rimskih progona prije Konstantina, osvaja zapadna crkva za Hrista Španiju, Galiju i Britaniju, sve do s one strane međa tadanjega rimskoga carstva. U Njemačkoj osniva ona kršćanske općine s obje strane Rajne, u Speieru, Mainzu, Trieru, Kölnu. Ona prodire na Dunav u Reciju, Norik i Panoniju. Razvija se do prekrasnoga cvijeta u rimskoj Africi. U isto vrijeme nosi istočna crkva daleko kroz Aziju s istom revnošću i jednakim uspjehom luč vjere, koju je primila iz ruku apostola. Već su u drugom vijeku Mesopotamija, rimska Armenija — pače i Perzija gusto posijane crkvama. O kršćanskim općinama u Bithyniji i Pontu govore već Plinije i Lucijan. Početkom trećega stoljeća nalazimo kršćanstvo u Arabiji. U drugoj epohi, od Konstantina do raskola, napreduje i dalje zapadna crkva. Goti primaju kršćanstvo još u četvrtom vijeku, Franci za Klodviga u petom vijeku. Sv. Patricije obraća Irsku, a odanle se širi vjera u Škotsku i na Hebride. U šestom vijeku stupaju u krilo crkve Burgundi, za njima zapadni Goti pod Rekaredom i Anglosasi na riječ sv. Augustina. U sedmom i osmom vijeku završuje se obraćenje germanskih plemena. Na sjeveru primaju vjeru Holandezi i Belgijci, na jugu

Hrvati. U devetom vijeku obraćaju se Moravci, Česi i Danci, u desetom Švedi i Norvežani, Poljaci pod Mječislavom, Ugri itd. Istočna crkva jednako pobjedonosno djeluje u istoj ovoj drugoj epohi. Njezinu apostolsku plodnost pokazuju Grgur Prosvjetitelj, koji obraća čitavu Armeniju, i čudnovata robinja Nunia, koja nosi ime Isusovo Iberijcima, današnjim Gružanima, od kojih prodire do Abazga i drugih naroda na Kavkazu. Abesinija je već u početku četvrtoga vijeka kršćanskom zemljom. U Indiju dolazi kršćanstvo najkasnije u šestom vijeku, a u Kinu valjda u sedmom. U osmom vijeku obraćaju se nastojanjem carice Irene Slaveni u Grčkoj, u devetom vijeku Bugari i Kozari na Krimu. Napokon prima vjeru iz Carigrada Rusija u desetom vijeku pod sv. Vladimirom.

Sve do ovoga časa obraćaju Hristu narode obje crkve jednakom životnom snagom i jednakim blagoslovom Božjim. U jedanaestom se vijeku rastavljaju, i odsada ne podaju više jednaku sliku. Istočni ogranak nije u istinu više donio nikakova roda. Grčka crkva prestaje jednom i za uvijek obraćati narode. Ali zapadna crkva nastavlja u jednakoj mjeri djelo obraćenja. Pomoranija prima svoju vjeru od sv. Otona u dvanaestom vijeku, a naskoro slijede Estonska, Livonska i Kuronska, a u trinaestom vijeku Prusija. U istom vijeku počinju Franjevci na istoku i jugu osnivati svoje misije. U četrnaestom vijeku vodi Jagielo Litavu na krštenje, i u isto vrijeme dolazi kršćanstvo k Laponcima. U petnaestom vijeku sjediniše se na saboru u Fiorenci rastavljene crkve. Grci doduše naskoro opet otstupaju od sjedinjenja, ali nekoji narodi, jedan dio Armenaca, Jakobite u Egiptu i drugi, ostaju vjerni. U šestnaestom vijeku otimlje otpad protestanata Crkvi velika područja. Ali dok istočna crkva nije mogla ničim da naknadi one gubitke, koje joj je zadao islam neprekidnim osvajanjem, zapadna je Crkva svoje gubitke naknadila. Francusku i Poljsku, koje joj protestantizam napola bio već oteo, dobila je natrag, a istodobno je preko

sv. Franje Žaverskoga i njegovih redovnika osvojila Indiju i Ceylon. Na istok je prodrla do Japana, na zapad do Meksika, na jug do Kafra. U sedamnaestom i osamnaestom vijeku znatno se još proširilo njezino misionsko djelovanje. U Cochinchini, u Tonkingu, Sijamu, Kambodši propovijedaju Isusovci s uspjehom evanđelje, u Kini osnivaju oni cvatuće crkve. U Africi djeluju Kapucini i osnivaju kršćanske općine u Sudanu, na Kongu i u Gabunu, koji se tada Gvineja nazivaše. Portugalski misionari djeluju na obali Mozambique, francuski na susjednim otocima. U južnoj Americi dižu se u gradovima biskupske stolice i samostani, i među divljacima cvatu glasovite redukcije za obraćene Indijance. U Kanadi stanuju Isusovci duge godine u kolibama Hurona i osvajaju njihova plemena za Hrista. Napokon se u devetnaestom vijeku tako rašiše misije po čitavoj kugli zemaljskoj, da uopće ne mogu ni misliti na to, da ih sve izbrojim...

Miss Wilson: Ali gospodine Pardovale, kako možete sve to tako dobro držati u pameti?

Pardoval: Molim, gospođice, mi Španjolci smo katolici, pa se ponajprije zanimamo za život Crkve. Ali sada dolazim do svoga zaključka. Na osnovu ovih povjesničkih činjenica pitam Vas: Zar je teško nepristrano rasuditi, koja je od obiju rastavljenih crkvi uvenula, koja je bez života, a koja još i sada nosi u sebi božanski životni princip?

Hainberg: Ne dade se poreći, da je životna snaga rimske crkve velika, ali mi se ipak čini, da gospodin Pardoval preoštro sudi o kršćanstvu na istoku. Koliko sam čuo, imade i ruska crkva svojih misija, stiče i ona novih pristaša.

Svećenik: Dopustite mi, ja poznajem veoma točno uspjeh ove crkve na njezinoj zapadnoj granici, t. j. pokušaje obraćenja kod sjedinjenih Rusina, pa Vam svjetujem na uhar časti Rusije, da se na to ne pozivljete. Ali o uspjesima na istoku, to jest o neko-

licini poganskih plemena, koja su službeno pribrojili k državnoj crkvi, čuo sam od kompetentnih osoba, da je njihovo kršćanstvo nalik na gradove od lijepenke, što ih je Potemkin pokazivao iz daleka carici Katarini na njezinu putovanju na Krim. Pa ako istočnoj crkvi i uspije ovdje ili ondje koje obraćenje, ipak ostaje za nju kao općenita značajka, da ova crkva kao takova od časa, otkako se odijelila od zapadne crkve, strada s očite neplodnosti.

Miss Wilson: Nema žalibože sumnje, da je u tomu velika razlika među onim, što bijaše nekoć grčka crkva, i onim, što je ona sada. Ali zašto da proglasimo crkvu istočnu odmah mrtvom, ostavljenom od Duha svetoga? Zašto se radije ne misli na to, da je probude na novi život i da joj opet dadu prijašnji sjaj?

Pardoval: Mi svi vruće želimo, da istočna crkva opet uskrsne u svojem starom sjaju, a jedini mogući put k tomu već je odavna pronađen.

Miss Wilson: A taj bi bio?

Pardoval: Da se vrati u katoličko jedinstvo.

Miss Wilson: Ha! Vi katolici samo to hoćete, da Vaš papa vlada nad svim crkvama. Vi mislite, da je to lijek, koji liječi svako zlo.

Semenov: Je li papinstvo sačuvalo katoličke narode od političkoga ili vjerskoga rasula? Je li papinstvo spasilo Francusku od revolucije i od ateizma? Je li ono spriječilo rasulo Poljske? Ako Vi Rusiji za njezino sjedinjenje s Rimom obećajete ovakovu sreću, onda Vam lijepo zahvaljujem!

Pardoval: Nitko ne tvrdi, da će papinstvo ukloniti svako zlo i udovoljiti svim potrebama. Ako tko prizna i prihvati papinstvo, još nije prigrlio vjeru u svom njezinu opsegu, a još je manje došao do političkoga blagostanja. No blagostanje smo u ostalom jučer isključili iz rasprave o vjeri. Ali da pri-

znamo i prihvatimo papinstvo, jedan je od bitnih uvjeta religije, što ju je osnovao Hrist, i stoga ne može bez papinstva nijedna kršćanska crkva opstati i valjano napredovati.

Miss Wilson: Gospodine Pardovale, Vi se uvijek krećete u okrutnim ekstremima! Kad nam Vi katolici govorite o stvarnoj koristi papinstva, mi ćemo o tom raspravljati; ali ako Vi ovu uredbu stavljate kao bitni uvjet kršćanstva tad prestaje o tom svaka rasprava. Ja se još mogu sklonuti na to, da raspravljam, da li spadaju k vjeri svećenstvo i biskupka čast, ali to je i sve. Ta biskupi su glasnici riječi Božje i djelitelji sviju sakramenata, pak zato dostaju svim potrebama kršćanskih općina. U kakovu su snošaju biskupi međusobno, tko će biti jednostavni biskup, tko nadbiskup, primas, patrijar, to se osniva na čisto ljudskim i promjenljivim ugovorima. Možda ćete mi Vi, velečasni oče, barem donekle dati pravo?

Svećenik: Vi ste, gospođice, izvrsno razložili, kako raskolnički Grci shvaćaju to pitanje. Donekle je i Engleska usvojila ovo shvaćanje. Katolička je hierarhija sve do biskupa stvar religije, a što je više od toga, jest stvar politike. Dopuštam, da se može taj nazor komu svidjeti, ali već stoljeća postoji i drugi nazor, naime, da je Hrist učinio ne samo apostole biskupima, nego i Petra općenitim pastirom čitave Crkve. Da tu nađemo istinu, moramo se držati mudroga savjeta, što ste nam ga Vi, gospođice, sami prije nekoliko dana dali: da ne smijemo htjeti Bogu narinuti, što se nama dopada, nego imademo ponizno istraživati, što je Bog učinio i odredio. Idemo li u ovom pitanju tim putem naprijed, doći ćemo naskoro do zaključka, da drugi nazor odgovara istini i volji Božjoj.

Namjere Hristove s obzirom na ustav crkve tako su jasno i zgodno izražene u samom evanđelju, da može samo bolesna želja, da se mimoiđe onaj zaključak, pružiti neko psihološko tumačenje rijetke

pojave, da imade ljudi, koji vjeruju u Hrista, a pri tom hoće podmetnuti njegovim kao sunce jasnim riječima zamršen i taman smisao. Moramo ipak prije svega ponizno pognuti čelo pred voljom Hrista, koji je ribara iz Galileje učinio pećinom svoje Crkve i pastirom svoga stada! Onda ćemo s Božjom milosti shvatiti, što smo mi tako sretni, te već sada razumijemo, kako je ova uredba neizmjerno mudra, tako moćna proti paklenim vratima i tako čudesno plodonosna kraj svih ljudskih slaboća nasljednika onoga ribara — jednom riječi, kako je zaista vrijedna svoga božanskoga utemeljitelja.

L e r o y: Meni se čini jasnim i bez teksta sv. Pisma i bez dugih dokaza, da sa stanovišta kršćanstva mora da bude nekakvi papa, jerbo, kako jučer rekosmo, kršćanstvo, Crkva i crkveno poglavarstvo nerazdijeljivi su pojmovi. A kršćanstvo jest po svojoj prirodi općenito, dakle mora da bude i neko općenito poglavarstvo.

D e v i l l e: Može biti narodnih crkvi, kako imade prema Pavlu kućnih i općinskih crkvi. Sloga tih crkvi u Hristu onda je u kolektivnom smislu općenita crkva.

S v e ć e n i k: Tu pitam ja: koja sloga čini općenitu crkvu? Zar ona, koja kaže: Mi, crkva ove zemlje, vjerujemo u božanstvo Hristovo i u Trojstvo, a vi poričete u svojoj narodnoj crkvi oboje, ali ajde živimo u slozi! — Mi krstimo vodom u ime Trojstva i služimo misu, vi krstite u ime čovječanstva i smijete se misi, ali budimo braća!?' Takova sloga može biti nužna u građanskom životu države, ali ona nipošto ne osniva kakovu jedinstvenu crkvu. J e d n a crkva osniva se na j e d n o j vjeri, a jedinstvo vjere zavisi, kako smo već vidjeli, od jedinstva učiteljstva. Jučer smo s dokazima iz razuma i činjenicama dokazali protiv protestantizma, da se bez auktoriteta nigdje i nikada ne može polučiti ista, zajednička vjera. I crkva istočna to načelno do-

pušta, jer drži biskupe kao auktoritet, što nauča, kao organe, preko kojih Duh sveti u crkvi djeluje. Osim toga priznaje ona, da crkva mora biti jedan organizam, da mora imati jednu strogo jedinstvenu vjeru. Ne može dakle ona očito nijekati, da mora biti jedan općeniti biskup kao organ toga jedinstva. Današnji nazor ruske ortodoksije, uz koji djelomice pristaju i anglikanci, da lokalne crkve Duh sveti preko biskupa uči i ravna, a slogu među biskupima da podržava bez ljudskoga organa, to je sastav protuslovnih načela, katoličkoga i protestantskoga.

D e v i l l e: Sa stanovišta istočne crkve odgovaram, da su vaskoliki organ crkvenoga jedinstva općeniti crkveni sabori.

S v e ć e n i k: Na to se već sto puta reklo, da jedinstvo Crkve mora biti trajno i živo. Ono ne može zavisiti od milosti vanjskih uvjeta, do kojih nužno stoji, može li se ili ne može sazvati crkveni sabor.

Ali ja hoću, da i drugi odgovor dadem. Gola činjenica raskola riješila je ovo pitanje. Da nije nastao istočni raskol, možda bismo se mogli još prepirati o tom, da li ne dostaje općeniti sabor kao organ crkvenoga jedinstva. Ali raskol je tu. Grci svaljuju krivnju na Rim, a Rim na Grke. No, ne gledeći na tu svađu, činjenica jest, da od toga vremena nije moguć nikakav općeniti sabor, koji bi vrijedio u očima Grka i sviju saveznika njihove nauke o saborima. Na sabore, što ih sazivlje papa, ne će oni da dođu, ili, kako oni kažu, ne mogu doći. Za sebe, bez zapadnoga dijela crkve, i ne mogu sazvati općenitoga sabora, kako to i sami priznavaju. Dakle prema njihovoj teoriji ne može uopće doći do kakova sabora. Oni vele, tomu su Latini krivi. Ako je tomu tako, tada tvrdim, da načelna pogrješka u sastavu Crkve, kako oni taj sastav shvaćaju, još jače izbija na javu. U tom se slučaju moglo dogoditi, da su svi kršćani na istoku preko tisuću godina bili bez svoje krivnje lišeni mogućnosti crkvenoga sabora, dakle prema mišljenju njihovu jedinoga organa crkvenoga jedinstva,

uvjeta njezina djelovanja i njezine nepogrješive nauke.

Mi se čudimo, kako se u ustavima južno-američkih republika uvijek iznova pokazuju nedostaci, na koje nitko nije mislio. Odatle nastaju zapletaji, koji se ne dadu pravnim putem riješiti — i tako dolazi do prevrata. Mi tumačimo ove nedostatke s kratkovidnosti onih ljudi, koji su stvarali ustave onih zemalja. No možemo li i pomisliti, da bi božanski, sveznajući osnivač Crkve njoj dao ustav, u kojemu bi bila takova osnovna pogrješka?

H a i n b e r g: Istina jest, da istočna crkva, koja nema pape, pokazuje manje životne snage i radinosti nego li zapadna. Ali stoga ona može, da s onim državama, u kojima se nastanila, živi u slozi. Ona se umije mirnim putem sporazumjeti ne samo s kršćanskim vladama nego i sa sultanom i živi mirno pod svakim žezlom. Katolička Crkva nasuprot u vječitoj je borbi s državom. Tek se ujedinio zapad pod žezlom careva, a Crkva se već bori s carevima proti investituri i proti utjecaju u Italiji, gdje huškaju Velfe i Ghibelline jedne protiv drugih. A čim se zatim na zapadu stvaraju pojedine države, bori se Crkva sa svakom napose, od svađe s Filipom Lijepim sve do njemačkoga kulturnoga boja. Bila ona pobjednicom ili pobijeđena, progoniteljica ili progonjena, to je svejedno — dosta je, da ona ne može imati nikakova mira. To je činjenica, koja mi u čitavoj povijesti zapada udara u oči. A razlog tomu ne opažam u častoljublju pojedinih papa — jer među njima bijaše ipak ljudi različite ćudi — već u samoj uredbi papinstva. Ja Vam dopuštam, velečasni oče, da jedinstvo crkvene vlade na čisto crkvenom polju imade svojih dobrih strana. Ali te su strane neznatne, ako ih isporedimo s manje dobrim stranama, što nam ih je pokazalo iskustvo. To je ujedinjenje vlade u jednom najvišem nosiocu uzrokom, da je katolička Crkva vlada pod vladom, država u državi — a već je to za pravnika nakaza. Ali nešto drugo još je gore.

Budući da je ovo na oko duhovno, a ipak s materijalnim sredstvima centralizovano kraljevstvo veće od svake svjetske države, i budući da njegova glava stoluje izvan državnih granica, to zapravo Crkva nije u jednoj jedinoj državi. U drugu se ruku opet ne može reći, da je država sadržana u Crkvi, jer država nije organ crkve. Država ili jest najviše i nezavisno društvo ili uopće nije nikakova država. Stoga je nemoguće jedno društvo skladno smjestiti u drugom. I kraj dobre volje poglavarstva moraju nastati svaki čas prepirke o kompetenciji i granicama vlasti. Katoličko pučanstvo privlače postojano dvije međusobno nezavisne vlasti, i zato ne može nikada u njemu dugo vrijeme da potraje mir. Poradi dodira djeluje ovaj nemir i na ostali narod, a štetne posljedice mora da snosi i vjera naroda i država. Zlo je ovo, kako rekoh, u uredbi samoga papinstva u sebi. Zato, ako i ne poričem toj uredbi dobrih strana i zasluga, ipak mislim, da je osuđuje ne samo pravna filozofija, već također i svagdanje iskustvo.

P a r d o v a l: Ja bih rekao, da ovaj nazor ide na dvije strane suviše daleko. Ponajprije boj između države i Crkve nije općenit ni trajan, nego sporadičan. Najljepši listovi u povjesnici katoličkih naroda, a tih listova imade, hvala Bogu, prilično mnogo, prikazuju te narode u potpunom miru s Crkvom, koja im prirođene darove i sile samo još povisuje. Ja neću pokušati, da što nabrajam, jer ne bih došao do kraja. Ako onda dolazi do razdora i bojeva, ne treba uzroka tomu tražiti u samoj uredbi papinstva. Uzrok je u svakom pojedinom slučaju lako naći u ljudskim manama u jednoj ili drugoj stranci, što se bore. Katkada su krivi pape, koji su bez potrebe svoj crkveni auktoritet unosili u političke spletke susjednih državica. Ali češće su odgovorni svjetski vlastodršci, koji na nekom stalnom stepenu svemoći i uspjeha lako izgube osjećaj, da su ljudi, pak ne podnose nikakovih granica, uopće ništa, što nijesu sami stvorili. A kako nalaze u katoličkoj Crkvi uvijek neku duhovnu moć, koja se drži nezavisnom, pa makar ih

ne sprečava, da budu kraljevi, započinju s njom rat, jer im ne dopušta, da vladaju dušama. Katkada imadu vlastodršci i drugih povoda za boj proti Crkvi. Sad je lakomstvo, kao što u Filipa Lijepoga, sad tek kakova maljušna stvar, kao u Josipa II. No uvijek je progonima razlog u nekim nagonima, nekim strastima vladalaca ili naroda. Kako da se odijeli područje duhovno od područja svjetovnoga i pojedina pitanja o kompetenciji zadavaju samo pravnicima teškoća; ovakova su pitanja katkada vladarima izlikom, kad hoće, da tlače Crkvu, ali nikada nijesu uzrokom ovih njihovih želja. Ovake teškoće zapravo rješavaju konkordati. Ali ako i ne postoji konkordat, ako je država konkordat u mnogim točkama i prekršila, mogu ipak kod dobre volje države i dalje postojati mir i zajedničko djelovanje obiju vlasti na dobrobit naroda, kako to svjedoče Španjolska i Austrija.

Leroy: Ove su primjedbe bez sumnje dobre i istinite. Ali ipak mislim, da i gospodin Hainberg nema posve krivo. Katolička crkva imade svakako nešto u sebi, što ne da svijetu mira.

Miss Wilson: I ja mislim tako.

Hainberg: Kad su se tako različite moći toliko stoljeća borile proti Crkvi, nuka nas jednostavna logika, da ustvrdimo, da tomu mora biti u samoj Crkvi neki uzrok.

Svećenik: Dopuštam, da Crkva ne da svijetu mira, no to činim ne u oprjeci s onim, što je rekao gosp. Pardoval, već s drugoga stanovišta. Ali i držim, da to ne smeta i malo njezinu božanskomu izvoru, pače joj podaje novi i divni dokaz za taj izvor. Jest istina, moja gospodo, da katoličku Crkvu, ako i ne uvijek i svuda, ali ipak neprispodobivo više progone, nego ikoju drugu religiju. Ali i prvotna stara kršćanska Crkva bijaše progonjena. U Jerusolimu, u Rimu, u perzijskoj državi, i gdje je god bila, vodila je svoje vjernike k mučeništvu. I ne

samo oblasti: i narod, filozofi i pravnici sudjelovali su kod progona.

Ova baština patnja nije od starih kršćana direktno ni na koju drugu vjeroispovijest prešla, nego na katoličku Crkvu. Jučer smo govorili o raznim biljegama jedinstva ove Crkve sa starom kršćanskom. Evo nam jednoga dokaza više. I ta biljega jest sličnost zaručnice Hristove s njezinim božanskim zaručnikom i ispunjenje mnogih obećanja Hristovih, koji je rekao, da će njegovi učenici biti progonjeni u svijetu; kad su na njega mrzili, da će mrziti na njih, i on da nije došao, da donese na zemlju mir, nego rat.

Deville: Ali velečasni oče, Vi miješate posve različite stvari! Kad je kršćanstvo stupilo u svijet, moralo je istisnuti poganstvo. Surova sila i Duh Božji sukobiše se. Tu bijaše prirodno, da je kršćanstvo ostalo pobjednikom. Ali baš s tom pobjedom prestalo je pravo na boj s državnom vlašću. Tek dio kršćanstva, koji se uredio kao katolička crkva, izazivao je neprestano ponovne svađe, pače i s kršćanskim državama.

Svećenik: Kako možete reći, da je prestao uzrok boja između države i kršćanstva? Zar nema osim kumirstva nikakove druge oprjeke između svijeta i kraljevstva Božjega? Zar ne mora doći do boja između kraljevstva Božjega i države, u kojoj prevladavaju oholost, duh krivih nauka i drugih sila, radi kojih je Hrist prokleo svijet, ako je takova država i kršćanska? Kad bismo u ostalom malo dublje zavirili u uzroke progona stare kršćanske Crkve, a ne tek u paragrafe, što ih je složio Ulpijan, nego u psihološke uzroke — a pod njihovim su utjecajima carevi radili — našli bismo u korijenu zacijelo isti uzrok, koji je i kasnije vlastodršce moćno poticao na boj proti Crkvi katoličkoj, kako je to gospodin Pardoval dobro objasnio. Jednako kao ovi dođoše i rimski cesari na otpor uvjerenja, što je ograničavalo svemoć njihovu. Prije pripadaše njima sve, a sad čuju prvi put, da je ovo carevo, a ono Božje — a to oso-

bito podjaruje njihov bijes. Ja ipak ne ću da psihološko ovo pitanje dalje ispitujem, već velim samo to: kad bi države odmah poslije obraćenja Konstantina bile ostvarile čitav evanđeoski ideal, nestalo bi dakako uzroka borbi između države i Crkve. No kad su države još dugo nosile u sebi protukršćanske elemente, kad su ovi elementi diljem povijesti u pojedinim državama došli od vremena do vremena do vlade, morao je planuti boj između tih država i kraljevstva Božjega, kraljevstvo je Božje moralo trpjeti progon. I u tom slučaju imade jedino ona između crkvi, koje hoće da su djelo Hristovo, biljegu kraljevstva Božjega, koja postaje žrtvom ovih progona, i koja im se opire duhovnim oružjem — a ne one, kojih uopće ne mogu progoniti, jer se prilagođuju svim hirima svjetskih vlastodržaca.

Miss Wilson: Mislite li, velečasni oče, da je moć savjesti samo kod katolika jaka? Mislite li da samo oni razlikuju što je carevo i što Božje?

Svećenik: Ja znadem, da imade protestanata a i pristalica istočne crkve, koji to veoma dobro razlikuju i koji katkada trpe za svoje uvjerenje. No tvrdim, da niti protestantizam niti istočna crkva poslije raskola toga ne čine kao crkvena zajednica. To može činiti jedino katolička Crkva, a ona jedina to i čini, pa stoga nju, kako su gospoda primijetila, i više progone, nego li ostale. Hrist nije udario granice području carevu i području Božjemu, dakle religiji, samo u nekom apstraktnom načelu, on je to načelo ustalio u konkretnoj instituciji. Jedno je područje pripadalo već po prirodnom redu državi, drugo je povjerio svojoj Crkvi. Kad je čovječanstvo u današnje doba htjelo da osigura sebi svoju političku slobodu, preduzelo je diobu državne vlasti: jednomu je dijelu povjerilo zakonodavstvo, drugomu pravosuđe, a trećemu eksekutivnu vlast, a tu je diobu prozvalo ustavom. Ustav od mnogo veće znamenitosti, ustav, koji štiti najbitniju slobodu duha i njegovo najveće dostojanstvo od tiranstva, podao je Hrist čovječanstvu prije devetnaest stotina godina, kad je odijelio svjetovnu vlast od duhovne.

Hainberg: Ja ne poričem, da je u ovom mišljenju nešto uzvišena. Ali moram opet reći, da teško shvaćam, da Hrist nije mogao za rod ljudski naći nikakova drugoga ustava, nego baš ovaj, gdje je odijeljena vlast od vlasti, što u povijesti neprestano izazivlje prepirke, trpljenja i bojeve. To je on ipak mogao unaprijed vidjeti.

Pardoval: Hrist je sve to unaprijed vidio, on je to pače i prorekao. Ali kad je osnivao svoju crkvu, nije se pitao, što je moguće mirno u svijet uvesti — jer bi tada bio nešto posve drugo učinio, — nego je mislio na to, što će čovječanstvo najviše oplemeniti i k Bogu uzdići, pa makar to stojalo muke, borbe i trpljenja. On je svojom dogmom povrijedio oholost ljudskoga razuma i stoga se znanost diže i bori proti Crkvi. On je svojim zapovijedima podražio neobuzdane strasti ljudske, i stoga se one protiv njega dižu i sikću. On je, kako reče velečasni otac, dirnuo u svemoć države, jer je vjeru oteo vrhovnoj njezinoj vlasti, i stoga progone Crkvu države, koje su se vratile u poganstvo. No zar je pri tom Crkva na tako velikom gubitku?

Što se pokazalo za vrijeme mučenika, da je vjera jačala i širila se, da se krepost čeličila i rasla do herojčke veličine, da su se srca oplemenila i dizala visoko nad zemlju, to se ponovilo za kasnijih progona Crkve u većoj ili manjoj mjeri. Progoni, što od časa do časa traju, jesu, moja gospodo, sredstvo, kojim Božja providnost čisti Crkvu od zemaljskih natruha.

Svećenik: To je tek jedna strana; a ja bih Vas upozorio još na drugu stranu, na sudbinu naime onih crkvi, koje su se, kako reče gospodin Hainberg, usposobile, da mogu živjeti u slozi s državnom vlasti. O protestantizmu smo već jučer govorili, a sad pogledajmo i zaustavimo se kod povijesti istočnih

crkvi. U jednakoj mjeri, kako se dijele od jedinstva s Rimom, padaju u neku ropsku zavisnost od svjetskih vladara i gube svaku duševnu slobodu i svaku snagu, o koju bi se mogli upirati njihovi vjernici. Ako se kod njih kad i kad i pokaže nešto snage i duševne čvrstoće, biva to tek, kako već rekoh, kod pojedinih članova i samo za čas. Crkve kao takove, nikada se ne opiru napadajima države. A drukčije doista nije ni moguće. Samo katolicizam, koji je utjelovljen u duhovnoj središnjoj vladi, može osigurati Crkvu od prevlasti državne. U ovoj ili onoj zemlji tlače je, nastoje, da je pokore ili promijene, ali ona živi i izvan tih zemalja, ona se osjeća solidarnom s katoličkim svijetom, ona osjeća, da je pod upravom svoje vrhovne glave. Ona može trpjeti, ali se ne može mijenjati pod pritiskom premoći. A čim naprotiv pojedini dijelovi crkve, koji se nalaze u raznim državama, stoje osamljeni, luče se od jedinstva crkvene vlade, postaju narodnim, državnim crkvama i dolaze nužno pod jaram vrhovne moći, što vlada u dotičnim zemljama. Posve je prirodno, da to tako biva, a doista je uvijek tako i bivalo.

Dok poslije raskola još traje bizantinsko carstvo i dok je okruženo nimbom svoje stare veličine, dotle čuva i bizantinska crkva na istoku neku sjenu općenitosti, ali postaje potpunom robinjom careva. Carevi odlučuju o vjeri, o bogoslužju, kanonima i samovoljno popunjuju patrijaršku stolicu. Ljubimce, simoniste, glupake, dvorske eunuhe, heretike postavljaju oni na najviše crkvene časti. Pobjeda polumjeseca nad svetom Sofijom jest, ako se isporedi s prijašnjim stanjem, još dobročinstvo Providnosti za istočnu crkvu, jer, kako Turčin ništa ne razumije crkvenih prilika, barem se ne miješa u njih. Pače on diže moć patrijara, dok mu povjerava i svjetske interese kršćana. Ali ako i nije taj jaram tako težak, ipak je nečastan. Simonija postaje nužno pravilom za crkvenu hierarhiju. Patrijar mora kupiti svoju čast od Turaka, biskupi moraju svoju posvetu kupiti od patrijara, a svećenici svoju od biskupa, jer se novac ne

može iz zraka grabiti. A ipak simoniju prokleše apostoli, zabraniše kanoni istočne kao i zapadne crkve, a simonijom postignute crkvene službe su nevaljane.

Još više, ono, što je u istočnoj crkvi još jedinstveno — na to, moja gospodo, pazite dobro — zavisi od političkoga jedinstva osmanlijskoga carstva. Danas vidimo jednu pojavu, koja je po crkvenim zakonima nemoguća, ali u ovakim prilikama posve prirodna: što osmanlijsko carstvo postaje slabijim, i jedna se kršćanska provincija za drugom od njega otkida — Grčka, Rumunjska, Srbija, Bugarska — i ne nalazi doskora nijedna od ovih provincija povoda, da i dalje pripada k crkvi carigradskoj, pak se dijele od nje i uređuju kao crkve s vlastitom vrhovnom glavom, a da se i ne obaziru na srdžbu i prokletstvo njezino. To je učinila već davno prije i Moskva, čim je oćutjela svoju političku moć i propast Carigrada. Svaka je od tih narodnih crkvi opet izručena na milost i nemilost cara, kneza ili gospodara, koji vlada dotičnom zemljom. U Moskvi primjerice daje Bazilije II. Izidora, koji se vraćao s Florentinskoga sabora, od biskupa izopćiti. Biskupi slušaju, a samo bijeg spasava svrgnutoga od sigurne smrti. Otkako je Ivan III., koji je naslijedio Bazilija, dočuo za zauzeće Carigrada, postavlja metropolite već posvema po crkvenom obredu, među njima i nekoga mladoga dvoranina Danijela, koji je hvalio carevo dvoženstvo. U isto vrijeme hoće i pojedini ruski knezovi da svoje crkve otcijepe od metropolije moskovske. Oni to i čine i osnivaju nove metropolije bez ikakve sjenke otpora. Ivan IV. Grozni stavlja i skida cio niz metropolita, udara ih na muke, grdi u crkvi i spaljuje na lomači. Boris Godunov hoće da imade u Moskvi patrijaršku stolicu — i stvar je odmah uređena. Jeremija II., patrijar carigradski, koji se tada povlačio po Rusiji, ne oklijeva, da za rpu zlata potvrdi ovu kanonsku nakazu. U slijedećem stoljeću svidi se caru Aleksiju, da reformira liturgijske knjige. Tisuće se njegova naroda tomu opiru, jer vide u tom povredu

stare vjere. Ali patrijar Nikon i službena crkva provode reformu, a na tisuće nepokornih umire pod batinama i na lomači. Napokon opazi Petar Veliki, da mu je i sjena patrijara još na putu. On ukida jednim ukazom to dostojanstvo i stvara mjesto njega neku vrstu ministarstva za crkvene poslove, t. zv. sveti sinod, da pokaže ne samo činom, nego i u formi, da je jedino car glava crkve. Ova posljednja promjena, koja uništava sve kanone crkvenih sabora i sve pojmove crkvene jurisdikcije, proniče baš tako glatko crkveni život, kao što i prijašnje. Kad je napokon koncem 19. stoljeća jedan državni spis, koji je odredio ustanove za pravni državni ispit, izjavio, da je car u potpunom smislu vrhovna crkvena glava, te izrekao, da se istočna crkva odrekla svoje moći i stavila ju u ruke careve, tek se Solovjevu pričinila ova promjena čudnovatom, tako se već udomila radi činjenica, koje su se stoljeća i stoljeća faktično zbivale. Ako se bojite apsolutizma papa, moja gospodo, onda vidite, kakovu apsolutizmu ide crkva neizbježivo u susret, ako hoće da se oslobodi papine vlasti!

U ovakovim prilikama dakako da ne će biti nikakova sukoba među državnim i crkvenim načelom. No biva to ne zato, što među njima vlada sloga i mir, već zato, što crkva nema snage ni sposobnosti, da brani od Boga joj povjereno područje, pa se nužno daje od države zanemarivati, ponizivati, mijenjati i dragovoljno upotrebljavati u sve svjetovne svrhe. Jasno je, da ovakova crkva ne može ni na koji način da ispuni nadprirodno poslanje Hristovo. Nije nužno, da potanje govorim o strašnoj rastrovanosti, koja je zavladala u ruskoj crkvi, ma da je narod nabožan, jer su iskreni ruski rodoljubi sami krvavim suzama opisali tu propast. Tako n. pr. priznaje Aksakov, da je preobrazba crkve u departement države uzela njoj dušu. On se gorko tuži, što se inovjercima istinitost ortodoksne crkve dokazuje zatvorom. A kad i sami crkveni dostojanstvenici priznavaju, da bi inače polovica naroda prigrlila druge vjeroispovijesti, on

odatle izvodi s negodovanjem, da crkva mora biti stadom bezvjeraca, koje pastir je policija, što zabludjele ovce s kandžijom tjera u čopor. Negodovanje jest opravdano, tužbe su veoma opravdane, ali treba da nešto pripomenemo, što izmiče ovim ruskim domoljubima: mora na žalost tako da bude, a i ne može drugačije biti, doklegod ostane ruska crkva narodnom crkvom. Jer kako sam baš pokazao, svaka crkva, koja se načelno zatvara u granice države, mora prirodno biti podređena toj državi. Samo međunarodna crkvena vlada može osigurati duševnu nezavisnost od država.

D e v i l l e: Ja vidim, velečasni oče, da Vi imadete pravo, kad se radi o istočnoj crkvi. Ako biskupe smatramo Božjim organima za pouku i upravu tijela crkvenoga, onda je jasno, da moramo dosljedno priznati jednoga vrhovnoga biskupa, ako crkva ima da bude samo j e d n o tijelo i u njoj j e d n a nauka. Ali čitavo Vaše poimanje Crkve Hristove meni se čini ipak nešto odveć izvanjsko. Pomisao, da bi drugi tko, a ne Hrist, bio glava Crkve, meni se protivi. Ali kad biste Crkvu Božju shvatili duševnije, mogli bismo doista naš pogled upraviti na katolicizam....

S v e ć e n i k: Poštovani gospodine Deville, već tako dugo razgovaramo, a još se ne razumijemo! Kako mi Crkvu poimamo, ona je »sveti Grad«, to jest duhovna zajednica sviju, koji su ujedinjeni s Hristom u nadprirodnom životu, u vjeri i ljubavi, u blaženom gledanju, bili oni još sada na zemlji, u čistilištu ili već u nebu, čekali oni Hrista u Starom Zavjetu ili ga u Novom posjedovali, bili ljudi ili anđeli. Svi su oni udovi Crkve, a Hrist je njihova glava, izvor, iz kojega crpaju svoj život, koji je različan prema tomu, da li su još na putu k cilju ili su ga već postigli.

Ova se Crkva u svome snošaju prema Hristu, svojoj glavi, označuje posve duhovnom, jer se osniva na čisto duhovnoj svezi s Hristom.. Kad je došlo

vrijeme, da se Bog objavio u tijelu, svidjelo mu se, da i svojoj Crkvi dade neko tijelo. Klicu ovoga tijela sačinio je on od rpice galilejskih ribara, rekli bismo iz praha zemaljskoga, udahnuo mu svoj duh, i dao mu za zadaću, da prima u sebe tamnu masu čovječanstva, da je oduhovi i s njim — duhovnom glavom — sjedini. Tako raste mistično tijelo Hristovo prema riječima Apostolovim do punoće Hristove, to jest do one potpune mjere, koja je od vijeka određena. Tada će zaručnica Jaganjčeva u potpunoj slavi, bez ljage, slaviti s Njim vječno vjenčanje.

Stoga tijelo crkve ne postoji vavijek kao što opstoji sama Crkva, nego od uzašašća Hristova na nebo do dana sudnjega. Ovo tijelo mora kao takovo imati svoje izvanje organe, svoju vidljivu glavu, da može vršiti svoju zadaću na zemlji. Ovi organi i ova glava oruđe su Hristovo, kako smo već prije vidjeli. Ali baš zato, što su oni oruđe Hristovo, a nijesu njegovi namjesnici, mora on sam da u svojoj Crkvi radi i djeluje, mora sam biti njezinom duhovnom glavom. — Da je ovo tijelo Crkve potrebno, da je ono opravdano, lako je razumjeti, a i gospoda su ga uopće prilično shvatila. Ali da i ne shvaćamo uzroka ove uredbe, ne bismo ipak mogli sumnjati, da ju je Hrist htio i doista stvorio. To je suviše jasno u evanđelju, i to se posve očito pokazuje u povijesti. Moramo dakle čitavu Crkvu štovati i ljubiti, kako ju je Hrist osnovao, nevidljivu i vidljivu, tijelo i dušu, jer obje sačinjavaju mističnu zaručnicu Hristovu, koju je Spasitelj ljubio i svojom krvlju posvetio.

S e m e n o v: Kako rekoh, ja ne mogu, pa stoga i ne mislim, da odbijem napadaje protiv istočne crkve na dogmatskom polju. No vraćam se k jednoj točki, koja me osobito zanima, i koje se i Miss Wilson taknula jučer u početku naše rasprave. Kad je Crkva izvanji oblik i povjesni izražaj vjere, mora da bude i narodnom, jer se inače ne može prilagoditi duši narodnoj. Pojava, u kojoj se kršćanstvo na

istoku javlja, to dopušta, i mi vidimo ovdje svuda narodne Crkve. Katoličko kršćanstvo u očitoj je oprjeci s kršćanstvom narodnim. Na zapadu ima narodnih crkvi samo u onim zemljama, koje se otcijepiše od papinstva. Ja ne mogu pomisliti, da bi Hrist zahtijevao, da se odrečemo tako plemenitoga osjećaja, kao što je onaj, koji nas veže s našom domovinom.

P a r d o v a l: Hrist ne traži, da se odrečemo narodnih čuvstava, ali on ih ne trpi na vjerskom polju. Narodnost jest prirodni proizvod povjesnoga razvitka čovječanstva, a kršćanstvo dolazi iz neba. Narodnost dijeli ljude i vodi ih lako do otuđenja i neprijateljstva, kršćanstvo im objavljuje, da su braća, ono ih približuje i ujedinjuje. Narodnost i kršćanstvo dva su elementa, koji se zapravo ne isključuju, nego pripadaju različnim područjima. A Crkva nije ništa drugo, nego kršćanstvo u društvenom obliku, kršćanstvo kao društvo dakle ne može biti narodnim. Vlade, vojska, književnost, moda, običaji neka budu narodni, ali mi nemojte govoriti o kakovoj narodnoj Crkvi, jer je narodna crkva u oprjeci s idejom kršćanstva. I iskustvo tolikih stoljeća, o kojem smo prije govorili, dosta je odlučno, mislim, osudilo narodne crkve.

M i s s W i l s o n: Ovaj čas baš ne znam, što bih odgovorila na ove dokaze. Ali osjećam, da je nešto neprirodno, čega u čistoj istini ne može da bude, naime da iz područja religije i pobožnosti potpuno isključimo narodna čuvstva. Meni se čini, da gosp. Pardoval zahtijeva, da se čovjek razdijeli u dvije polovice, što se u zbilji života ne dade provesti. Nije mi moguće, da engleskinju u Crkvi zatajim, a kod pisaćega stola i u salonu da ju opet istaknem.

L e r o y: Vaš protest, gospođice, lijepo je i veoma razumljivo ganuće Vašega srca. Ali ja Vam ne mogu pomoći: s visokoga stanovišta kršćanstva gosp. de Pardoval neosporivo imade pravo. Domoljublje je vršak ćudorednosti, do kojega su se uzdigli ljudi staroga vijeka. Ono je raspalilo na junačka

djela, ali i na mržnju na sve, što je tuđe. U kršćanskim vremenima ne prestaje domoljublje da bude najljepša prirodna krepost, narodnost još uvijek igra svoju ulogu u svijetu, ali kršćanstvo kao takovo nema s tim ništa zajedničkoga. I kako kršćanstvo nije, kako bje rečeno, apstraktna religija, nego se javlja u Crkvi kao društvo, mora i Crkva biti općenitom, a ne narodnom. Možda se taj zaključak svima ne sviđa, ali mislim, da on nužno slijedi iz cijele prirode kršćanstva.

S e m e n o v: Apstraktna ova znanstvena prepirka zamršuje stvar u mojim očima još većma, možda baš stoga, što je apstraktna, dok je u životu sve konkretno i neizmjerno zamršeno. Ja ne mogu baš tako, kao što i Miss Wilson, razumjeti kršćanstva, koje bi se samo u jednoj određenoj točki taknulo duše. Ili se čitava duša podaje kršćanstvu i postane kršćanskom u svem svojem mišljenju i ljubavi, ili duša uopće nije u istinu i u potpunom smislu kršćanska. Ali ako je moguće, da se duša tako posvema preda kršćanstvu, mora kršćanstvo potpuno odgovarati čovječjoj duši i svim njezinim ganućima, kako su gospoda prije nekoliko dana za okladu dokazala.

Ali u čovječjoj duši živi narodno čuvstvo, a ovo čuvstvo nije naopako a nije i samovoljno, već prirodno i lijepo. S pravom se dakle osjeća u meni nešto, što katoličko kršćanstvo, koje to čuvstvo isključuje, od sebe odbija, a istočno kršćanstvo, koje ga uvažuje i poštiva, k sebi privlači.

H a i n b e r g: U ovoj diskusiji ja pristajem uz gospodu Pardovala i Leroy-a, samo idem još malo dalje. Mislim, da gospoda sama sebe varaju, ako ne će da dopuste oprjeku između nacionalizma i kršćanstva. Iz Vaših vlastitih riječi slijedi, da ovakova oprjeka postoji. Recimo jednostavno, da tu imademo dvije sile, koje protivno djeluju, kao što su u prirodi privlačivost i odbojnost. Njihova rezultanta označuje tijek modernoga čovječanstva.

S v e ć e n i k: Ja nahodim gotovo u svakom ovom nazoru nešto istine, ali svakamo se potkrao i mali nesporazumak, kako se to veoma lako događa, čim prijeđemo na polje čuvstva.

Kršćanstvo u potpunom smislu, kraljevstvo Božje, obuhvata doista sve, ili barem nastoji, da sve obuhvati i da sve usavrši. Pojedina bića i narodnosti, privatne kreposti i rodoljublje, sve ima u njemu svoje idealno mjesto — samo ako je prosto od zlih primjesa. Pojedina bića ne pristupaju u sklop toga carstva samo u toliko, u koliko su jednake prirode, već i u koliko su individualna, različno obdarena od prirode i milosti. Stoga je prema riječima Apostola jedan Duh, ali su različni darovi i od Providnosti određena djelovanja. Narodi su jedinstvo višega reda. Oni nijesu produkti čovječjega duha, kao dionička društva, već posljedica povjesnoga razvitka čovječanstva, koji je baš tako djelo Božje, kao što razvoj prirode. Narodnost je viša neka individualnost, duševni biljeg, što ga povijest udara jednomu određenomu dijelu čovječanstva, koji dulje vremena živi zajedno u zajedničkim prilikama. Jedinstvo plemena, jedinstvo jezika i vjere, ista vlada i posebni ustroj državni, sve su to pomoćni faktori, koji mogu više ili manje pospješiti stvaranje narodnosti. Ali bitni faktor, koji ju stvara, jest — kako rekoh — jedino povijest. Državna samostalnost obično je nuždan uvjet, da se narodnost ostvari. Ali kad ona već jednom opstoji, može država i propasti, a narodnost ipak i dalje živi kao duša bez tijela, kako to iskustvo pokazuje. Narodnosti dakle imadu bez sumnje prema volji Providnosti svoje mjesto i svoju zadaću u kraljevstvu Božjem. Ako mi i ne možemo uvijek odrediti ovu zadaću — jer su nam putevi Providnosti uopće sakriveni — moramo ipak cijeniti narodnosti kao djelo Božje. Mi moramo vjerovati, da Bog, koji nije u prirodi učinio ništa bez svrhe, kako to sve većma potvrđuje napredak prirodnih znanosti, mnogo manje čini što bez mudroga cilja u višoj sferi razvoja čovječanstva. Pa-

triotizam, to jest ljubav do vlastitoga naroda, jest u toj višoj sferi ono, što je samoljublje u pojedincu, nešto dobrog. On pripada kao sve dobro kraljevstvu Božjemu. Ali patriotizam se može lako izopačiti. Kako se ljubav prema samomu sebi lako prometne u samoljublje, to jest u isključivu ljubav prema vlastitom Ja, koja je prema drugima posve ravnodušna i prezire ih, tako se rodoljublje lako promeće u isključivu ljubav k vlastitomu narodu, u narodno samoljublje, koje prezire i mrzi na tuđe narode. Ovo narodno samoljublje pričinja se često izvana plemenitim, jer nije osobno. Ali u istinu je ono uvijek zlo i vodi do narodne oholosti, koja zasljepljuje, pače škodi narodnomu blagostanju. U starom se vijeku domoljublje gotovo uvijek javljalo s tom pogrješkom i stoga su se narodi svađali, kako je rekao gospodin Leroy. Kršćanstvo briše ovu ljagu domoljublja. Ono uči, da čovjek može prema svojti gajiti posebnu ljubav i njima posvećivati svoje sile. To je obični put Providnosti. Ali s time se dade veoma lijepo složiti poštivanje i ljubav prema drugim narodima. Da, istom je onda ljubav k vlastitomu narodu dobra i razumna, ako se ujedno proteže i na druge, jer se dobro jednoga naroda ne osniva na boli drugoga, nego u primjerenom zajedničkom sudjelovanju sviju u radu za opći cilj čovječanstva. Tu Vas potsjećam na poredbu sv. Pavla o udovima tijela.

Jednom riječi, pravo rodoljublje rastavlja ljude, kako reče gosp. Hainberg, ali ono ih ne čini neprijateljima. Kršćanstvo ih ujedinjuje — ali organski.

Miss Wilson: Sve je to lijepo rečeno i živa istina. Ali u čemu se to odnosi na oprjeku između katoličke i narodne crkve?

Svećenik: Dakle, kraljevstvo Božje na zemlji, za koje sam rekao, da obuhvata sve, katolička je Crkva. U njoj su različite narodnosti organski sjedinjene. U njezinu krilu ispunjuju one svoje vlastite kulturne zadaće, jer i ove nijesu Crkvi nepoznate. Svaka narodnost prinosi svoj dio za razvitak teologijskih znanosti, za razvitak bogoslužja i crkvene umjetnosti. Stoga i mi katolici govorimo o španjolskoj, francuskoj, njemačkoj crkvi. Pod tim razumijevamo organski dio katoličke Crkve, koji predstavlja dotični narod s biljegama njemu svojstvenim. Bez bojažljivosti osjećamo i neku osobitu ljubav k našoj narodnoj crkvi, a da tim ne nanosimo štete ljubavi k općenitoj Crkvi. Isto tako opća Crkva cijeni narodnosti, jezik njihov i običaje. Ona nikada ne dopušta, da jedinstvo forme postane tako ukočeno, te se u njoj ne bi više očitovao duh naroda. Ajte u katoličke crkve u Engleskoj i Italiji, Njemačkoj i Španjolskoj, svuda ćete naći jedno bogoslužje, pače jedan obred, ali sve u jednom duševnom koloritu, ako smijem tako reći, koji je svuda drugojačiji. Ako postanete katolikinjom, gospođice, smijete ostati i u Crkvi engleskinjom.

Imade li se taj obzir narodne osebine protegnuti i na liturgijski jezik i obred, jest pitanje, u kojem se može mnogo toga reći za i proti. Svakako nije to u očima Crkve od načelne važnosti, a danas jest tako, da neki narodi u krilu katoličke Crkve imadu svoj obred, a drugi ga nemaju. Bitno je samo, da ova različnost ne ide do razvrgnuća jedinstva mističnoga tijela Hristova u rastavljene zemaljske crkve. Ali zemaljske crkve nijesu doista nikakav zahtjev narodnosti kao takovih, nego zahtjev površne ljudske politike. Hrist imade različnih naroda u svojem stadu, ali on hoće, da svi oni budu u jednom toru.

Pardoval: Izvrsno! Ovaj način, da se narodnost s crkvom dovede u sklad, ja potpuno odobravam.

Miss Wilson: Što imamo napokon da uradimo?

Pardoval: Da slijedimo poziv Hristov.

Miss Wilson: Ali mi jesmo kršćani!

Pardoval: Vi ste izvan Crkve Hristove.

Hainberg: To je ipak previše bezobzirno rečeno.

Miss Wilson: I prebolno!

Svećenik: Ja ću se drukčije izraziti. Vi ste na pola kršćanka i na pola katolikinja. Vi imadete nešto od katoličke Crkve, i u koliko njoj pripadate. Protestantima nije milosrdni Bog ostavio bibliju za bogoslove, koji je u potvrdu svojih zabluda izvraćaju, nego za sve one bogoljubne duše, koje iskreno traže Boga, i koje, jer nemaju drugih sredstava, koja nam je Hrist podao, barem u bibliji nalaze neku hranu, koja jača njihovu vjeru i zadovoljava njihovo srce. A svojoj zabludjeloj djeci na istoku ostavio je Bog osim sakramenata veličajnu liturgiju, koja je vjeran izraz stare vjere katoličkih vremena, ne bi li milijuni valjanih i pobožnih duša, koje su lišene mnogih drugih sredstava za spasenje i ostavljene od truloga svećenstva, u toj liturgiji crpali neku pouku u vjeri i njom uzdigli srce. Koji je jednoć rekao: »žao mi je toga naroda«, milostivo je uredio, da su i jednima i drugima ostali ovi čisti izvori. I ja ne sumnjam, da preko njih prodire milost njegova u mnoga srca, da mnoge duše, koje iz njih piju, a ne znadu ništa o njegovoj velikoj Crkvi, njoj duševno pripadaju.

Ali dužnost, da posve pripadate katoličkoj Crkvi, da se odijelite od množine, koja stoji u predvorju i protestira, i uniđete na otvorena vrata — tu dužnost imadete Vi, moja gospodo. Hrist ju je Vama i svima nametnuo. Čim Vam je jasna volja Hristova, morate hitjeti k tim vratima. Inače uskraćujete Hristu poslušnost i raskidate i duševni vez, koji Vas s njime veže.

Semenov: Mislite li, velečasni oče, da je lako okrenuti leđa svojoj narodnoj Crkvi i stupiti u tuđu crkvu?

Miss Wilson: To mora da je moguće, jer smo čuli, da imade poštenih ljudi, koji su to u istinu iz uvjerenja učinili. Ali ja se ne mogu oteti nekoj stanovitoj, možda nerastumačivoj bojazni pred takovim korakom.

Svećenik: Ja nipošto ne držim taj korak lakim, i veoma dobro razumijem bojazan pred njim. Različno duševno stanje može priječiti, da se tko obrati od bezvjerstva na kršćanstvo, ili od druge neke ispovijesti na katolicizam. Površni ljudi ne mogu radi razuzdanosti svoje i putenosti ni do toga doći, da ozbiljno misle na Boga i svoju dušu, a još manje, da što odluče, da se na što sklonu. Kod ljudi, koji nešto dublje misle, često je neki ponos, oholost neka, koja im ne da priznati, da su dosada bili u zabludi. Oni barem hoće, da božansku istinu svakako podvrgnu svojoj kritici, kako smo o tom prije nekoliko dana opširnije govorili. Oba ova duševna stanja zapravo su dvije forme samoljublja. Ali osim toga često se ugnijezdi pače i u velikim dušama, koje ne poznaju osobnoga ponosa i oholosti, narodno samoljublje, koje sam malo prije pokušao ocrtati. I ovo narodno samoljublje sakriveno pod plemenitim sjajem rodoljublja, priječi, vjerujte mi, veoma često pristup k istini, jer ih čini slijepima za pogrješke vlastitoga naroda. Ja mogu sebi predstaviti, kako teško mora biti jednomu Englezu i pomisliti, da je anglikanska crkva u bludnji, ili jednomu Rusu, da ortodoksna crkva nije prava crkva Hristova. Možda je to obojici teže, nego kad bi koji ohol čovjek priznao, da se prevario, jer je narodno samoljublje osjetljivije, nego li osobno. Ali ako je vlastiti narod u zabludi — a to je ipak a priori moguće — tad traži već i zdravo rodoljublje, da ne smijemo pred ovakvom zabludom zatvoriti oči. Koliko više zahtijeva Bog, da se duša uzdigne nad tjesnogrudnost i predrasude narodnoga separatizma, da raskine sve tanke niti navike i svetih uspomena, s kojima je od djetinstva srasla na tlu narodnoga kulta, i da ide pravim putem, kuda on hoće!

Miss Wilson: Pravim putem.... kuda on hoće!?

*

* *

Iza tih riječi svi dugo zašutjesmo. Onda ustadosmo i pođosmo na rub terase, koja se dizala nad jezerom. Noć bijaše ljepša, nego li prijašnjih dana. Jezero je odsijevalo kao ocalna ploča mirijadama zvijezda, koje su sjale u visini. Samo uzduž obala lebdjele su tanke magle. Mi smo tu stajali okruženi tihim mirom prirode. Tad sam opazio žal kopna, na kojem nam je Deville prve večeri pokazao nekoga čovjeka, koji se kroz maglu žurio k visini. Ja sam podsjetio društvo na to i rekao:

— Magla je postala već znatno tanjom. Neka se putnik, koji je već blizu vrhunca, još malo napregne, i neka nikako ne ostane na pola puta!

Za oproštaj svi se srdačno rukovasmo i rekosmo, da će nam uspomena na te večeri biti neprolazna. Samo Deville bijaše hladan i ukočen, ali možda je baš ova hladnoća imala da prikrije njegovo nutarnje uzbuđenje.

SADRŽAJ:

S dopuštenjem nadbisk. duhovne oblasti u Zagrebu od 14. svibnja 1908. br. 2464.

